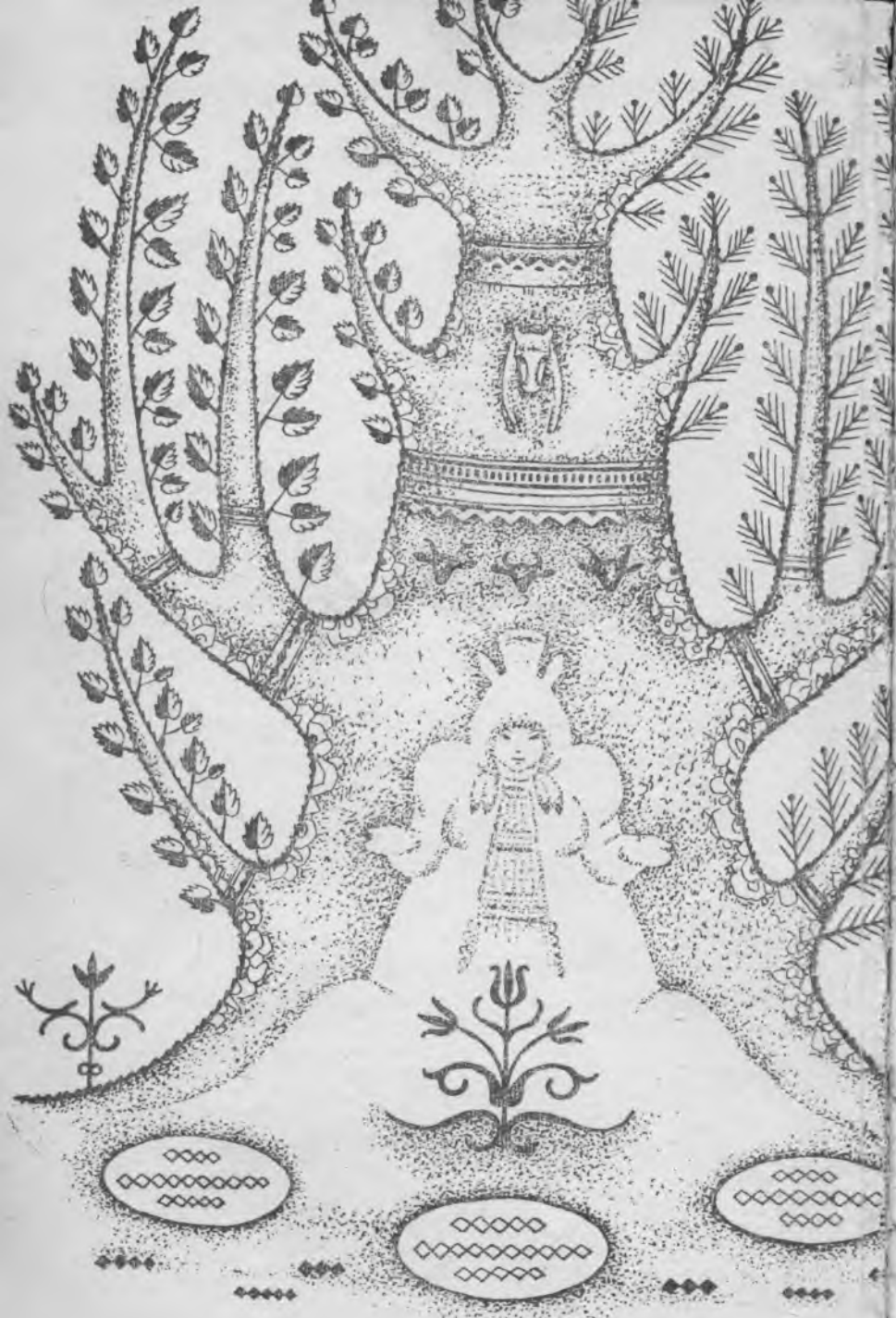

П. ПЕТРОВИЧЕВСКАЯ

ДЪВЯТЪИДЕСЕТ
ДЪВЯТЪИДЕСЕТ

982
9
5496

П. ЯПРИЖИНСКОЙ
ДЬЫРЫБЫНА
ДЬЫРЫЛЫАТТА
КЫЫС БУХАТЫЫР

САХА
СИРИНЭЭБИ
КИНИГЭ
ИЗДАТЕЛЬСТВОТА
ЯКУТСКАҒИ
1981

Олонхоһут

*П. П. ЯДРИХИНСКАЯ (Бэдьээлэ) тылыттан суруйда,
түмүк тылын уонна хос быһаарыыларын оҥордо*

П. Н. ДМИТРИЕВ

Я37 **Ядрихинская П.** Дьырыбына Дьырылыатта Кыыс бухатыыр: Олонхо. / А. Андреева уруһуйдара. Якутскай: Кинигэ изд-вота, 1981.—200 с., ил.

Ядрихинский П.

Дьырыбына Дьырылыатта Кыыс богатырка: Якутское олонхо. / Запись, послесловие и комментарии П. Н. Дмитриева.

Главная героиня — женщина богатырка Дьырыбына Дьырылыатта, преодолевая невероятные трудности, совершает героические подвиги во имя справедливости, счастья.

Я $\frac{70403-113}{M137-81}$ 044—81 4702720000

С—ЯК

Прокопий Прокопьевич Ядрихинский (Бэдьээлэ).

ДЬЫРЫБЫНА ДЬЫРЫЛЫАТТА КЫЫС БОГАТЫРКА

Заведующая редакцией Т. И. Румянцева
Художник А. Н. Андреева
Редактор В. А. Тарабуккин
Худож. редактор С. С. Скрябин
Корректор П. М. Данилов

ИБ № 702

Сдано в набор 29.06.81. Подписано к печати 2.12.81. МЛ 07290. Формат 84x108^{1/32}. Бумага тип. № 2. Гарнитура школьная. Печать высокая. Усл. п. л. 10,5. Усл. кр-отт. 10,87. Уч.-изд. л. 13,65. Тираж 10000 экз. Заказ № 131. Цена 1 руб. 70 коп.

Якутское книжное издательство, г. Якутск, ул. Чайковского, 26/2

Якутская республиканская типография им. Ю. А. Гагарина,
г. Якутск, ул. Кирова, 9.

© Якутское книжное издательство, 1981 г.

Ылыргы дьыллар
Быралыйбыт быһылааннаах мындааларыгар,
Урукку хонуктар
Уларыыйбыт охсуһуулаах уордаларыгар,
Эргэтээди дьыллар
Илбистээх-иирээннээх энгэрдэригэр
Үс саха үөскүү илигинэ,
Биэс саха бииһии илигинэ
Субу аарыгыран-айгыстан турар
Абыс нилээх-саҕалаах *,
Атааннаах-мөнгүөннээх,
Айгыр-силик бэйэлээх
Аан ийэ дойду
Ананан айыллыбыта эбитэ үһү.

Сир ийэ барахсан
Симэхтээх сир иһит *
Сиксигин саҕа эрдэбитэн,
Сирнэдийэн ситэн,
Тэлгэнэн тэрээдийэн,
Томтойо туоллан үөскүүрүгэр —
Тулхадыйыа диэн
Соҕуруу өттүнэн
Туналданнаах добун хайа тулааһыннанан,
Айгырыа диэн
Арбаа саҕатынан
Анааттыбыт Араат муора дьайыгнанан,
Холборуйуо диэн
Хотугу улаҕатынан
Будулданнаах муус муора модьоболонон,
Иэбэнниэ диэн

* Мантан ыла тыллар суолталарын хос быһаарыыга кер.

Илин өттүнэн
Имэҥнээх итии байбал энэрдэнэн,
Хара байбал хаймылланан,
Күөх муора тулаланан
Кур муус * түгэхтэнэн,
Сымара таас сыгтыктанан,
Хайыр таас хаппахтанан,
Өҥ буор үрүттэнэн,
Дуй буор кырыстанан,
Сирэм от мөччирэнэнэн,
Синньэ дьэрэкээн бэйэкэлээх
Сибэкки бичик-оһуорданан,
Үгүс элбэх дьүһүлгэннээх
Кэмэ суох киһи-сүөһү,
Халыҥ ахсааннаах хамсыыр харамай
Иилии чэчир симэхтэнэн,
Айыллан-үөскээн турдаба.

Субу аҕыс хаттыгастаах *
Араҕас манган халлаан
Аан бастаан айыллытыгар
Тараҕай таба
Кулчаадын чэчээтин * саҕа эрдэбиттэн
Тарванан тараадыһан,
Кинтэйэн-киэбирэн
Томтоһуйа туоллан үөскүүрүгэр
Тулаһына тулланһыа диэн,
Тоҕус өргөстөөх
Толомон манган күнүзүн
Толору көнтөстөнөн,
Сизэкэнийиз диэн
Сэттэ тиһиктээх
Дьэллик манган ыйынан
Ситэрэн тэһиннэнэн,
Холборуйуо диэн
Холбоһуннаах үргэл кулукуланан,
Хойуу сулус хоойдонон,
Үгүс сулус үрүттэнэн,
Дьэллэнэ сулус энэрдэнэн,
Араҕас сулус алыннанан,
Уоттаах чолбон ойбоһостонон,
Уулаах былгыт дугуйданан *
Хаардаах былгыт халбаһаланан,
Уулаах былгыт уллунахтанан,
Сааллар чабылдан датсырданан,
Сүллэр этин олбохтонон,
Итии былгыт изиннэнэн,
Дьайба былгыт дьайыһанан,

Самаан сайын садырыннанан,
Өгүрүк куйаас өрөбөлөнөн,
Ойон тахсар
Уоттаах күннэнэн,
Ойоболоон сүүрэр
Тэбиэн ыйданан,
Араҕас манган халлаан
Айыллан үөскээн турдаба.

— Субу атааннаах-мөҥүөннээх
Айгыраस्ताах-силликтээх
Аан ийэ дойду
Саргылаах таһаатыгар,
Дьоллоох туонатыгар,
Алгыстаах ньууругар
Хайдах быһыылаах сир-дойду
Силигилээн үөскээбитэ эбитэй? — диэн
Уоннаах харчы саҕа
Уу харах ылытынан
Одуулаан көрөн турдахха ✓

Субу орто туруу дойду
Дьогдойор саалыгар,
Үрдүк араһыгар,
Кээн таһаатыгар,
Кэйбэлдьийбэт киинигэр,
Хабыллар хаба ортотугар,
Улаҕата биллибэт
Угуоргута көстүбэт
Унаар-мунаар урсуннаах,
Ортотуттан күн тахсар
Туналданнаах толуу манган толоон
Туолаһыа үөскээн
Турар эбит, доҕоттоор! ✓

Ол толуу бараан толоон
Томторболоох * ньууругар,
Килбиэннээх киинигэр
Кыһпаайка манган кырдалын
Кырылланар дьирбиитигэр
Аан ийэ дойду барахсан
Аар баҕааҕа * буолан анһыллыбыт
Аҕыс салаалаах
Аал Кудук мас *
Аан ийэ дойдум
Араҕас далбатыгар
Айыллан-үөскээн турар эбит. ✓

Ол маһы буоллаһына
Оччотооһу дьон үтүөлэрэ

Үс күннүктээх сиртэн
Өтөрү-батыры
Өрө-нары көрөн
Уун-утары сүүрдэн кэлэннэр
Тохтуу түһэн,
Тула баттаан,
Толуу бараан дьүһүнүн
Күн диэки өттүтэн
Күйөз көтөн
Көрөн турдактарына
Дьэ, сэгэрдэр,
Силиһэ-мутуга силигилээбит,
Лабаата-салаата таһымнаабыт,
Түнкэтэх өттүнэн
Арыы ньалабай дьабалаах,
Үс хос үрүмэтиһэр
Үрүн ньүөрсүн хатырыктаах,
Үгүс киһи
Үлүмнэһэ түһэн быластаатабына
Төгүрүмтэтин бадахтаабат
Лөкөй-бараан үскэллээх
Үтүө мас барахсан
Өнөрсүйэ * үүнэн турар эбит.

Кини барахсан
Сизэр дьоруо кулун
Сиһин оруутунан
Нэлбигийдии охсуллар
Нэлиэр көмүс
Сэбирдэһэ сирэлийбит,
Араҕас дьоруо кулун
Саннын байаатынан
Санньылыгчы тардыллар
Чапта көмүс
Лабыкчата далабайдаабыт.
Буулуур дьоруо кулун
Мөөнньун оруутунан
Ньюоҕалдыгчы охсуллар
Солжо нуолур мутукчата
Мунгутуу нухайбыт.

Сиэллээх-моонньохтоох
Чороон иһиттэри
Олорчу тутуталаабыт курдук
Лохуор көмүс
Толуу туораҕа торолуйбут.
Ол нэлиэр көмүс
Сэбирдэһин кытыгыттан
Арылыас кус сымьытын саҕа

Араҕас быйан
Аллара диэки
Чаллырҕаччы таммалаан,
Лохуор көмүс
Толуу туораҕын төбөтүттэн
Көбөн кус сымьытын саҕа
Үрүн сөлөгөй *
Чөллүргэччи таммалаан,
Бу мас барахсан
Тула өртө тула
Сүөгэй арыта
Чөнгөрө чүөмпэлэрдээх,
Хайах арыта
Харана далайдардаах эбит.

Ураҕас тийбэт
Уйгу-быйан олохсуйбут,
Талах тийбэт
Араҕас быйан
Алла-балла барҕарбыт
Баараҕай мас барахсан
Байбайа үүнэн турар эбит.

Кини уйгу-быйангар
Уһун кэһинитигэр
Кинкиниир кииз халлаан
Кыштыһый кириэс кынаттаах,
Кыылларын кырыы араастаах
Бийин уустара
Барыта мустаннар
Аһаан-аараан,
Өрөөн-өнгүргээн,
Тохтоон-чуоһунан,
Ыллаан лаабыаттаан
Аһар мастара эбит.

Уйгулаах курбуу дьаһыл
Орто дойдуга үөскээбит
Сүүрэр атахтаах
Сүр элбөх биистэрэ
Барыта мустаннар,
Тохтоон чөччийэр,
Улуйан тиэйэн,
Аһаан-аараан
Аһар мастара эбит.

Ынах айыыта * ыңыраммыт,
Сылгы дьөһөгөйө * ингэрсийбит,
Айыһыт хотун * айхаллаабыт,

Иэйиэхсит хотун * эбэрдэлээбит
Кэскиллээх кэрэмэс мастара
Кэйбэйэ үүнэн турар эбит.

— Вээрэ, доҕоор,

Манньык улуу мас
Үөһээ үрүт салаата
Ханна тийэн далаҕалаан,
Тохтоон-чугуйан турара эбитэй? — диэн
Өндүл манган халлаан диэки
Күннүктээн үлүгэр
Өрү-һары көрөн,
Өрө хантайан турдахха:
Үөһэ баҕахтаах
Үрдүк үрүт салаата
Үс хаттыгастаах
Өндүл манган халлаан диэки
Өрөкүйэ үүнэн тахсан иһэн,
Кини диэтэх мас
Өй булунап

Аан бастаангы санаата,
Манньык буолбут эбит.

— Бу үгүс киһи

Үнсэр суута буолбут,
Элбэх киһи сүгүрүйэр
Тойодо буолбут
Ыраас халлаан ыырдаах,
Чөлгөн халлаан тэлгэһэлээх,
Дьулуо халлаан толоонноох,
Араҕас халлаан алаастаах
Ат бугул саҕа
Араҕас наадал түптэлээх
Манган чүмэчи уота банаардаах,
Үс бодуол тыгыннаах,
Үүт таас үктэллээх,
Өрүөллээх бэргэһэлээх,
Кириэстээх торуоскалаах
Үрүг Аар Тойон оҕонньор *,
Үрүг Арылы Хотун эмээжин *
Тоҕус тулук баһын
Туура баттаан бырахпыт иһин
Тохтоппот дьулусханнаах
Дьоллоох дьулуо манган тусаһаларын
Хабыллар хаба оротунан
Өтөрү үүнэн тахсаммын
Үс үтүөкэн үстээх
Үрүг көмүс сэргэ буолан
Өрө анһылламмын
Кинилэр бэйэлээхтэргэ

Үйэ-саас тухары
Кэрэхсэтиэм дуо, оҕолоор! — диэн
Үүнэн өрөкүйэн иһэн
Өй булан чугуйбут,
Санаа булан санныыйбыт эбит.

Манньык улуу дьон
Уйгу тунахтарыгар
Улайданан улааппыт
Ханньык диэбит
Кулан дьаллик уолаттар
Күн аайы туран
Кундул хангылы * аҕалан
Таныытын тардырҕаппытын
Баайан мөҕүһүниэрдэхтэринэ,
Ону тулуйбакка
Өрүү көмүс хатырыгым
Үөтэлэбэккэ үлтүрүйэн,
Үөһээ өттүбүттэн
Күр эмэх буолан,
Орто туруу дьабыл дойдубар
Охтон түһэр күннээх буоллахпына
Оһоллоох-боһоллоох,
Сэттээх-кэнтиктээх буолуо! — диэн
Кинкиниир киэн халлаан
Очур быллытыттан
Тиэрэ ханарыйан,
Кыталык кынаттын курдук
Таңнары намылһыан үүммүт эбит.

Ол иэйэхситтээх илбиргэстээх
Нэлэй манган халлаан
Илин энгийэтигэр
Кыһынҕы күн тахсытын туһунан
Кэйбэйэ үүнэн түһэн
Сылгы сүөһү айыгта буолбут,
Омуннаах уордаах
Кулан Дьөгөгөй айыгы
Буурай кырса дьуолжалардаах,
Хара саһыл хайгылардаах,
Кэрэмэс саһыл эркээйлэрдээх,
Кэрэ кытыт сылгы
Кэрдиис хабарҕатын
Кэккэлэччи туппук курдук
Килэмэн көмүс
Аартыгын алын төрдүгөр,
Субу орто туруу дойдуга
Дьоллоох уол оҕо,
Саргылаах кыыс оҕо

Бүтэй чогчу туйахтаах,
Үрүн ньүөрсүн түүлээх,
Куньбулу манган кулгаахтаах,
Арылы дьэрэлкэй харахтаах,
Сыспай сыһыны сиэллээх
Сылгы сүөһүнү
Айан-кэрдэн биэр ~~Д~~р
Аартык айыгыта буолап
Ыһыах эбир хамыйабын *
Тагнары туппут курдук
Мэнгэлтэйдээх тумустаах,
Ураанньектаах хоноруулаах,
Улаан ньуурдаах,
Орохтоох систээх,
Хангалас быгчынгинаах
Хатат эмэгэттээх
Сурулуур сур дьабыл
Соноҕос атыыр сылгы буолан
Орто дойдутун дизки
Төттөрү хайыһан туран,
Кизһэ, сарсыарда дыбарга
Кистээн дырыллата,
Инэрсийэн ньириһитэ турар эбит.
Ол дорҕоонноох сагата
Ол-бу үрэх бастарынан
Ой дуораана буолан
Дуораһыйа-дьизэрэһийэн барбыт,
Субуруйа сүүрэр
Сундулуйар сур берэ
Чогдуурун түүтүн
Туруору туппут курдук
Туруорбах сойуо хара аартыктаах
Тоҕус хаттыгастаах,
Соһо чуоҕур халлаан
Уу дьулайыгар
Тобулу суоруйан үөскээбит
Чугурумтаҕай сүөһүлээх,
Киргимтэҕэй киһилээх,
Хамсыктаах хамаандаалаах,
Обот-соллон чаҕардаах
Уолуйан үһуктар,
Ордоотоон сангарар
Уолугун төрдүгэр
Улахан бугул саҕа урдаах
Улуутуйар Улуу Тойон оҕонньор *,
Мооньугар бургунас ынах
Муос хабарҕатынан

Быһа баттаан ылбыт
Баһын саҕа соҕуолаах
Уордаах Моҕолой Хотун эмээхсин *
Инсэ-мэнэгэй уустара
Обот-соллон улуустарын
Оройунан көрбүт одьунаастара,
Орто туруу дьабыл дойдуга
Үргүөр буолан үргүйэри,
Аргыар буолан аргыйаары
Халлаан хайдыбытынан,
Былыт быстыбытынан
Тагнары быгыалаан көрө-көрө,
Соноҕос атыыр сылгы
Туруу дойдуга дуораһыйар
Дорҕоонноох сагатыттан,
Дьукку-бааччы толлоннор
Үөһэ-аллара дьабыннарыгар *
Үрэл-сарал өрө көтөн
Кэдиэриһэн * бизэрэ тураллар эбит.

Онон ол күнтэн
Бу күнгэ диэри
Үөһээ үүрээһнээх-биирээһнээх,
Сордоох-содуомнаах
Тоҕус биһин уһуттан
Бу туруу дьабыл дойдуга
Үөһээ өттүттэн
Үргүөр үргүйбэккэ,
Аллараа өттүттэн
Аргыар аргыйбакка,
Былаҕай былдыаабакка,
Дьизэлигэй дьизэлийбэккэ,
Очур охсубакка,
Тэхтир тэпшэккэ,
Өлүү үтүрүөбэккэ,
Алдырхай аагнаабакка,
Эминэ чуумпутук
Эриэккэс бэйэлээхтик
Айыллан үөскээн олордохторо.

— Бээрэ, доҕоор,
Манньык баараҕай мас
Аллараа таһаата
Хайдах быһыылаах
Айыллан үөскээбитэ, эбитэй? — диэн
Алын өттүн
Арыяа баттаан,
Тагнары одуулаан

Көрөн турдахха:
Силиргэхтээх баарабай силлээ
Сир иһинэн сатала суох
Сириэдийэ үүнэн баран иһэн,
Кини диэтэх мас
Кэскиллээх санаата
Аан бастаан саманнык буолбут.

— Бу аан ийэ дойду
Иччитэ буолан ньидьирээбит,
Обуруолаах дьылбэктээх,
Водуускалаах түһэхтээх,
Көнгүөр курдук эмийдээх,
Күрэн манган баттахтаах,
Ары саһыл иэдэстээх,
Аһынахтаах ыгыстаах
Аан дойду иччитэ
Аан Алахчы хотун *
Оһоһун хангас чанчыгынан
Таннары үүнэн түһэммин,
Сүөгэйи ыйырыгар
Сатанах *масты анһылламмын
Кини бэйэлээххэ
Үйэ-саас тухары
Кэрэхсэтэрим дуу, оһолор! — диэн
Үүнэн өрөкүйэн иһэн
Туруйа көтөр кынатын курдук
Таннары тараадыһан
Саныы түһэн тардыммыт,
Өйдүү түһэн өрүһүммүт эбит.

— Маннык баарабай эмэхсин
Балысхан быйанар
Ханайа уойан
Халый-илий ханаламмыт
Халааннаах сангалаах
Хотун дьахталлар
Сүөгэй ыйаары
Кизһэ, сарсыарда аайы
Хаамсан ханардаһан кэлэһнэр
Тарбахтарынан тардыһан
Тайана-сигэнэ түстэхтэринэ,
Ону тулуйбакка,
Хаты көмүс
Хатырыгым хабыланан,
Аллара өтгүбүттэн
Ибили сытһыан,
Эмти эмэхсийэн

Бу айыгастаах далбардаах
Айыллыбыт аан ийэ дойдубар
Таннары сабардаан
Түһнэстэ сытһыар күммэр
Көнчээри кэнэһэс ыччаттарга
Кэнтиэлээх * мас буолуо! — диэн
Сир сибиһир ийэ хотун
Үрүт өттүгэр
Өтөрү үүнэн
Өрүкүйэн тахсан баран,
Ийэхситтээх-илбиргэстээх
Нэлэй манган халлаан
Илин энгийэтигэр,
Сайынгы сардагалаах күн
Сандаара сырдаан
Сайа көтөн тахсытһын туһуна
Нускайа үүнэн тийһэн,
Ынах сүөһү айыыта буолбут
Ылаах буһа —
Дьохсол тойон,
Наарай хотун
Хараначчы көтөр хайгыалардаах,
Туллук көтөр дьуолкалардаах,
Нэтээги кыыл эркээйилэрдээх
Кэрэмэс саһыл кэлин тыһын
Кэжкэлэччи туһут курдук
Килиэ көмүс аартыһын
Алын төрдүгэр,
Бу алгыстаах аан ийэ дойдуга
Саргылаах кыыс оһоһо,
Дьоһуннаах уол киһиэхэ
Атырдыах тыраһас туйахтаах,
Хара симиин түүдээх,
Ураа-лангыр муостаах
Ынах сүөһүнү
Айан-кэрдэн биэрэр
Аартык айыыта буолан,
Моонһугар буулаһалаах,
Кутуругар хоболоох,
Күөх эбириэн
Атыр кунан оһус буолан,
Аан дойдутун диэки
Таннары хайһыһан туран:
Кизһэ, сарсыарда дьыбарга
Айаатаан ланкыната
Мөбүрөөн ньириһитэ турар эбит.
Ол кунан оһус
Дьалһааннаах айаата

Салгын баһыгар
Саар куолакал тыаһын курдук
Сатарыы, ньириһийэ турар эбит.

Хардан эһэ кыыл
Сабырбаһын түүтүн
Таннары сахсыһыт курдук
Танныстыгас хаан ньамаһыллай
Хара суорба аартыктаах,
Алдьархайдаах аймырыннаах
Аллараа аат дыбын дойдутугар
Таннары сабардаан үөскээбит
Хатан өлөр ынахтаах,
Хаары буолар сылгылаах,
Хахсаат буолар ыттаах,
Харалбан өлүү хамаандаалаах,
Соххор-содуом норуоттаах
Адабатын кэппит,
Арбаһаһын бүрүммүт
Арсыын адаар тиистээх,
Аллараа дойду аҕата буолбут
Арсан Дуолай оҕонньор*,
Имириир дойду ийэтэ буолбут
Хара Мэнгириэн эмээхсин*
Харса суох хаһытаһар
Халыг дыбын хамаандалара,
Ньүкэн хара улуустарын
Түүн сырыылаах,
Түүлээх уллунахтаах
Түрүлүүр түөкүһнэрэ:

Бу алгыстаах аан ийэ дойдуга
Аргыар буолан аргыйаары,
Силлиэ буолан сиргийээри
Хайа хайдыбытынан,
Сьыр быстыбытынан
Өрө үнүөхтээн
Өнгөйөн көрө-көрө,
Бу атыыр кунан оҕус
Чабааннаах айааныттан
Чахчы-бааччы чаһыйан,
Көрө-билэ күрэнэн,
Аллараа ньүкэн дьайыгнарар
Таннары такаалаан
Тарбаһан бизэрэ тураллар эбит.

Онон ол күнтэн
Бу күһнэ диэри

Аллараа аҕыс бииһин ууһуттан
Аргыар аргыйбакка,
Үргүөр үргүйбөккэ,
Дьан-дыаһах тарбамакка,
Тумуу-сөтөл тунуйбакка,
Ыарыы-ынчык иһиллибөккэ,
Эриэккэстэн эриэккэстик
Эминэ чуумпутук
Этиэхтэн эрэ кэрэтик
Эгэлгэлээн олордохпут үһү.

Дьэ манньык:
Үөһээ дыбынҥа үөтүүлээх,
Аллараа дыбынҥа ахтыллыылаах,
Суостуганнаах сурахтаах,
Амырыннаах ааттаах
Аан ийэ дойдуга аатырбыт
Аал Кудук мас барахсан
Айыллан үөскээбит,
Айгырастаан үүммүт
Аллар быйаһнаах
Айгырастаах алаас,
Туоллар уйгулаах
Туналбаннаах толоон
Дьобун бараа солото,
Албан дыаһах аата
Ким-хайа эбитэй? — дьэтэххэ:

Кыраай дойдуттан
Кыйа көтөн кэлбит
Кырыһы көмүс кынаттаах,
Кутуу көмүс куорсуннаах,
Тарды көмүс дабыдаллаах,
Эрийи көмүс эрбийэлээх,
Кыһыллыра атахтаах,
Кырыларлаах тумустаах,
Кыллылардаах харахтаах,
Кынтабаркаан унуохтаах,
Кынталдьыйбыт быһыылаах,
Кырымпалыы куоластаах,
Кыгкынасчай ырыалаах,
Кыталыктыыр кылларым
Кыйа-хайа көтөн
Кытытын булан түспэтэх
Кыйдам манан кырдаллаах.

Собуруулуур дойдуттан
Суруйа көтөн кэлбит
Торум курдук дьүһүннээх,
Дьогдьовор унуохтаах,

Дьорофор сотолоох,
Уһун моойдоох,
Сундулу тумустаах,
Хоромуоньһалыыр куоластаах,
Хонкунаасчай сагалаах
Туруйалыыр кыылларым
Тула-хайа кетөн
Тулатын туймуулаабатах
Туналданнаах толоонноох.

Арбаангылыыр сибииртэн
Айаннаан кэлбит
Ханабаркаан унгуохтаах,
Хабырзас сагалаах
Хойуу борууга
Ханардаһан хаамсар
Хаастыгырыга кыылларым
Ханайа-ханайа кетөн
Харт таманын булбатах,
Хонон-өрөөн ааспыт
Киллэм ыраас хонуулаах
Саңдал манган алаас
Аан дойду далгырата буолбут
Даладькы эбэ хотун диэн эбит.

Манньык албаннаах дойду
Хайдах быһыылаах
Силигилии турар
Сииһньэ дьэрэкээн оттоох-мастаах
Сир эбитий диэн
Иэйизхоситтээх илбиргэстээх
Нэлэй манган сыһыыларын
Илиниктиир энэринэн
Эргийэ баттаатахха
Эттээх ат кутуругун
Эллий быһа баттаабыт курдук
Эргэнэ хара тыалара *
Элээниин үүнэн кириэтэлэбит.

Эмээхсин дьахтар
Бэскилээх аһын
Бэтэрээ диэки
Силэйэ тарпытын курдук
Нэлнэр көмүс ото-маһа
Намылһа сириэдийбит.

Күнү быһа
Күндү көлүөс чыгычаахтар
Дьырибинни ылласпыт
Дьикти-кэрэ дойдулара буолла.

Дьоһуннаах толооннорун
Соҕуруулуур өттүтэн
Тоҕус ураанньыктаах
Улуу тумулаттарын
Үрүт өттүлэринэн
Сэттэлээх соһоҕос сылгы
Сунһуулу уһун кутуругун
Догдоччу быспыт курдук
Дуобат хара тыалара
Тула үүнэн түһүтэлээбит.
Оҕонньор киһи
Дьорбуонка * бэргэхэтинэн
Нуоҕалдыгыччы охсуллар
Солко нуолур мутукчата
Мунгутуу нусхайбыт.
Киһэ, сарсыарда аайы
Тулдук, чооруос көтөрдөр
Чуубугуруу ылласпыт,
Туйаара, дайаара көппүт
Толуу дьоһун дойду буолла.

Саргылаах даладыйар алаастарын
Арбаа саҕатынан
Анаарыгыччы баттаан
Адыһлаан көрдөххө:
Абыстаах атыыр сылгы
Ардайдаах сиэлин
Адаарыгыччы охсубут курдук
Ары линкир тыалара
Арымаллаһан үүнэн кириэтэлэбит.
Хотун дьахтар
Хампа дьабакатынан *
Санньылыгыччы тардыллар
Чампа көмүс лабыкчата
Тэнийэн далаҕайдаабыт.

Киһээни килбиэннэ,
Сарсыардааны сарыалга
Алтан түестээх
Аарыат чыгычаахтар
Чаабыгыраччы ылласпыт,
Дайгара кетөн
Дабыдалларынан сонньообут
Талы-талба дойдулара буолла.

Томторҕолоох хочолорун
Хотугу улаҕатынан
Тула баттаан

Одуулаан турдахха:
Торум хойуу бытыктаах
Тойон дьон дорооболоһон баран,
Дьохумсуйа туттан
Чуоғуйа хаамсаннар
Лонжунаһан * иһэллэрин курдук
Тор хара тыалара
Тулалыгы үүнэн тахсыталаабыт эбит.

Чороон иһиттэри
Олоччу тутуталаабыт курдук
Лонһуор көмүс туорахтара
Лонһугураһа торолуйбут,
Толуу оттоох-мастаах
Туруу дойду эбит.
Күнтэн күн аайы
Көмүс түөстөөх
Көлүөс чыгычаахтара
Көбүһэ-көбүһэ
Күннээх дойду
Көй үгүс ырыаларын
Көңү-бааччы көйгүөрдэр
Күөх-уйгу дойду буолла.

Ол анараа өттүгэр
Таба, тайах дойдуланан
Тамайа сиэлбит,
Чонкутунан оонньообут
Лаанкы ойуур тайбалардаах,
Абыс адаар чампарыктаах,
Арандаал таас хайа дьайыһнардаах
Эһэ, бөрө элбээбит
Иһирик ойуур эркиннэрдээх,
Саһыл, саарба сасыт
Хатын чаран алыылардаах,
Бэдэр, кырса мэнээктээбит
Бэс чагда билиилэрдээх эбит.

Ол кэтэх өттүнэн
Кэмэ-кэрдитэ биллибэт
Күөх нуурал байбал
Кырыы кылдыгытыгар
Көтөр кынаттаах бийһэ
Көччөктөөн көтөр,
Сараан ааһар сирэ эбит.
Кырыаны билбэтэх кыһыннаах,
Өксүөнү көрбөтөх күһүннээх,
Барбатах бараахтаах,
Көһпөтөх көһөннөөх,
Кэрээбэт кэбэлээх,

Өрөөбөт өтөннөөх
Сайын эрэ сатыллаабыт
Сылаас дойду эбит.

Кыталык ылласпыт кырдаллардаах,
Туруйа хонуксуйбут хонуулардаах,
Куба саарбыт хочолордоох,
Буобура нускал булуннардаах,
Сарыал таналай сыһылардаах,
Саргылаах алаастардаах эбит.

Ол кэлин өттүтэн
Кэрэ отун-маһын
Кичимэлээн көрдөххө:

Сэтгэ салаалаах
Сирэм күөх от сирэлийбит;
Абыс салаалаах
Ача күөх от анаарыйбыт,
Тоғус салаалаах
Солко нуолур от нусхайбыт,
Уйгу тунах уһураабыт,
Араҕас быйан аллыбыт,
Киэн кэскил чэчирээбит,
Киһи-сүөһү үөскээбит
Сир ийэ килбиэннээх киинэ,
Талбаарар таһаата,
Туллубат туттааҕа
Улуу дьаһыл дойду
Уолбат туоната буолбут эбит.

Манньык дьоллоох дойдуга
Хайдах быһыылаах
Киһи-аймах киргиллээхтэрэ,
Ураанхай саха одьунаастара
Олох-дьаһах онгостон,
Баай-тала тэринэн,
Дьиз-үөт чэчирэтэн,
Айыллан үөскээбиттэрэ эбитэй диэн,
Тула баттаан
Одуулаан көрөн турдахха:
Бу толуу дойду
Туналданнаах дьуодьатыгар,
Эргичийэр киинигэр
Кырындыал манган кырдалын
Кылбалдыһар кырыгар
Кыстык дьиэбит буоллун диэн
Тоғус уон саһаан тусталаах,
Абыс уон саһаан туоралаах
Маанылаах бастын

Мас маалтаар * балаганы
Тутта охсон кээспиттэр эбит.
Отордуур дьээбит буоллун диэн
Буобура нусхал булунгар
Тоѳус мѳбѳллоох,
Томороон соѳус тутуулаах
Буор холомону
Туруорбуттар эбит.

Сайылык дьээбит буоллун диэн
Сарыы тагалай халдыаайыга
Аѳыс чампарыктаах,
Тнннн дьарѳаалаах
Даладьйар тус ураганы
Тардан кэбиспиттэр эбит.

Ол кэнниттэн
Туналѳаннаах толоон ортоотунан
Дугуйа хааман кэлэн,
Тоѳус тулдук баһын
Туура баттаан бырахпыт илин
Дуорас тохтоппот
Дьулусханнаах дьулуо манган
Тусаһаларын иһигэр киирэн,
Тура тунэн баран
Тула баттаан кердѳххэ:

Бастын киһи кэлэн
Атын баайдын диэннэр
Матаар ойуу баттааһыннаах,
Бабыгыры озорор
Бар өксѳкү
Барыллыа кыллаах *
Бастын байбарыын манган сэргэни
Байбаччы анһыбытттар эбит.

Отто киһи тохтоотун диэннэр
Оһуор-бичик ойуулаах,
Куллугуруу озорор
Кураѳаччы кыллаах *
Орто олук сэргэни
Олордо охсубуттар эбит.

Кэлин киһи кэлэн
Кэскиллэннин диэннэр,
Кэрэниис ойуулаах,
Кэдийэ кэспии озорор
Кэвэ кыллаах
Кэйбэйэ манган сэргэни
Кэккэлэтэн кэбиспиттэр эбит.

Ити кэнниттэн
Кэриччи баттаан кердѳххэ —

Сэттэ тилһиэ килиэбинэлээх,
Аѳыс арѳара ампаардаах,
Тоѳус тула хотонноох,
Күрүө-хаһаа үксээбит,
Кыбыы, дал кыаѳырбыт,
Толоон-толоон аайыттан
Тонѳѳос эриэн чуѳуйбут,
Алаас-алаас аайыттан
Ала сүѳһү аалласпыт,
Сыһыы-сыһыы аайыттан
Сыспай сизэллээх сырсыбыт,
Халдыаайы, халдыа аайыттан
Хара сүѳһү ханыгыласпыт,
Үрүйэ, үрэх аайыттан
Үрүн сүүрүк үөрдүспүт,
Куула, кочо аайыттан
Кугас сүѳһү хойдубут,
Ураа-лангыр муостаах
Уутуйан чуѳуспут,
Айхал атахтаах
Ааллаһан ааннаабыт,
Балысхан-халысхан баайдаах,
Үллэр үгүс сүѳһүлээх,
Үтүө дьѳн олохторо буолла.

Кыстык дьээлэрин
Тула чуннаан турдаха:
Тулхадьйыа диэннэр
Соѳуруу ойѳѳѳһунан
Тоѳус уон уолах тиитинэн
Тулланчаабат гына тулааһыннаабытттар,
Айгырыа диэннэр
Арѳаа энэринэн
Аѳыс уон чаллах тиитинэн
Айгыраабат гына аҥабыллаабытттар.

Хоту өттүнэн
Холборуйуо диэннэр,
Үгүс үөмэх тиитинэн
Үрэллѳѳт гына өйѳѳүллээбиттэр.

Илин эркининэн
Иѳѳэйиэ диэннэр,
Сэттэ уон чиргэл тиитинэн
Игнэлдьийѳт гына
Тирээбиллээн тэптэрбиттэр.

Онтон туран
Көлѳүннээх ат

Күннүктээх сиртэн
Көбө-саба айаннаан
Күрдүргөччи сизлэн киирэр
Күндэлэс манган
Күүлэлэрин иһигэр
Көтөн түһэн барая,
Буруйдаах бофуйбатах,
Айыылаах атыллаабатах,
Абыс уолан киһи
Абыс хонукка аччарыһан аһар
Аарыктаах лип-хаан халваннарын
Арыһа баттаан,
Уон хаардаах
Улахан атыыр оҕус
Умса түһэн сытарын курдук
Уолах тиит боруоктарын
Дофуйа атыллаан,
Дьиэлэрин иһигэр киирэн
Линигир гына тура түһэн,
Үрүт өттүн
Өйдөөн-дүүллээн
Өрү-һары көрө түстэххэ:
Үөһээ үүрээһнээх-биирээһнээх,
Үс төгүл түһүмэхтээх
Үөдөн биһин ууһуттан
Үргүөр үргүйүө даҕаны диэннэр,
Үстүү үөмөс тиити
Үрүт-үрдүлэригэр ууран
Үрдүк бэйэлээх
Өттүктээтэххэ өбүлдүйбөт
Өһүөлэтэлээн кэбиспиттэр.

Халпыт хатан дьылба маһы
Хайыта кырбаан
Алта аранга дьапталҕалаах
Анныылаатахха айгыраабат
Анал үрүттээн кэбиспиттэр.
Ол үрүт өттүнэн
Үчүгэйэ үс арсыын холобурдаах,
Үөгүлээтэххэ үрөлибөт
Үрүн туой буорунан
Үллүйөн кэбиспиттэр.
Алын таһаатынан
Сары наарсыннаабынан,
Түнэ түркүннээбинэн
Үс хос гына
Үллүйэ быраҕаннар
Бүрүйэ тардыбыттар.

Ити кэнииттэн
Дьиэлэрин алын таһаатын
Анаан анаардахха,
Аллараа абыс төгүл түһүмэхтээх
Анаҕастаах, арбаҕастаах
Абааһы биһин ууһуттан
Аргыар аргыйыаҕа даҕаны диэннэр,
Абыс хос гына
Ньыгыл кара тааһынан
Тэпсэн ньээкэйэн,
Тингилэхтээбит иннигэр
Тырыттан-хайыттан алдыаммат
Таас дьапталҕанан
Муосталаан кэбиспиттэр.

Ол үрүт өттүнэн
Бөртөлөөх бөрө тириитинэн,
Үчүгэйдик көһүнүн диэннэр,
Үс хос гына
Үллүйэ бырахпыттар эбит.
Дьиэлэрин ис киэлитин
Эргитэн эгэлгэлээтэххэ:
Иэйизхситтээх-илбиргөстөөх
Нэлэй манган халлаан
Илин эгийэтиттэн
Сэттэ өргөстөөх
Дьэллик манган күн
Тэмтэйэ ойон тахсыыта,
Дьиэбитин саманан
Дьэрэкээннээн киэргэттин диэннэр
Илин эркининэн
Сэттэ сиринэн
Сиритэ-хайыта кырбаан
Тиги таас түннүктээн
Дьэргэтэн кэбиспиттэр.

Тоҕус өргөстөөх
Толомон манган күн
Дьолоу үрдүк халлаан
Сандаарар уу дьулайыгар,
Тохтоон туналыһан ааһарыгар
Маанылаан-мандардаан манган
Манньыйан аастын диэннэр,
Собуруу өттүнэн
Тоҕус сиринэн
Тобулута сынһан
Сүлүүдэ таас түннүктээбиттэр.

Адыс өргөстөөх
Аламай манган күн
Айаннаан аарыгыран,
Арабас алын дьирбиитигэр
Арандаал таас хайа чампарыгар
Тыргыл жөмүс саһарбата
Тэһнары сардыржаан,
Саабыллан батас бийтин курдук
Сатыллаан түһүүтүгэр
Сардагата саманан дьибитин
Саататан аастын дьиннэр,
Ардаа эһеринэн
Адыс сиринэн
Айым-сайым охсон
Ардыга таас түннүктээбиттэр.
Түлэй-бараан түүн ийбэ
Дьүкээбил уота умайан
Дьирим-ирим көттөбүнэ,
Дьибитин манан
Дьэргэтэн аастын дьиннэр,
Хотуту ойбоһунан
Үс сиринэн үлтү сыннан,
Өгөөт-чөгөөт охсон
Чарт тымтык түннүктээбиттэр эбит.

Хаһас дьэки
Халбарыччы көрөн кэбистэххэ,
Ынах сүөһү иһитэ
Ыга кыстаммыт эбит:
Саар ыаһас * сааһыламмыт,
Кытыйа бөбө кыаһырбыт,
Чабычх бөбө дьаарыстаммыт.

Уһа дьэки
Уларыга көрөн кэбистэххэ,
Сылгы сүөһү иһитэ
Сааһылланан ахан турар эбит:
Көйүөр айах * күүгүнээбит,
Саамы иһит * далаһайдабыт,
Чороон бөбө чуоһуспут.

Бу дьизэлэрин ис киэлитигэр
Остуоруйалаһа турар олоһпостордоох,
Олонхолоһо турар остуоллардаах,
Ыллаһа турар ыскааптардаах,
Сэһэргэһэ турар сэһэргэнэлэрдээх,
Таабырыннаһа турар долбуурдардаах,

Үгэлэһэ турар үгэхтэрдээх,
Хоһоһноһо турар хотоннордоох эбит.

Уһа дьэки олоһор киһи
Улар саһа буолан
Уччаан көстөр,
Кэтэһэрини баар киһи
Кэбэ саһа буолан
Кээмэйдэнэн көстөр.
Хаһас дьэки хаамар киһи
Хабды саһа буолан
Кыгчаан көстөр,
Суол ааныгар турар киһи
Суор саһа, буолан
Чуучуйан көстөр,
Уһун уордалах,
Кэтит киэлидээх
Мааныллаах бастыһы
Мас маалтаар балаһаннарын
Хабыллар хаба ортотугар
Адыс хаардаах
Буралыйар буор хара
Атыыр кунан оһустар
Айаатаһан-күрдьүөтэһэн
Алаас сыһыһа киһирэннэр,
Харсан-харсан бараннар
Хайалара да кыайбакка
Муостарыттан илсирэнэн
Кыһыһаһтыы сыталларын курдук
Модьу-хаан бэйэлээх
Модьоболоохтор эбит.
Алтан ньуурдаах
Алаас-сыһы
Аһарынан холобурдаах
Холумтаннаахтар эбит.

Тоһус ураанньыктаах
Улуу тумулаттарын үрдүлэригэр
Тоһус саастаах
Сур дьаһыл дьүһүннээх,
Хаһалас былчыһнаах
Хангыл атыыр сылгылар
Дьохсооттоһо туралларын курдук
Дьоллоох суорба хаан
Дьондойбут оһохтоохтор эбит.
Ол суорба хаан оһохторугар
Сэттэ чиргэл тиити
Сэттэ модьу оһуһунан

Сухсурбалы состорон киллэрэн,
Илдьи кумалаан
Икки чанчыгыттан игиннэрэн
Отгон тигинэттэхтеринэ,
Туох да нэмэ-хомо суох
Сэттэ түүннээх күнү мэлдьи
Сэллиир диэни билбэккэ
Линкинэччи умайар,
Аалыг көмүс кыымнаах
Аал уоттарын
Үрүг күлэ унга өтгүнэн
Көтөл бугул саға буолан
Үнкүрүйэн түһэ турар эбит.

Хара көмөрө

Ханас чанчыгынан
Ат бугул саға буолан
Чыккыраччы таммалыы турар эбит.

Хара түлөһө буруолара
Уһун ураа үөлэстэринэн
Өрө төтөлүйэн тахсан
Кинкиниир киэн халлаанга
Хара дьайба былыт курдук
Тагнарны сабыытаан,
Тарҕанан биэрэ турар эбит.

— Бу аал уоттаах,
Алаһа дьизэлээх,
Араҕас тусаһалаах
Ханнык албан-дьаһах ааттаах,
Туох дьобун солороох
Дьон аймах чулуулара,
Ураанхай саха ордуктара
Олохсуйан олоролоруй диэн
Сураҕалаан буллахха,
Ирдээн-тордоон иһиттэххэ:
Аан дойду аҕата буолбут
Арылы Тойон оҕонньор,
Сир сибиир ийэтэ буолбут
Кэрэмэс Хотун эмээхсин
Кэлэн олохсуйбут кииннэрэ,
Алаһа бараан дьизэлэрэ эбит.

Кинилэр диэтэх дьон
Саллар саастарын,
Үллөр үйэлэрин тухары
Таптаабыттарынан далаҕайдаан,
Билэллэринэн биэрэн төбөн*,
Көнүллэринэн күөдүлгэхтээн,

Көмүрүө унуоҕунан
Көмүс тиистэрин чингэтэн,
Сөрүүн сүөгэйинэн
Күөмэйдэрин чөллөрүтэн,
Саамал кымыһынан*
Санааларын тарҕатан,
Араҕас арыһанан
Айахтарын сайбаан,
Халын хаһанан
Хаарты оонньоон,
Суон саалынан
Мохсуо бырахсан,
Аһаан-сиэн, атан-бөтөн,
Байан-тайан олорбуттар эбит.

Манньык бэйэлээх дьон
Эдэр-сэнэх саастарыгар
Оҕо-уруу үөскээн
Оттой төрөөбөтөх эбит.

Көмүс унуохпутун көтөҕөр,
Алтан унуохпутун араҕастыыр,
Аал уоппутун оттор,
Алаһа дьизэбитин баһылыктыыр,
Албан ааппытын ааттатар
Оҕо-уруу дьолуттан
Олох маттыбыт диэннэр,
Олус хоргутан-хомойон,
Түлүк түүнчэ
Түмүллэ мунчаарар буолбуттар.

Дьэ, ити курдук
Эмээхсин аҕыс уон сааһын
Томтойо туолуутугар
Дьылҕа хаан дьайытынан
Оҕо үөскээн,
Оһоҕостоох буолан,
Уһугунан дугуммут
Уол оҕону төрөтөн,
Түөлбэ күөл саға
Үөрүүлэрэ үксээбит,
Саар булгунньах саға
Соргулара үрдээбит.
Санааларын хоту
Саргылар сааллан,
Саппабырбыт санаалара
Салгын хоту сайдаммыт.

Маннайгы уолларыттан
Мааны бэйэлээхтэн

Офонньордоох эмээхсин
Күннэрин-ыйдарын таһаараннар,
Күө-бааччы олорон эрэннэр,
Туйабын сабатыттан
Чучугур чуоур аттаах,
Дьороҕоно сото
Тойон Дьөлүүт буоллун диең
Таптаан ааттаабыттар эбит.

Ити кэнниттэн
Эмээхсин эрэйдээх эмнэ
Сыта сыынаҕалаан,
Олоро луунхаран,
Улаханньык үдэрийэн,
Ыараатар ыараан,
Ыйа кэлэн ыксаан,
Күнэ кэлэн күөйэн,
Киис тириитэ таллэбигэр
Саһыл тириитэ суорзаныгар,
Кырса тириитэ сыттыгар
Утуяа улугуран,
Сыта сыынаҕылаан,
Ынчыга ыксаппытыгар,
Эңэлгэнэ элбээбитигэр,
Офонньоро уолуяа соһуйан,
Омургутуяа куттанан,
Олох маһыгар олоро түһэн
Олоо-молоо көрүтэлээтэ,
Уолаттарга ордоотоон кэбистэ:
— Сорук Боллур уолу
Сулбу-халбы түргэнник
Субу билигин киллэрин! — диетэ.

Онуоха буоллаҕына
Оройдорунаан көрбүт,
Орголорунан дугуммут
Оторой-моторой уолаттар
Ойуоккалаһан тахсаннар
Сорук Боллур уолу
Сулбуччу ыһырдылар.
Тэбөнэттээх тэлэйбэтэх,
Үөннээх өһөйбөтөх
Лип-хаан халҕаннара
Тэлэллэ түһэрин кытта,
Чуоур буур таба
Уорзатын тириитэ сонноох,
Өрөҕөтүн тириитэ ыстааннаах,
Илин тыһа үтүлүктээх,

Кэлин тыһа этэрбөстөөх,
Баттаҕын тириитэ бэргэһэлээх,
Солбуччу сорукка сылдыар
Сорук Боллур уол
Ойон киирэн
Аан таһыгар
Арылы Тойон офонньор иннигэр
Дугдурус гына
Тура түһэн баран,
Чуо-бааччы доһуйан,
Сүгүрүйбэхтин турда.

Оччотугар офонньор киһи
Сорук Боллур диэки
Алгыстааҕынан сымнаҕастык
Арылыгчы көрөн олорон,
Сорудах тылы
Субу курдук диең этэ одордо.
Дьэ, бу! Дьэллэм бэйэлээх,
Түргэн дьөһүөлдүтүм,
Сулбуччу сырыылаах
Сорук Боллур уолчааным!
Этэн баран
Эҕирийиэх иннинэ,
Сайынчы сардангалаах күн
Саабылаан батас биитин курдук
Саарадьйа тахсарын диэки
Самантан тус илин
Туналҕаннаах толооннору
Торҕо сэллинэн бараһын
Туораталаабытын кэниэ,
Туой буор ардайдаах
Туоллар булгуньах
Тулатын чуннаатаххына,
Буор холомоҕо олорор
Айыһыт көтөҕөөччү *
Айыы Нуоралдьын эмээхсингэ
Атара сэллинэн тийиһингин:

— Айыһыт хотун *
Ала-чыхчы арыалласпыт үһү,
Иэйиэхсит хотун
Илэ-чыхчы изнигийбит үһү.
Бара охсонгун
Иэйиэхсити эңэрдэһэн,
Айыһыт хотуну
Алҕаан-силээн
Атаарыан үһү! — дие.

Инньэ диирин кытта
Сорук Боллур уол
Сүгүрүйбэхтээн баран
Таһырдыа ойон тахсан,
Тус илин диэки
Туһаайа тутунна да,
Тингилэбэ харааран,
Тэллэбэ тэлээрэн,
Этиэх түргэнэ
Эмискэ үлүгэр
Элэс гынан хаалла.
Өр-өтөр буолбакка
Өрө көрөн,
Үөһээ тыһынан,
Айыһыт көтөбөөччүнү
Аҕала оҕустаҕа.

Аарыктаах халҕан
Аһылла түһэрин кытта,
Буур тайах кыыл
Уорбатын түнэтэ
Оноолоох сонноох,
Өрөбөтүн түнэтэ кыбакалаах,
Кэлин тыһа олооччулаах,
Илин тыһа үтүлүктээх,
Баттаһын тириитэ
Дьабака бэргэхэлээх,
Сүрөһи-быары манһытар
Сүдү сэбэрэлээх эмээхсин
Долгулдьуйа хааман
Киирэн кэллэ да,
Улуу тойон оҕонньорго
Утары хааман кэлэн:
— Уруй-тускул!
Айхал айылыат,
Ахан ини буоллун! — дии-дии,
Сүгүрүйбэхтээн кэбистэ.

Хаҥас диэкиттэн
Халааннаах сангалаах
Хатын дьахталлар
Хабылыктаһан кэлэннэр,
Ыаддыт ытык эмээхсини
Тас танаһын
Тарбахтарынан хасты тутан
Хайырҕастаах хаппахчы
Хаҥас өттүгэр
Хап-сабар илдьэн

Тап-тып гыннаран
Ыйаан табырҕатан кэбистилэр.

Ити кэнниттэн
Халааннаах сангалаах
Халадаай сарыы ырбаахылаах,
Аһыныгас санаалаах
Айыһыт көтөбөөччү эмээхсин
Аа-дуо хааман тийэн
Дьизэлээх хотун
Нарын киэргэл ойуулаах
Ньаарсын сарыы быһын
Аргыһы арыя баттаан
Антах диэки
Ааһа турда.

Балай да ботур-ботур
«Бу, ити», — диин ботугурастылар.
Ибир-сibir иһиллибэттик
«Итинник», — дэһистилэр.

Эмээхсин энэлгэнэ эбилиннэ,
Сынылҕана сыттырхайда.
Айан талыта киирэн
Дьалыһыйбахтаан ылла.
Айыһыт көтөбөөччү
Айыы Нуоралдьын эмээхсин
Быһы арыян туран:
— Нохолоор, туттумахтаан!
Хотуйдаар, хамсаммахтаан!
Уолаттар, хатын тоһоҕотуна
Хаба тардан киллэрэннит,
Хап-сабар саайа охсун.
Кыргыттар, алааскыт
Аһаатта мунутаабыт
Ача күөх отуттан
Аҕала охсонгунт
Аллара тэлгии тардын! — диэтэ.

Инньэ диирин кытта
Тоҕус туруйа уолаттар
Сырһан бөтөрүһэн тахсаннар
Ханыылаһа үүммүт
Хатын наскыл чарантан
Үс хатын тоһоҕотун
Үлтү кумалаан киллэрэн,
Орон ааныгар саайан
Таһырҕатан кэбистилэр.
Сэттэ кыталык кыргыттар
Сырһан кыбылыктаһан тахсаннар

Алаастарын арбаа сабатыгтан
Адыс салаалаах ача күөх оту
Мадьыгыччы көтөҥөн киллэрэннэр
Тэлгэтэ охсон кэбистилэр.

Ити кэнниттэн буоллабына,
Хантан даҕаны ылбыттарын
Ким да харахтаамына хаалла —
Хара хоруонка хадьаһыннаах,
Үрүг хоруонка үүдөһиннээх,
Кыһыл хоруонка кыбытыылаах,
Күөх хоруонка көтүтүүлээх,
Араҕас хоруонка ардайдаах,
Барча көмүс байбаралаах
Сарыһы ньяарсын быһы
Налыччы тарда оҕустулар.

Кирии-тахсыы элбээтэ,
Сибигинэһии-ботугураһыы үксээтэ:

— Эмээхсин энэлгэниттэн
Эрдэттэн иһиттэххэ,
Чулуулаан билгэлээтэххэ
Чуо-бааччы чулуу бухатыыр оҕо
Үөскээбит быһыылаах! — дэстилэр.

Адыныхтаах дьылбэктээх,
Аһыныгас санаалаах
Айыһыт көтөҥөөччү
Аллараа быыс иһиттэн
Аргыһы аҕай налыһа хааман
Аал уот иннигэр
Айхалты-айхалты аңыраата,
Уруйдуу-уруйдуу сүгүрүйдэ.

Умайан күлүбүрүү турар уокка
Уйгу тунаҕы кута-кута,
Адыныхтаах ыгыһынан
Аҕстыһыт икки чанчыгын
Бабыа көмүс
Бизэ тарбаһынан
Имэринэн кэбинэ-кэбинэ
Алгы-силини турда.

— Уруй-тускул!!!

Айхал-айылыат
Ахан иһи буоллун!!!
Айа-көрдэ турааччы
Адырыалаах нылбэктээх,
Боуускалаах түһэхтээх,
Көңүөр курдук эмийдээх,
Күрэн манган баттахтаах,

Арыы саһыл иэдэстээх,
Адыныхтаах ыгыстаах,
Биһиктээх оҕо мээчиктээх,
Мэнгнээх оҕо бэриктээх —
Аан Айыһыт хотун эбэкэм!

Дьэ, дьэ эрэ,
Эйиэхэ анааммын
Аал уотунан,
Аҕам анах
Араҕас арыһынан
Айах тутан,
Аһатан-сизэтэн
Аалыастаан ахан эрэбин!

Күрэн манган баттахтаах
Күн күбэй хотун эбэкэм
Сизэр сылгы
Силлээх кутуругун
Силэйэ тарпыт курдук
Сизги нэлэй аартыгы сэгэтэн,
Эргэтээҕи үрүг суолгун солонон*,
Туһааннаах дьолбутун
Дуулаҕа кыыс оҕото
Тосхойон кулу! — диин,
Аналлаах айыһыһыты
Ааттаах кыыс оҕото
Анаан аҕал! — диин
Үс дьүһүлгэн күлүккэр*
Үгэн-сүгүрүйдэн эрэбин.
Күдэн күүстээххэ төлкөлөө,
Буулаҕа буойунга тускулаа! — диитэ.

Ити курдук ыллаан бүтээт,
Адыныхтаах ыгыстаах
Айыһы Нуоралдьын эмээхсин
Аман тамалыһа,
Айыһыт тардан,
Тиэрэ кэдэрийэ-кэдэрийэ,
Күлэн чачыһыраан барда.

Кэриэн иһит курдук
Көккэлэнэн турбут
Кэргэн-чаҕар дьахталлар
Көҕүйсүбүт курдук
Күүскэ күлэн-салан,
Үөрөн-көтөн тураннар,
Өрөс-чөрөс туттаннар,
Күр муустаах үрөх
Көңүһүн халаан уута

Күрүлүү устарын курдук,
Күллэрэстээн күүгүнэстилэр,
Айыһыгы айхаллаан атаараннар *
Алларастан айаардылар.

Утаакы буолбата,
Хатан үлүгэр куоластаах
Кыыс оҕо ытыыр сагата,
Олорор дьонноро
Ойон туруохтарыгар дылы,
Турар дьонноро
Олоро түһүөхтэригэр дылы,
Эниэньэххэйдээн иһилиннэ.

Онуоха оҕонньор барахсан,
Ойон тура-тура, олорбохтоото,
Сүүһүттэн ытыр-бытыр
Үөрбүт санаата
Үтэйэн кэбиспит
Көлөһүн таммахтарын
Бэдэр тиригэ
Сизэхтээх бэгэччэгинэн
Туора-маары соттумахтаан кэбистэ.

Оҕонньорго утары хааман иһэн
Алгыстаах санаалаах
Айыһыг кетөҕөр
Айыы Нуоралдьын эмээхсин:
— Илин халлаан
Итии бодуол эркиннээх,
Эбэрдэлээх энгийэтигэр олохтоох,
Истин иһирэх бэйэлээх
Иэйэхсит хотун эйиэхэ
Кыыс оҕо кылаан чыпчаххайын,
Күн улууһун күтүр күүстээбин
Айан-кэрдэн биэрдэ! — диэтэ.

Ыйдааҕар ыраас ньуурдаах,
Күннээҕэр күндү бэйэлээх,
Көмүс күөрэгэйбит,
Күндү далбарайбыт
Албан-дьаһах аата
Араҕас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта, — буоллун диэн,
Кылааннаах кыыс тускулугар
Чугас дойдулааҕы

Чуораанынан түмэннэр,
Ыраах сирдээгини
Хоболооһунан хомуйаннар,
Тоҕус хонук устата
Төбүөрүйбэт түөлбэ күөл саҕа
Түһүлгэни төрүттээтилэр.
Барҕа малааһыны тэрийэн
Ааспыттары аһатан,
Тубараабыттары тоторон,
Тунах ыһыаҕы туругуттулар. 190.

Олонго олонго курдук,
Омуннаах соҕус буолла.
Бу оҕолоро үс хонон
Үстээх оҕо саҕа
Өгөрсүйэн үүннүлэр,
Бизс хонон
Бизстээх оҕо саҕа
Бэччийэн бардылар,
Уон хонон
Уоннаах оҕо саҕа
Улаатан истилэр.
Кыыс оҕо убайынын
Толоонго кириэннэр
Тула сүүрэн сырыстахтарына,
Тулуппат буолан истэ;
Хабылыкты оонньоотохторуна,
Хапсаҕайа билиннэ...
Маһы-оту былдыастахтарына
Харса суох батарыта харбаан
Кыайа-хото туура тутар,
Харбаабытын хайа харбыр
Хатан иһирдээх,
Сытыы сырайдаах,
Сырдык сэбэрэлээх
Кыыс оҕо барахсан
Кылаан чыпчаххайа буолар
Моһуоннанан истэ.

Дьэ, ити кэнниттэн
Оҕонньордоох эмээхсин
Сылы-сыллатааҕы
Уоллаах кыыс оҕолоро
Эрбии тийһин курдук
Эмдэй-сэдэй эрбэлдьиһэн,
Бургунас муһун курдук
Эгил-тэгил улаатан
Эрдийэн истилэр.

Алаас айы аараан,
Тумул айы доуйан,
Сыһы айы сырсан,
Хонуу айы куоталаһан,
Күөлэһийэ оонһоон,
Чээлэй солко окко
Чөччили таалалаан,
Күнү быһа көрүдээн,
Көччүйэр буоллулар.

Уол оҕо барахсан
Чаачар саанан оонһоон
Саатыр идэлэннэ,
Кыыс оҕо барахсан
Кыштыһынан кыраһыннаан,
Кыра иһи
Кыайа-хото тутан
Кыһалзатыһбат буоллулар.

Уол оҕолоро буолабына
Буутун этэ буһан,
Холун этэ хойдон,
Сийин этэ ситэн,
Бухатыырга моһуоннаах,
Күүстээххэ көрүгнээх,
Быһыйга быһыылаах,
Быспытынан тиит курдук быччыгнардаах,
Хастаабыгынан тиит курдук харылардаах,
Суллаабыгынан тиит курдук сотолордоох,
Үс былас өрбөлдүйэр өтүктээх,
Сэттэ былас холобурдаах
Дьирэ буурай систээх,
Аҕыс былас холобурдаах
Дада дуурай сарыннаах эбит.

Алтан үүн тиэрбөһин курдук
Арылхай сытыы харахтаах
Паамат кыыл
Уллугун угуоһун
Уһаты туһут курдук
Сырыылаах муруннаах,
Орбоһордунгу уостаах,
Кэчигир таас тиистээх,
Арыы саһыл иэдэстээх эбит.

Тэргэн ый * саҕа
Тэрэли маһан кулгаахтаах,
Сирэйдээх бэрдэ,
Дьүһүннээх үгүөтэ,
Сахаттан бастыгнара,
Ураанхайтан ордуктара
Үрдүк үскэллээх

Үтүекэннээх киһи буолан
Өгөрсүйэ үүнэн,
Туйгуутуу улаата охсубут эбит.

Дойдутун улаатынан тулахачыйан,
Сирин сибиирин
Сиксигинэн *тэлэнийэн,
Ойуурдары оймоон,
Тыаларын сыымайдаан,
Куруннарын курдаттаан,
Бултаан-алтаан,
Буур тайабы
Муннуттан сиэтэн,
Хардаг эһэни
Сабырбабыттан сыһан,
Барар тыатын иччитэ
Барылы кэскиллээбэ,
Бараммат быйаннааба
Байдам тутуу
Баай барылаах
Байанай * эһэтэ
Бэттэх көрөн мичингэттэбинэ,
Үрүн-хара түүлээби
Өлөрөн үллүктээн,
Түөһүгэр көтөбөн,
Санныгар сүгэн,
Бойум бултаах,
Өлгөм үскэллээх
Булан-талан кэлэр буолбут.
Сашабырбат сардангалаах
Сарсыардааны сырдык күн
Сандаара үүммүтүгэр
Үңкүүлээн барыах курдук
Үс атахтаах,
Сыдыай маңан ньуурдаах
Сыһыы ангара холобурдаах
Сандалы * маңан остуолга
Төбүрүөннүү мустаннар,
Төгүрүччү олороннор
Сарсыардааны аһылыктарын
Саңа аһаан эрдэхтеринэ,
Буруйдаах бофуйбатах,
Айыылаах аспатах
Лип-хаан халбаннара
Софотохто арылла түстэ да,
Догдоон сонноох,
Догдоллубут быһыылаах,
Дьофус чуопчаар сангалаах

Сорук Боллур уол
Тэнкэ тиингин курдук
Тинигирэйэ ойон киирэн,
Дьизэлэрин ортотугар
Догдорус гына түстэ да,
Өгүрүк-төгүрүк көрбөхтөөт,
Үс төгүл сүгүрүйбэхтээт,
Үөгү-тойук былаастаах
Ыллыгы-туойа турда,
— Аһулаа-тан! Аһулаа-тан!
Аан ини дойду аҕата буолбут
Арылы Тойонуктуур оҕонньор,
Сир ини Сибиир ийэтэ буолбут
Кэрэмэс Хотунуктуур эмээхсин,
Туйахтарын саҕатыттан
Чучугур чуоһур аттаах
Дьороҕоно сото
Тойон Дьөлүүт бухатыыр
Тустуур ини бэйэвэитигэр
Дьоллоох ахан ытыскытыгар
Туллук көтөр саҕа
Дорообобун туттаахтаан:
Хайа дойдуттан
Ханнык ааттаах киһи
Кэрии тыа кэтэбэр
Кэжэ кыыл курдук
Кэс тылгын кэпсээн
Кэвийдин диэтэргит
Тус илин диэки
Орто дойду улай ньууругар
Олохсуйан үөскээбит
Анды Баалыыр Тойон оҕонньор,
Чөркөй Өтүмэх Хотун эмээхсин
Сулбу-халбы сырыгылаах
Сорук Боллур уоллара
Тура тэбинэммин
Субу кэллим курдукчай!
Ол тоҕо диэтэргит,
Күнигэ булбут күөрэгэйдэра
Сэттэ былас
Сизэрэй солко суһуохтаах
Сирэйдээх үчүгэйэ
Сыралыма Куо кыыстарын
Хотугу холоруктаах халлаан
Хонкуйар хоту улаҕатыгар
Муус будулҕан дойду иччитэ
Тоҕус бүгүйдүк систээх,

Кэй-тубут көлөлөөх
Тимир Чохчэрдөөн обургу
Анаан-минээн
Адаһыйан тахсан
Күүс өттүнэн күтүөттээн,
Күлүк буолан күлүгнээн
Көрүгнээх сүөһүнү көзүрэттэ,
Барык буолан барыгнаан
Баайы-дуолу бараата.
Чэйи, чэй эрэнчэ!
Этэн баран эҕирийнэх иннинэ
Элэстэнэн тийэнгин,
Туруук очуос курдук
Дурда-хахха буолангың,
Үрүң өркөн тыыннарын
Өрүһүйүөн үһү!
Хоруй тылгын
Хоннорууй диэммин
Үстүүр дьүһүлгэн күлүккэр
Үгэн-сүктэн эрэбин,
Курдукчай! Курдукчай! — диэн
Кулуһута турда.
Тойон Дьөлүүт бухатыыр сну
Туруору тутан толкуйдаата,
Сытыары тутан сыналаата:
— Бу көхсүттэн көнтөстөөх,
Көмүскэллээх өйдөөх,
Күн өркөн дьонноро,
Арҕаһыттан тэһиннээх,
Аһыныгас санаалаах
Айы хаан аймахтара
Анаан-минээн ааттаспыттарын
Аккаастаһан кэбиһэр
Адьяс сатамат! — диэн амалыда,
Үнүүлээжинэн-батастааһынан
Өрү-һары көрөн кэбиһтэ,
Кэлэр сирдэрэ
Кэли үүтэ буолбатын,
Барар сирдэрэ
Баана үүтүнүү бүтэйбэтин,
Санаарҕаан санһыйбатыннар,
Мунчааран мунурдамматыннар.
Өрөгөйбүт үрдүө,
Саргыбыт салалдыа! — диэн
Быһыта баттатаһан
Быһал-тэһэл саһаран
Этэн бүтэрин кытта

Хангас дизкиттэн
Туруйа кыыл курдук
Доржоонноох сагалаах
Толуу көрүгнээх
Тойон киһи
Тура сонньуйан,
Отут муунга истээх
Чороон иһиккэ
Тобус-толору
Дьоруо ат бидилгэктиир
Арыылаах саамы кымыһын
Долгушакка тутан ажалан,
Сорук Боллур уолга
Сүгүрүйэн туһаайда.

Оччону көрөн баран,
Оҕочоос көрүгнээх
Сорук Боллур уолчаан
Саамы кымыстаах чороону
Икки илиитин тэбэгэйнэн
«Тап» гыннаран ылан
Айаҕар игнэри тутан кэбиһээт,
Киһитэ эргиллэн истэҕинэ
Игнэрбит иһитин
Илиитигэр туттаран кэбистэ да,
Сорук Боллур уол
Үөрбүт-көппүт быһымынан
Догдолуйан тахсан
Чуоҕур буур табатыгар
Дугдурус гынан олоро түһээт,
Тус илин диэки
Тэгэличчи баттаан
Тэлээрэ көтүтэ турда.

Тойон Дьөлүүт бухатыыр
Ыксаабыт-тиэтэйбит киһи быһыыгынан
Бэргэһэ-бэргэһэ саҕаны бэлэҥнэтэн,
Үтүлүк-үтүлүк саҕаны үлэҥнэтэн,
Бото-бото саҕаны боллонготон
Хардары-таары хаалаан,
Олбук-солбук уган
Аһаан сизэн кимирийбэхтээн баран,
Ойон тийэн,
Аҕыс уолан киһи
Албаһынан аһар
Аарыктаах лип-хаан халҕанын
Арыйа баттаан,
Буруйдаах боҕуйбатах,

Айыылаах атыллаабатах
Уолах тиит боруогуттан,
Ойон тахсан,
Көлөһүннээх ат
Көбө-саба сизэлэн киирэр
Күндэлэс манган күүлэтин
Күөйэ көтөн,
Дьэллик манган тэлгэхэтигэр
Тэгэлийэн киирэн,
Аҕыс арҕара ампаарыгар
Биирдэ баар буола түстэ.

Хатанан турар
Хатан тимир олуурдарын
Уңуохтаах отон курдук
Турута тыгыталаан,
Улаҕа ампаарга ойон киирэн
Эргим-ургум көрбүтэ,
Дьэ дуо, доҕоор,
Бухатыыр киһи таннар таһаһа
Туттар тэрилэ-тэриэбэтэ,
Айыы оҕото атыгар
Симэхтээх сэбиргэлэ
Алтан сардаанаҕа *
Анныллан ахан тураллар эбит.

Уол оҕо ону көрөн
Үлүһүйэ үөрдэ
Сөрү диэн сөхтө,
Бэри диэн бэркиһээтэ.
Үөрүүтүгэр тэптэрэн,
Өттүгүн баһын охсунан,
Өрө көтөн баран
Эккирээн лиһийбэхтээбитигэр
Тилийэ тиэргэн иһэ
Эрчимнээх тинилэх тыаһыттан
Игнэлдүйиэх курдук гынна.

Ол кэннэ Тойон Дьөлүүт
Ыарахан тимир ыстаанын,
Ыраас тимир ырбаахытын,
Болгуо тимир болтуотун,
Кәрдиис тимир кээнчэтин,
Эрэдөһин тимир этэрбөһин
Кэтэн килэдитэн кэбистэ.

Айыы оҕото атыгар
Айанныыр сэбин-сэбиргэлин
Малдыарыччы кетөбөн таһааран,
Бастын сэргэтин төрдүгэр

Чөмөбөлүү уураат,
Өрүү тимир кентөстөөх
Аарыктаах бас быатын
Сулбу сүүдүүтэн ылла да,
Сизлэн-хааман дьизэгэнийэн
Сэттэ хостоох
Сибиз дьэргэл күрүөтүгэр
Айаас ахан
Айыы оҕото ат сылтытын,
Кентөһү кэһпэтэх
Күн оҕото келөтүн,
Тула сүүрдэн өрүкүтэ сылдыа,
Көбүлүгэр түһэн
Күүһүнэн көһһүөрдө тутан,
Аарыктаах баһын быатын
Кэтэрдэн «лып» гыннарда да
Сизтэн тэлэгэччитэн,
Өтүктээн өрүкүтөн
Бастын сэргэтигэр
Бырдааттаан ажалан
Баайа охсон кэбистэ.

Ити кэнниттэн
Иэһи тимир тэһиннээх
Өрүү тимир үүнүн
Өһүллүбэт гына
Уостуганнаан кэтэттэ.

Өрүү тимир сөрүөтүн сөрүөлээтэ,
Боууска тимир бототун ботолоото,
Халлаан мөһүөнэ ыһыырын
«Хан» гына уурда да,
Кутуу тимир холумун холумнаата,
Иэһи тимир дьиримин дьиримнээтэ,
Кырыһыы тимир кычымын кычымнаата,
Тарды тимир чаһарааһын баайда.
Эрэдэһин тимир быалыктаах
Эрэмэдэһин * иилэ бырахта.
Көлүччэ күөлбөр
Көтөөрү гыммыт
Көһөн кус тэһииккээн
Күөкэгэр моонһун
Күөгэччи туһутун курдук
Тимир хонсуоччутугар
Үс сиринэн салаалаах,
Алта сиринэн боуруолаах
Айыы даһылы кымһыытын
Тэлэһитэн таһааран
Иилэ бырахта да,

Эргиллэ биэрээт,
Иримэ дьизэтигэр көтөн түһэн,
Аал уотун иһингэр
Сөһүргэсти түһэн,
Сүгүрүбэхти турдаҕа.

Хаас курдук халькынас
Халааннаах саһалаах
Ханалдьһиан хаамар
Хатын дьахтар
Аһыс мээрэй истээх
Мас ыһыһа кытһыаҕа
Кыл имэрийэ
Тобус-толору кутуллубут
Ааттаах ат батыччахтыр
Арыһлаах саламаатын
Муордһа хаан модьовоҕо,
Алаас сыһыы быһаһаһын саһа
Алһыстаах холумтанһа ажалан
Билгэһиччи олордон кэбистэ.

Сизллээх дэлбиргэлээх
Ыһыах эбир хамыйаһын
Утары уунан биэрбитигэр
Тойон Дьөлүүт ойон туран
Үс төгүл толору баһа-баһа,
Уруйдуу-уруйдуу

Аал уотун аһатан-сизтэн,
Алһаан-силээн туран
Күүгүнэччи кутан кэбистэ.

Оһуоһа умайа турар уот
Күөх төлөнүнэн
Күлүм-салым күөдүүдэ,
Кыһыл төлөнүнэн кытһаһынна.

Ити кэннэ кини
Аһар атаһын сөһүргэстээтэ,
Бириин оллооннуу уурда,
Аһар илиһитинэн өтгүк батанна,
Биир илиһитинэн
Күнүктээх сиртэн
Күлүмүрдээн кестөр гылааннаах,
Үөрбө хаан үгүүтүн
Өрө даһыһыһын тутан олорон,
Саманнык диэн тойуктаах,
Ситһинник диэн эгэлгэлээх
Ааттаһа-көрдөһө,
Алһыы-сили турдаҕа.

— Дьэ, бу! Дьэ, бу!
Үөл мас үтэлээх,

Анаах мас аһылыктаах
Кураанах мас курумнаах,
Кул тэллэх
Көбүөрүннүк суорбан
Көмөр сыттык
Чуофур сого,
Толбон түөс,
Бырдья бытык,
Кыырыл түһүмэт —
Хатан Тэмиэрийэ * тойон эһэм,
Дьэ эрэ, эһэкэм,
Киэнгэр кистээн иппит,
Уһунгар хорботон оҕолообут
Дьоллоох уол оҕон
Тофус кулукулаах
Содуомнаах суолу тобулан,
Абыс харафалаах
Аартыгы арийан,
Айыы хаан аймаҕын *
Атафастаабыттарын иһин,
Күн улуунун көнгүлүн
Күөмчүлээбиттэрин иһин
Атын дьабыннар
Ааттаахтарын кытта
Хаан харсан халбарыйса,
Күөн көрсөн күрэхтэһэ,
Күрөс былдыһа барар,
Тэлгэһэбиттэн тэлэһийэр
Тэргэн күнүм үүннэ,
Аан ийэ дойдубуттан арахсар
Аламай күнүм аҕаарыйда.
Тойон эһэкээним,
Тофус очурдаах суолу тобуларбар
Токутар улар * саҕа
Дьолбун тускулаан,
Абыс айдааннаах
Аартыгы аҕаабыллыырбар
Аҕаалык улар * саҕа
Саргыбын салайан,
Түһэн биэрбэт төлкөлөө,
Охтон биэрбэт оноруулаа,
Кэхтэн биэрбэт кэскиллээ!
Эргиллэн кэлиэхпэр диэри
Оттубут уопшун умуруорума,
Суон сүллүтэспин төлөрүтүмэ,
Лип-хаан халҕаммын арыттарыма,
Таабылаах да убаһаны таһаарыма,
Толугурдаах да торбоһу туоратыма!

Үөһээни үлүскэnnээх-үлүгүрдээх
Үс биһин уһуттан
Үргүөр буолан үргүйдэхтэринэ,
Үрүн төлөннөөх буруоһунан
Үөһэ диэки үтэйэ тураар!
Аллараа аат дьабын аймаҕыттан
Арғыар буолан аргыйдахтарына,
Хангырдастаах үөтүрэххинэн
Дьалбарыта далбаатыы тураар!

Орто дойдуттан
Обот соллонноохтор
Орооһор оймуур буоллахтарына
Уоттаах кыымнғынан
Удьурҕаччы утаара тураар! — диэн
Сүһүөхтээх бэйэтэ
Сүгүрүйбэхтээн баран,
Тобугун үрдүгэр дьофуйбахтаан
Таһырдыа ойон тахсан,
Айыы оҕото атын
Өрүү тимир көнтөһүн
Өһүлэ тарта,
Иэһии тимир тэһииниттэн
Иилэ хабан ылла да,
Эһпэнгэ-тэһпэнгэ иһгөһэтиттэн
Куулаттан көппүт
Куртуйах улар курдук,
Халлаан мөңгөнэ ыңгырыгар
Хатана түһээт,
Сонофохун тэһиинин
Тус илин диэки
Тэгиличчи баттаан,
Кытаанахтык кымныылаата,
Күүстээхтик тыбыллыда.

Сонофос ат барахсан
Турар сириттэн
Тофустуу саһаан сирин
Тофута буурдаталаан,
Түөрт хаардаах бугул саҕа
Түөрөнг көмүс туйағынан
Түһэрин дьүүлэ биллибэккэ түстэ,
Ойорун оломо көстүбэккэ ойдо.
Үрдүк хара тыатын
Үлтү үктэтэн,
Эргэнэ хара тыатын
Ибили тэптэрэн,
Бар хара тыатын

Барчалыы көтүтэн,
Ааһа көтөн,
Айаннаан дайбатан истэ.

Аламан-чабаан
Алаастарын ааһыталаан,
Туналданнаах улуу
Толоотторун туораталаан,
Килбиэннээх киэнг
Сыһыыларын чиэрэстэтэлээн,
Өр дуу, өтөр дуу айаннаан,
Үөмөс-саамас көтүтэн,
Тус илин диэки
Дьулурутан иһэн көрө түспүтэ,
Тунаарар-мэнээрэр
Туналданнаах толоон
Туоллар ортотугар
Тоҕус мөбүлөөх
Туос холомо * туналыһан турар эбит.

Ол уга тэллээбэр
Тоҕус сулуйбутунан
Туруйа кыыл курдук
Субан уолаттарын оруолдьуттаммыт,
Ханас өртүгөр
Абыс кыһыйбытынан
Кыталык кыыл курдук
Кындыа кыргыттарын арыалдьуттаммыт,
Көрө түстэххэ
Айыы дьахтарын
Таллан саарык бастыга,
Күн кыһын
Көстөр үтүө дьүһүниээбэ,
Үрдүк үскэллээбэ,
Үтүөкэниээх барахсан
Мүөттээринэн мөлбөөрүччү көрөн,
Саахардаарынан саңдаарыччы одуулаан,
Хадьы үктээн ханардаан,
Эрийэ үктээн мэтэрдээн,
Сөрүү үктээн дьүөдьүрдээн
Уун-утары киникэ
Ойуу-бичик үктээн,
Өрүкүнэйэн кэллэ да,
Этэн-тыһынан эбилдьитэн,
Эгэлгэлээн барда.]

— Көр, көр субу!
Туспа дойду тойоно
Туйабын сабатыттан

Чучугур чуоҕур аттаах
Дьороҕоно сого
Тойон Дьөлүүт бухатыыр
Тустуур бэйэбэр туһаайбыт
Дорообобун тутууй дуу!
Туһааннаахай доҕочугуом,
Тохтоо, болҕой эрэ,
Тускулаах тойукпун,
Этэр тылым эгэлгэтин
Үс хос эргирдээх,
Ньыгыл таас оройгор
Таба далаҕайдаан сэнгээрий эрэ.

Хайа дойдуттан
Ханнык ааттаах
Кыыс оҕо кылаан бэрдэ
Туох суо-бараан соруктанан
Суолбар тоһуйдун?
Ханнык халыг дьанҕа наадаланан
Аартыкпар манаатын,
Албан аатын кимий? — диэтэргин
Араҕас манган халлаанга
Айыллан үөскээбит
Дьэһэгэй Тойон аҕалаах,
Сидирин Хотун ийэлээх,
Уулаах былгыт дугуйдаах,
Ордук ойоҕос
Уйуллаан Куо диэн мин буолабын!

Одун хаантан онгорууланан
Тоҕус хаттыгастаах
Дьулуо манган халлаан
Сул туос суругуттан,
Абыс хаттыгастаах
Араҕас манган халлаан
Араҕа туос аркыматыттан,
Сэттэ хаттыгастаах
Сөндөлөс дьэллик халлаан
Тигий туос испинһэгиттэн
Билэн-көрөн билгэлээтэххэ,
Истэ-билэн сэргэбэлээтэххэ,
Эн биһиги эрдий-ойохтуу буолан
Тэллэххэ тиэлийэ сытарга
Тэнгэһэтэринэн кэскиллэммит эбиһит!
Хоойго хонугулуу сытарга
Холоонноохторунан ончулламмыт эбиһит!

Ол иһин дьүрүс халлаан
Үрдүк билгэ дьүүллээхтэрэ
Сөпкө сүбэлэстэхтэрэ,
Киэнг халлаан кичимэлээхтэрэ

Кирдыги кэпсээтэхтэрэ.
Окко түспүт оноруугун
Ойо көтөнгүн,
Сиргэ түспүт сэрэбиэйгин
Сиирэ түһэнгин,
Анала-минэлэ суох
Атын дьахтары
Ойох ылаары
Доржоон суолу тобулбут
Сураххын истэннэр,
Суо-бараан соругунан
Суолгар тоһуйтардылар.

Айыы оҕото ат барахсан
Таныгытын тыаһа
Хаппыт таратаайка-ороппууска
Хатан тыаһын курдук
Өрө тарчыгыны-тарчыгыны,
Аһары түһэн,
Антах халыһыйан истэбинэ,
Итиччэни истибит
Тойон иччитэ
Туора тардан тулахааччытта,
Хаанньары тардан
Холоруктатан таһаарда.

Тоҕус оруолдьут уолаттар *
Супту сойуодуһан кэлэннэр
Уңа уостуганыттан бобо туттулар.
Аҕыс арыалдьыт кыргыттар *
Халарыктатан кэлэннэр
Ханас амаҕаччытыттан
Хаанньары тартылар.

— Орто туруу дойдуга
Тоҕуорутан түһэрэннэр
Суолугар тоһуйангын
Туһааннаах тойон эргин тохтогон,
Олоххут тускулун оностун! — диэтилэр.

— Дьэ, туһааннаах доборум,
Мин эрэйдээх тугу этиэм баарай?!
Көхсүн күнү бүөлүү
Көһпөйбүтүн иннигэр
Көрөр хараххын быһа симэнгин
Көрүөххүн көрбөтөххүн!
Саннын халлааны сабарды
Дабдайбытын иннигэр

Истэр чуор кулгааххын
Түүнэн саба бүөлэтэн
Истиэххин истибэтэххин!
Албан ааккын алдьатаары,
Дьолун солоҕун сууһаары,
Күөт ыт күлүүтүгэр ыгытаары,
Эриэн ыт элэгэр киллэрээри,
Адьярай биһин таптаабыт,
Биллибэт бэрдин билсбит,
Киһи кэскилин кэспит,
Олох тускулун оймообут
Кубулдат куймуур дьахтарга
Курдары таттарангын,
Айаннаан адаһыйан истэбин
Абаккатын эриэхсит!
Туһааннаах доборгуттан
Туора хаамтаххына
Олорор олохпут огдолуйуо,
Киэр хайыстаххына
Кэскилбит кэлтэрийиэ!
Тойон Дьөлүүт,
Тохтоо, болҕой эрэ,
Айан киһитэ
Ааспытын буолуо —
Амтаннаах аста аһаа,
Суол киһитэ
Субараабытын буолуо —
Субай утах миэхэ баар.
Сыры киһитэ
Сылайбытын буолуо —
Сытан сынньанаргар
Сымнаҕас орон,
Сылаас хоой миэхэ баар.
Дьолгуттан тумнума,
Туһааннаах доборум! — диэн,
Туойан бүтэрин кытта
Айыы оҕото ата барахсаны
Таннары халарыктатан аҕалан
Матаар ойуу баттаһыннаах
Бабыгыры олорор бар кыыллаах
Бастын байбары манан сэргэлэригэр
Баайан кэбистилэр.

Тойон Дьөлүүт бухатыыры
Соххор өтгүнэн *
Сулбу тардан түһэрдилэр да
Тоҕус оруолдьут уол
Уңа өтүгэр ойуоккалаһан,
Аҕыс арыалдьыт кыыс

Ханас өттүгэр батысыһан,
Аан диэки ааһа хаамтылар.

Онуоха Тойон Дьөлүүт көрбүтэ,
Сэргэ төрдүттэн
Ураһа айаһар дылы
Сэттэ салаалаах
Солжо нуолур оту
Долгуччу тэлгэппиттэр эбит.
Хара хоруонка хадьааһыннаах,
Үрүн хоруонка үүйээһиннээх,
Кыһыл озуруо кытыылаах,
Даладьыйыт далла ураһа *
Сарыы ыһаарсын аанын
Арыһа баттаан киирбитэ,
Аан анныттан
Бастың олоххо диэри
Бөртөлөөх бөрө тириитин
Бөрүү тарданнар
Үктэл уурбуттар эбит.
Бастың олох үрдүнэн
Күннээх хара саһыл тириитин
Көккөлөччи таппыттар,
Хардан эһэ тириитинэн
Хардары ууран хадьааһыннаабыттар эбит.

Ортоку олоххо
Уоттаах кыһыл саһыл тириитин
Уһаты, тутан уурбуттар,
Уһа олоххо
Улаан убаһа тириитинэн
Олбох олохтообуттар.
Көнники олоххо
Кэриэстээх кэрэмэс саһылынан
Киэргэтэн кэбиспиттэр.
Тиистээх-тыңгырахтаах
Бэдэр кыыл тириитин
Бэрийэ тардан кэбиспиттэр эбит.

Үстүү атахтаах
Сандалы манган остуолу
Төгүрүччү тардыталаан
Күн дьонун күндү астарын,
Айыы дьонун
Амтаннаах маанылаахтарын
Ааһа тарда охсубуттар.
Чороон айаһы * чуоһулбуттар,
Кэриэн ымыһаны * көккөлөппиттэр.

Матаачах * иһити бааралаабыттар,
Саамал кымыс садырыһыннаах,
Араһас арыы далбардаах,
Сөң сүөгэй сүдүрүүһиннээх,
Төгүрүк түөлбө остуолу
Төлкөлүү охсон кэбиспиттэр эбит.
Тойон Дьөлүүту
Тойон киһи быһыытынан
Туспа айах туттаары *
Бастың олоххо илдьэн
Олордоллорун аһай кытта,
Этэн баран эһирийиэх,
Көрөн баран чыпчылыһах иннинэ
Эмискэ үлүгэр
Икки кулгааһын тыһаһа
Арылыас кус кынатын тыһаһын курдук
Өрө кыһыра түстэ да,
Түһнэри-таннары халарыктаан
Үрүт өртө үмүрүк,
Алын өртө нэлбиһэх
Хара күңкүс дьабын аартыгынан
Лүңкүр-ланкыр, бас-атах
Аллараа диэки супту курулаан,
Дьөлө дьуоһуран түһэн хаалла.

Ити көнниттэн
Эргийэ баттаан көрдөххө:
Озуруо тиһик ойуулаах
Ураһа суох буолбут эбит.
Толоон тумулугар
Алта байах салаалаах
Кэниэрдээх кэрэх * тиитигэр,
Ат сылгыны умсары тардан
Бобо баайыгытара,
Сэттэ түүһнээх күнү мэлдьи
Туйаһынан табыһан,
Тобутунан сүргэйэн,
Ингэри тардан
Туһааннаах тулаһатыгар
Тус арһаа диэки
Тобутун-дылбэгин дьуккуруттаран,
Көмөгөйүн түөһүн дьөлөрүттэрэн,
Суон саала субуктуйан,
Итиллибит ийэ алааһын
Илин эгээригэр
Иччитин илэ-бааччы сүтэрэн,
Ингэрийэ-ингэрийэ
Игэлдьийэ эриэкээн иһэр эбит.

Дьырыбына Дьырылыатта барахсан
 Толоон иһигэр
 Доҕуйа хааман иһэн
 Көрө түспүтэ,
 Алта адаар салаалаах
 Чаллах тиити
 Тагнарар соспут
 Туһааннаах убайын
 Тойон Дьөллүүт бухатыыр
 Аналлаах ат көлөтө,
 Харт-тамана хайдан,
 Түөрт сүллүгэс
 Мүһэтэ мүккүллүбүт эбит,
 Өрүү тимир көнтөһүн
 Өһүлэ тардан
 Сизээн тэмтэгэлдьитэн аҕалан
 Сибиэ дьэргэл күрүөтүгэр хаайан,
 Аҕыс салаалаах
 Ача күөх оту
 Аһар кырыытыттан
 Аһарыччы тардан кэбистэ.

Саныыр санаата сайгыйда,
 Өйдүүр өйө өрүкүйдэ.
 Турар сириттэн
 Тоҕустуу саһаан сирин
 Тоҕута буурдаталаан кэлэн,
 Тусаһатын ортотугар
 Дьоҕойон биһрдэ үктэннэ,
 Көлөһүннээх ат
 Көбө-саба сизээн киһирэр
 Күндэлэс манган күүлэтигэр
 Аҕыс уолан киһи
 Аҕыс күн устата
 Аччарыһан аһар
 Аарыктаах лип-хаан халҕанын
 Арыһа баттаата.
 Айыһылаах атыллаабатах,
 Буруйдаах боҕуйбатах
 Уолах тиит боруогун
 Үрдүнэн үргүлдү ойон,
 Уолугун үтүнэн
 Уһуутуу тыһынан,
 Дьыэтин иһигэр биһрдэ
 Лийигир гына тура түстэ.
 Онуоха дьыэлэрин эркиннэрэ
 Имэ-хомо суох этэххэ
 Дьыгиһийбэхтээн ылла,

Бағаналара бачыгыраамахтаата,
Өһүөлэрэ өбүллөннээтэ,
Муосталара хотолдуйда.

Обонньордоох эмээхсингэ
Үллэр үйэлэрин,
Саллар саастарын тухары
Манньык бэйэкээннээх
Уорааннаах уллугахтаах,
Ньиргизэрдээх тингилэхтээх
Ыалдыт даҕаны сылдыгыбатах,
Хоһоһо даҕаны хоммотох
Дьонноро ыгылы ыксаатылар,
Онтон уолуһа соһуйаннар,
Омургутуйа дьулайаннар,
Өрүһары көрө түспүттэрэ,
Бэйэлээтэр бэйэлэрин кыыстара
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр барахсан
Тоҕус туллуқ баһын
Туура баттаан бырахпыт иһин
Тохтоһпот дьулуо маҕан
Тулаһатын доргутан,
Дьыэтигэр киирэн
Дьондохуйан турар эбит.

Кыыс ийэлээх аҕатын диэки
Үс өргөстөөбүтүнэн
Үөргү-сүөргү көрөн,
Сардангалаабынан сандаарыччы кыһан,
Өрөөбүт уоһун өһүлэн,
Хоммут уоһун хонһорон,
Көмүс хобо күөмэйин көҥкөтөн,
Алтан чуораан айабын аһан,
Кәрдиис көмүс таңгалайыттан эбһэлээн,
Тымтык көмүс тылынан дьырылатан,
Сыйыы көмүс тийһин быһыһан
Саманньык көпсэллээх буолла.

— Көр бу! Көр бу!
Айбыт аар тойон аҕакам!
Иһиһит күбэй хотун ийэкэм!
Бар дьонум барыгыт!
Этэр тылым эгэлгэтин
Истэ сэргэбэлээн!
Бүгүнтүлүүр өһөгөйдөөх
Үкэй маҕан күннэ
Тойон убайыкам

Туһааннаах соһоҕоһо,
Аналлаах ата,
Миһнэр миһнэтэ
Хатан уһуоҕа хардастан,
Халын тириитэ хайдан кэлбит.
Тойон убайбын
Туора улуус торботторо
Чокуйан умсардылар быһыылаах,
Өлөрөн өһөгөйдөөтүлэр быһыылаах.

Дьэ, ол иһин киһи
Ир суолун ирдээн *
Ириэнэбэр тийээн игниэм,
Тор суолун тордоон *
Тонугар тийээн чугуйуом!
! Айыы оҕото аһын,
Туттар сәһин,
Таһнар таһаспын
Аһаан-миһнэн
Аһыс уон киһи
Алгыһын алһаангыт,
Тоҕус уон киһи
Дьолун тускулааһныт,
Сүүс киһи
Сүбәтин сүбәлээннит,
Түһэн бизрбөт төлкөлөөннүт,
Охтон бизрбөт онһоһулаангыт,
Алһаан-силээн
Аһан дойдубуттан,
Аһаһа дьыэбиттэн
Аһааран көрүөххүтүн
Аһа-чакчы көрдөһөн
Үс дьүһүлгән күлүккүтүгәр
Үһнән-сүктән эрәбин! — диэтэ.

Өбөлорун туһунан
Оһукайы истән бараннар
Обонньордоох эмээхсин
Икки издәстәринэн
Харахтарын чопчу уута
Уруускай чөмчүүк курдук
Мөл-мөл таммалы оһордө.
Арылы Тойон обонньор
Оһлоонноон оһорон эрә,
Кыһыһгар туһаһайан
Аһатын алгыһын,
Ийәтин баһатын
Этән киирән барда.

— Муой! Муой!

Күндү көмүс күерэгэйбит
Күммүт-ыйбыт буолбут
Араҕас манан халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дьыллыа манан аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта бүүбэйбит,
Эбэһэлээх этэр тылбын,
Албаннаах атаарар алгыспын
Сүрэххэр-быаргар сүүдүтэн,
Эжкэр-хаангар ингэрэн
Икки тэргэн ый саҕа
Кэрэ чуор кулгааххынан
Истэ сэргэбэлээ эр!

Эн төрүүргүн кытта
Дьылҕа хаан ыйыгытынан,
Үрдүк дүүл этиитинэн
Уус-хаан төрүттэрэ
Кытах Бахсы уустарыгар
Улахан сободонго,
Барҕа маннаҕа
Суолга соргулаах,
Айанҕа аналлаах,
Кыргыһыгыга кэтэр
Таннар тагаскын,
Туттар сэлкин-сэбиргэлгин
Ситэри онгороннор
Сэттис ампаар иһигэр
Көмүс сардаанаҕа ыйаммыта.

Тоҕус субан
Туруйа уолу оруолдьуттатан,
Сэттэ кында манан
Кыталык кыргыттары арыалдьыттатан
Алаһын иһинэн
Ааллаһа айаннаан тийээнгин,
Абыс салаалаах
Аал Кудук мас аттыгар
Аал уоту аһатан-сиэтэн,
Алҕаан-силээн арчылаан,
Аалыастаан бараһын,
Ары нъалаҕай дьабатын
«Топ», «топ» тонсуйа-тонсуйабын,
Тоноҕостоох бэйэн долгуйан,
Сүһүөхтээх бэйэн сүгүрүйөн,
Хоолдуктаах бэйэн хонкуйан,
Алҕаан сүгүрүйөн көр! — диян,
Аҕата ыллаан бүтэрин кытта,

Иһиттим-истибэтим диэбит курдук,
Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр
Турар сиригэр
Тулахаҕыа түстэ да
Күндэлэс манан күүлэтин
Үргүлдүү үктээн,
Тоҕус тулук баһын
Туура баттаан бырахпыт иһин
Тохтоппот дьулуо манан
Тусаһатын ортотугар
Соҕоһто үктэннэ да,
Абыс арҕара ампаардарын
Айаҕар тийэ оҕуста.

Суомах тимир күлүүстэрин,
Долоһонун болгуо олуурдарын
Тоос тордуйа курдук
Тостурута тардан,
Сэттис ампаарга
Сэгэлдүйөн киирэн
Эргим-ургум көрбүтэ:
Дьэ дуо, доһоттоор,
Бухатыыр кыыс оҕо
Таннар таһаһа
Туттар сэбэ-сэбиргэлэ
Кыры-кырытынан кыстанан,
Көмүс сардаанаҕа
Көстө ууруллан тураллар эбит.

Ону көрөн
Кылын уоҕа киирбит
Кыыс оҕо кылааннааҕа
Биллэ-көстө мичилийдэ,
Үөрөн-көтөн үлүһүйдэ,
Дьизэ-уокка кэтэр
Саһыл-саарба таһаһын
Баһыттан атаҕар дылы
Биирдэ ньылбы тутан кэбистэ.
Көмүс сардаанаттан
Күн уотугар
Күлүмүрдүү умайар,
Күүгүнүү оонһуур,
Көмүс куйах таһастарын
Көнгү көтөһөн ылла.

Сэттэ тиһилик көмүс бииллээх,
Тоҕус сомоҕо көмүс оноолордоох,

Чопчу көмүс дьогдьюурдардаах,
Дуул балык хатырыгын курдук
Тулларыттаас дууладалаах *
Толбоннулар дуолан тагаһын,
Кыргыһыга кэтэр
Кыгыһыгы тыаһыр
Кылаан тыйыс куйағын
Кэтэн күүгүнэтэн кэбистэ.

Тобус буур тайах
Уорбатын түнэтинэн
Чулуулаан оҥоһуллубут,
Кустук өнө ооньюур
Күлүмүрдэс курунан
Кумуйа тардынан кэбистэ.
Түстээх от курдук
Томтобор түөһүгэр
Кылбан күһэнэ куйағы
Күөйэ тутан кэбистэ.
Иилэбэс көмүс иэмэбин
Икки төргөн кулгаабар
Илибирэччи иилинэн кэбистэ.

Тардыы көмүс тагалайдардаах,
Эрийи көмүс эрэдэһиннэрдээх,
Чопчу көмүс чампарыктардаах,
Кутуу көмүс куорсуннардаах,
Күлүмүрдүүр көмүс бэргэһэтин
Көбү-сабы кэтэн кэбистэ.
Бөртөлөөх бөрө тириитэ бүүрүктээх
Өрүү көмүс үтүлүгүн
Үлүһүччү-халыһыччы анһынна.

Ити кэһниттэн
Кимээн-имээн дойду
Киилэ кииллээх,
Хамаан-имээн дойду
Хатыга хатыннаах,
Томоон-имээн дойду
Туоһа туостаах,
Өлүү дьырибинэй балыгын
Сийин үөһэ ингэрчэлээх *,
Хаһыылаах хахай кыыл
Таманын ингиирэ тардылаах,
Улуу үрэх тоҕойдуу
Түһэ сытарын курдук
Муос дьырибинэй ох саатын
Сулбу таһыйан ылла.
Туһаайыллыбыт тускуну куоттарбат
Түүлээх түркүн оноҕосторун,

Кубулдаттаах бийин
Куоттарбакка күһуйар
Куорсуннаах куравааччы охторун
Холбуу тутат-тута,
Көмүс курбуу куругар
Күөйэ-хаһа тутан кэбистэ.

Солбонноох бийин сууһарарга
Тобус уон тобус бууттаах
Солотуу көмүс соҕооччутун
Курбуһахтаах уһа өттүгэр
«Топ» курдук тутан кэбистэ.

Саңдаарар дьылэй кыһыннаах
Сылааах эти көрдөҕүнэ
Сылбырба үлүгэрдик
Сылыбырайан тахсан
Саңдалы маңан остуолга
Кыҥкыр-кыҥкыр,
Кылбан-кылбан экирии турар
Сытыы кылыс быһағын
Харбаан ылан,
Ханас өттүгэр
«Топ» курдук ылан
Баанан кэбистэ.

Күнү-ыйы бүөлүөх курдук
Күтүр улахан көхөсүгэр
Толбонноох көмүс күһэнэ куйағын
Көхсүн харабар күөйөн
Кэтэн «дьип» гыннаран кэбистэ.
Таһыыр көмүстэн
Дьапталлан оҥоһуллубут
Сарын куйағынан ситэриннэ:
Толуу көмүстэн
Чулуулаан оҥоһуллубут
Тобук куйағынан дугунна.
Хатан тимиртэн
Дьапталлан оҥоһуллубут
Харытын куйағынан хагатынна.

Кыыс оҕо кыламаннаах хаһа
Күннүктээх сиртэн
Кыртаддьыйан кестөр
Кыргыһыга туттар
Сытыы кылбар кылааннаах,
Уолан киһи
Уон күннүктээх сиртэн
Уостаах тиһэ ортолдьуйан кестөр
Охсуһууга туттар
Оһоллоох ончохтоох,

Өгүөннээх өргөстөөх,
Кындыаланар кылааннаах
Yөрбө хаан үгүүтүн
Өрө дапсылыда да,
Таһырдыа тахсан
Көрө түспүтэ:
Аар тойон аҕата
Оноолоох сонун
Ноноччу кэшит,
Дьабака бэргэхэтин
Дьалтаччы ууруммут.
Күнү көрдөрбүт
Күбэй хотун ийэтэ
Бууктаах сонун
Моточчу кэпит,
Хороох бэргэхэтин
Хороччу ууруммут.
Дьон-сүөл бөҕөтө
Чуоҕуна охсубут эбит.

Кыыс оҕо кылаан туйгуна
Дьырыбына Дьырылыаттаны
Тоҕус туруйа кыыл курдук
Субай манган уолаттар
Ойуоккалаһан моторуһан кэлэннэр
Уна өтүнэн оруоллаатылар.
Сэттэ кыталык кыыл курдук
Кындыа манган кыргыттар
Сырсан кылыбыраһан кэлэннэр
Хангас өртүнэн арыаллаатылар.

Арҕаһыттан тэһиннээх
Айыы хаан аймаҕын
Арангаччылыырга анаммыт,
Дьыгыс хаантан дьылжалаах,
Одун хаантан оҕоһуулаах,
Көмүскэс санаалаах
Күн өркөн улууһун
Күөмчүлэппэт күүстэммит,
Буулаҕа бухатыыр буоларга
Дьүрүс хаантан төлкөлөөх,
Дьылҕа хаантан ыйахтаах
Орто туруу дойдуга
Тускулланан үөскээбит,
Араҕас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган аттаах

Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Дьындас гына түстэ.

Тоҕус тулук баһын
Туура баттаан бырахтаах
Тохтоппот дьулусханнаах
Дьоллоох-соргулаах
Дьолуо манган тулаһатын
Доҕуйа хааман тахсан иһэн,
Ийэлээх аҕатыгар,
Бар дьонугар туһаайан,
Үрүң күн күлүмүн курдук
Үс төгүл сүгүрүйэн,
Үс өргөстөөдүнэн
Өрө көрөн кэбистэ.

Тоҕус салаалаах
Лонуора күөх оту
Нуоҕалдыгыччы үктээннэр,
Аҕыс салаалаах
Ача күөх оту
Анаарыччы тэбэннэр,
Алаастарын устун
Атаарсыһан истэхтэринэ,
Дьырыбына Дьырылыатта
Бухатыыр кыыс оҕону
Өйдөөн-дьүүллээн туран
Ойоһоһуттан одуулаан,
Кытыгыттан кынаан,
Кэнниттэн кээмэйдээн
Көрөн кэбистэххэ:
Күүстээххэ көрүнгээх,
Быһыйга быһыылаах,
Бухатыырга мөссүөннээх,
Бысталаабытынан тиит курдук
Быһпастыгыс быччынгардаах,
Хастаабытынан тиит курдук
Хабыллаҕас харылардаах,
Суллаабытынан тиит курдук
Дьондоллубут сотолордооох эбит.

Үс былас холобурдаах
Өрбөлдүйөр өттүктээх,
Түстээх от саҕа
Түөрт былас холобурдаах
Томтолдьуйар түөстээх,
Алта былас холобурдаах

Ласпалдыйар самылаах,
Сэтгэ былас холобурдаах
Дыра-буурай систээх,
Авыс былас бадахтаах
Дада буурай сарыннаах эбит.

Киис кыыл кэтэжин
Килбиэннээх кэрэ түүтүн
Көккэлэччи тупшут курдук,
Сүүрүктээх уу ньуурун тэгэ
Кылбачыйа кутулла ооньуур
Сэтгэ былас хаарыан солко
Толбоннуураар уһун суһуохтаах эбит.
Халымнаах кара тиингэри
Хардарыта тупшут курдук,
Хара дыргыл хаастардаах эбит.

Аарыктаах алтан үүн
Адырыалаах тиэрбэһин саға
Арылхай сытыы харахтардаах эбит.

Буур тайах уллунун унуоһун
Уһаты тупшут курдук,
Сыйыллаһас кырылаах муруннаах,
Обугур таас уостаах,
Кэчигир таас тиистээх,
Сэтгэлээх ый нэмистин саға
Сэргэх чуор кулгаахтаах эбит.

Сайынчы күнүм
Сандаарыйа тыгар
Саһарбатыгар холоонноох,
Тобус күн холбоспутун курдук
Толбонноох ньуурдаах,
Үс күн үөрдүспүтүн курдук
Үтүөкэннээх дьүһүннээх,
Үрдүк үскэллээх
Кыыс оҕо кылаан бэрдэ,
Уһук туйгуна кини эбит.

Ол тийээн көрө түспүтэ,
Айгыраस्ताах-силиктээх
Аал Кудук мас
Ханас тэллэбэр
Сэтгэ дьэһиэлдыт кыргыттар
Аал чачыр уоту
Айгыһыннаран кэбиспиттэр.

Авыс мээрэй истээх
Мас ымыһа кыгыйаға
Тобус долору бысхалдыһыт
Арыылаах саламааты
Аал уот иннигэр
Ажалан олордон кэбиспиттэр.

Сэгэлдыйээн барыах курдук
Сизэллээх-дэлбиргэлээх,
Хамсыыр хайырдастаах
Ыһыах эбир хамыйағын
Ылан ууран кэбиспиттэр.

Ол кэннэ

Сэтгэ дьэһиэлдыт
Кыталык кыргыттар
Адыныахтаах илиилэринэн
Икки чанчыктарын
Сиккиэр тыал
Силэйбитин курдук
Өрө имэринэн кэбинэ-кэбинэлэр,
Дырыбына Дырылыатта диэки
Тырыбыначчы көрөннөр,
Үлүһүйэ үөрэннөр,
Күлэ-сала чачыгыраһа
Тураллар эбит.

Дырыбына Дырылыатта
Ойон тийээн,
Чохчоохойдоон барыах курдук
Чонкур хамыйағы
Сулбу ойутан ылан
Үс төгүл сомсон,
Умайан күүгүнүү турар
Аал уот үс чанчыгар
Күө-бааччы баһан
Аһам анах арытынан
Айах тупшутугар,
Үөрбүт-көшпүт курдук,
Күөх төлөн
Күлүм-салым күөдүүдэ.

Дырыбына Дырылыатта
Кыыс бухатыыр наскыһыйан,
Аал Кудук маһы
Күн өттүнэн
Күөйэ хааман тийээн
Арыы ньалабай дыбатын
«Топ», «топ» тонсуйа-тонсуйа,
Сүһүөхтээх бэйэтэ сүгүрүйэн,
Хоолдуктаах бэйэтэ хонкуйан,
Аһар атаһынан сөһүргэстээн,
Биир илиитинэн
Сыһаах баттанан,
Иккис илиитинэн

Үөрбэ хаан үнгүүтүн
Өрө дапсылыйа тутан олон,
Өрөөбүт уонун өһүллэ,
Хоммут уонун хоннордо,
Алтан чуораан
Айадын аһан,
Көмүс хобо
Күөмэйин көнкөтөн,
Кэрдис көмүс хабарбатыттан
Кэрэтитэ кэбэхэлээн,
Сыйыы көмүс
Тийин быһынан
Лынкыначчы сангаран,
Ылгы-туойа,
Ааттаһа-көрдөһө,
Алзана-силэнэ турбут
Өрөгөйдөөх өһүн хоһоһо
Манһык буолла:

— Дьэ! Дьэ! Дьэ эрэ!
Субу аан дойду
Иччитэ буолан ньидьирээбит,
Абырыалаах дьылбэктээх,
Боуускаалаах түһэхтээх,
Күрэн манган баттахтаах,
Көнгүөр курдук эмийдээх,
Арыы саһыл иэдэстээх,
Арыныахтаах ытыстаах
Аан ийэ дойдум иччитэ
Аан Алахчын хотун эбэкэм!

Киэн таһааһар
Кичимэлээн иһиһит,
Уһун уорһаһар
Тускулаан үөскэһит
Дьоһуннаах оһон,
Дьоллоох кыһыһың —
Кыһалһаһа ылларан,
Туспа туруу дойду
Содуомугар тэптэрбит
Тойон убайым —
Туйаһын саһатыттан
Чочугур чуоһур аттаах
Дьороһоно сото
Тойон Дьөлүүт бухатыыр
Туһааннаах суолун сонордоон,
Обот соллон бийин кытта
Туруулаһа барар күнүм буолла.

Аартыһым аргыһа
Айыы оһото ат көлөбүн
Аһаан-минээн
Аһала охсууй!
Саар булгунһаһ саһа
Сагыһын салаһан,
Туруук очуос курдук
Дьолбун тускулаан,
Алһаан-алһаан
Атаарыһый диэммин
Үс бараа күлүккэр
Үстэ сүгүрүйдэһим буоллун! — дьэн
Ыллаабыт саһатын дуораана
Ыраата сүтэ илиһинэ,
Аал Кудук мас
Арыы ньалаһай хатырыһа,
Хачыгырыы-бачыгырыы тыһаан,
Хамнаан наһкылдьыйарга дылы гынна,
Нэһиэр көмүс сэбирдэһэ
Илибирдин сэгэйэргэ дылы гынна.

Чочу көмүс туораһа
Дорһоонноһорго дылы гынна.
Аргыһый аһай арыллан,
Хайа ыһтанан тэлэһиннэ да,
Хабыйаһаан курдук
Хаар манган баттахтаах
Хотун хаан эмээхсин
Көнгүөр курдук эмийдин
Кэлтэгэй кэрэтигэр дылы
Күөгэс гына түстэ.

Тиһстээх тыһгырахтаах
Сигэһэн кыһыл тириитинэһ
Дэйбиһирдэнэ-дэйбиһирдэнэ,
Саһданһалаһынан ыраастык
Саһдаарыһчы көрөн туран,
Саһмаарыһчы саһара турдаһа:

— Уруй-тускул!!!

Күн улууһун күөрэгэйэ,
Айыы аймаһын айаарата!
Күндү биэбэйим,
Этэр кэскиллээх тыһым
Эһилэ эһэлгэтин
Илэ-чаччы ингэрэн,
Иһтэ сэргэһэһи туруй, эрэ!

Атын дьабыһнар
Араскааттаах аартыһтарын
Арыһар кэмнэр

Айыы оҕото ат көлөбүн
Анаан-минээн
Алжаан-силээн туран
Атаарар күнүм дэ буолла.
Субу мантан тус собуруу
Туналданнаах добун байбал
«Кулу» диір кудумньулаах
Кудулуйар куулатыгар,
Тоҕус халтараан мэнэһик
Уһулута ойон тахсыбыт
«Оччугуйда» диір опшустаах
Очуос хайа дьулайыгар,
Тоҕус курбуулаах,
Абыс кырыылаах
Алтан килэди хаһаа,
Халлаанча хабырыһа,
Күнү көрсө,
Күөрчэхтии ытылла турара буолуо.

Ол иһигэр
Одун хаантан оночууланын,
Дьыгыс хаантан дьылдаланын,
Дьөһөгөй айыыттан кэскиллэнэн
Араҕас манган халлаантан
Идэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган ат
Дьырылаччы кистээбитинэн
Төлкөлөнөн түспүтэ.

Туһааннаах соноҕоһун
Киил мас курдук
Кичимэлээх сындааһыннаах,
Чуор мас курдук
Туйгуутуур быччыннардаах,
Тохтубат хааннаах,
Сындыыс тэнэ сырыылаах,
Эмэхсийбэт эттээх ат бэрдэ,
Соноҕос-сылгы соргулааҕа
Итии силиминэн
Сирилэччи ииктээн,
Тымныы болгуонан
Баһыгыраччы саахтаан,
Кими да чугаһапакка
Холлоҕостоох уотунан
Тоҕо уһуура турара буолуо.

Ону сылгылаан тийэнгин:
— Туһааннаах иччин мин кэллиим

Тохтоо, болдой! — диэн баран,
Сылгылаан тийибит киһи
Алтан хаһаа аанын
Аһан аччарыһа барбакка
Хампы тэбэн кэбистэххинэ,
«Лак» ғына олоро түһэрин кытта
Сэк курдук сэрэнэн,
Ох курдук оностон,
Кустук курдук
Курбачыйан тийэнгин,
Өрүү көмүс көнтөһүн
Өһүлэ тардаат,
Өрөкүтөн таһааран,
Үрдүк мындаатыгар
Олоро түһээр.
Үс түүннээх күн устата
Омуннаахтык үлүгэр
Ойон урбачыйыа,
Мөнөн өрүкүйүө.

Онно суһуоһун силир ҕыммакка,
Бэргэһэн даҕаны иэбэйбөккө,
Төр тэһинин тутуар,
Торҕо уодьуганын тардаар.

Тоҕус хараҕалаах
Тэргэн суолу тобулан,
Дьол-соргу дуксуурданан,
Туспа дьабын
Дьорҕолоохторугар тийэн
Туруулаһар күнгэр
Тутум да сиргэ чугурушпакка,
Харыс да сиргэ халбарышпакка,
Тушпуккун тута тонхороннотоор,
Харбаабыккын хампы самнараар!
Адъарай аймағын
Хайыһан көрбөт дьаһахтаан,
Үлүгэр биһин
Өрө көрбөт өһүктээн,
Өлбүккүн-сүппүккүн өрүһүйэн,
Өрөгөйдөөн кэлэнгин
Киһи-сүөһү кэскилин чэчирэтээр,
Орто дойду олоһун туругурдаар!

Бу хаҕас эмийбиттэн
Үс төгүл төхтүрүйэ
Ыймахтыы обор эрэ!
Буулаҕа бухатыыр буоларгар
Ааспат аһын —
Өһүллүбөт өйүөн
Тубураабат сөлөгөйүн буолуо! — диэтэ.

Онуоха буоллабына,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Сөһүргэстии түһэн,
Көһүөр курдук
Ханас эмийийтэн
Үс төгүл үлүмнэнэн
Быймахты оборон баран,
Төрдүһүн дуксуйан эрдэбинэ:
— Тохтоо, болдой, хотуой!
Обордоһун баһас
Тоһо оботтооһой,
Эмнэвин баһас
Тоһо инсэлээһэй! — диеһ баран,
Сизгэн тириһтэ дэлбириһэн
Силэйэ далбаатаата да,
Аал Кудук мас
Бэйэтэ бэйэтинэн буолан хаалла.
Дьыбырына Дьырылыатта
Туруору тутан толкуйдаата,
Сытыары тутан сыаналаата:
«Тоһо баһас дьиктитэй!
Аан дойду иччитэ
Аан Алахчын хотун
Илэ бэйэтинэн
Иэнигийэ көстөн
Иһирэх тылы эттэһэ үһү!
Айыы хаан аймахтарын
Араһаһчылыырга аһалааһ,
Күн улууһун көмүскүүргэ
Үрдүктэн төлкөлөөһ,
Киеһ көскиллээһ
Эбит буоллаһым», — дии санаата.

Миһиһэр миһиһтин сылгылыы,
Көлүнэр көлөтүн көрдүү
Сулбу ыһтанан турда да
Тохтоло суоһ
Дьулуруйа сүүрэн,
Үгүс элбэх бултааһ
Үрдүк хара тыһаларын
Үрүт өтүлэриһэн үөмөһтээн,
Үлүһүйэ халыһыйа сүүрэр
Үрүйэлэриһ нөнүөлээн,
Алтан чаһаан ньуурдааһ
Алаастарын аһыһталаан,
Торһо күлүм күөһтээһ
Толооннорун туораталаан,

Орто туруу дойдутун
Соһуруу улаһатыгар
Миһиһэр миһиһтин сылгылаан
Үйүһуйан тиһиһэн,
Одуулаан көрбүтэ —
Добун байһал куулатыгар
Тоһус мэнгэһиктээһ
Чохчурун тумула,
Оол курдук,
Туора туоһаһта саһа
Туналыһан көһүнэ.

Ону өрө сүүрэн
Батыгырайан таһсан,
Таһнары өһөйөн
Арһаа-соһуруу диеһи
Тэлэйитэ анааран,
Көрө түспүтэ, доһоор,
Аһыс кырыһылааһ
Алтан уорук хаһаа
Күөһтэһэн сытар
Күөһ тумарык
Күүдэһчилэһэн орғуйар
Кутаа уот ортотугар,
Сөһтэ сырал уотунан
Бьыһтала суоһ
Бьыһта кымныылыы,
Тохтоло суоһ
Тоһо үһуура турар эбит.
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр онуоха
Тохтоон-чугуйан турбаһка,
Саараан саһы барбаһка,
Соһуйан көһпүт
Суһугурай кыыл курдук
Сулбу ойон тиһиһэн:
— Туһааннааһ иччиг миһ көллим,
Тохтоо, болдой! — диеһ да,
Канниһэн чинэриһбөһтэһт,
Дьиэрэнкэйдэһэн тиһиһэн,
Аһыллар диеһи билбөт
Аһпаалькытааһ-айдааннааһ
Аһпаар уорук халыһ халһаныһ,
Хаһыһтыы түһээт,
Хампы төбэриһ кыһта,
Халыһырыы эргийбит
Хаһаа уорук биһрдэ
Хаалдыыга хас да сириһэн

Хайа ыстанарга дылы гынаатын,
Халарыктаабытынан тийэн,
«Лах» гына олоро түстэ.

Онуоха буоллабына,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр барахсан
Ох курдук онгостон,
Кустук курдук куоһанан
Холлоҕостоох уотунан
Өрө хаһыгырайа турар,
Сэбин-сэбиргэлин кэспитинэн
Сөгэйэ битийбэхтэни турар
Айыы оҕото ат барахсан
Өрүү көмүс көнтөһүн
Уон субуйа кырынаас курдук
Нарын тарбахтарынан
Өһүлү тардан кэбистэ да,
Үөгүлэбитинэн, үрдүк мындаатыгар,
Үргэн көшпүт
Үгүрүө кыыл курдук,
Өрө ыстанан табыста.

Соноҕос ат сылгы
Туора-маары ойуолаан,
Өрө-таннары тэбилэлэн,
Холлоҕостоох уотунан
Тоҕута уһуурбахтаан,
Харахтарын уоттара
Хатат кымын курдук
Таннары саккыраамахтаан,
Чыллырыгыт көмүс түүтэ
Өрөкүйэ күүрэн
Үс түүннээх күн устата
Өрүтэ үмэхтээн
Үөһэ көтө-көтө,
Өрө тыбыырбахтаан,
Үрдүк мөңгөнүттэн
Үнкүрүтүөх быһыынан
Мөҕөн урбачыта сырытта.
Онуоха буоллабына
Кыыс оҕо кылаан бэрдэ
Дьырыбына Дьырылыатта обургу.
Суһуоҕа да силир гыммата,
Бэргэһэтэ даҕаны
Иэбэх гынан көрбөтө.

Соноҕос ат барахсан
Иһирэх санаалаах

Иччим кэлбит диэн,
Уоҕа-кылына тахсан,
Омуна-төлөнө мөлтөөн,
Сыалаах бэйэтэ
Сыһыйан барда,
Этгээх бэйэтэ
Эмэлийэ быһыытыйда,
Уоттаах тыгына
Уоста хараата.
Тор тэһинин туттарда,
Торҕо уодьуганын таттарда
Тохтоҕтоххо тохтуур оломноно,
Салайдааха салаллар быһыытыйда.

Кылааннаах кыыс оҕо туйгуна
Дьырыбына Дьырылыатта обургу
Тохтоҕон-уоскутан туруорбата,
Толоҕоһун тэһинин
Тус хоту диэки
Тэгэличчи баттаата да,
Кытаанахтык кыһыгырааччы кымныгылаата,
Тэтимнээхтик тибиллийэн киксэрдэ.

Онуоха баара дуо, доҕоор,
Соноҕос ат барахсан
Түөрт байбарыын атаҕын
Баҕаналыы тэбинэн турбут сириттэн
Тоҕустуу саһаан кураннаах
Тон буору
Тоҕута тэбитэлээн,
Аҕыстыы саһаан кураннаах
Иэдьэгэй буору
Ибили тэбитэлээн,
Түөрт хаардаах бугул саҕа
Түөрэм таас туйагынан
Түһэрин дьүүлэ биллибэккэ түстэ,
Ойорун оломо биллибэккэ ойдо.

Орто дойдуну уйуһутан,
Халлааны сатарытан,
Аалсыһа турар
Аабылаан* ойуурун аһан,
Силбэхэ сытар
Сиибиктэ үрөҕүнэн тэлэһийэн,
Кункунуу турар
Кураанах куруһунан уйуһутан,
Орто дойдуну угуордаан
Үөһэ көрдөххө — халлаан,

Аллара көрдөхкө — халлаан,
Куйаар дойдуну курдаттаата.

Кулгаадын тыаһа
Арылыас кус
Кынатын тыаһын курдук
Куугунаан барда,
Сырайа-хараҕа
Сытыы чыпчаххайынан
Быһыта курбуулана истэ.

Холоруктуу ытыллыбыт
Хороҕой чуңку бэйэлээх
Хапсык өлүүгө ылларбыт
Хара маҕаас оҕус тириитин
Хастыы тардан ылан
Хардарыта туһут курдук
Хара дьай халаатаабыт
Харанга халлаанын кытта
Халлараан чэлгэ сирэ
Хардан эһэ курдук
Хапсыһа түспүт дойду
Хотугу улаҕатыгар
Халыһытан тийдэ.

Үс мэнгэник уорааннаах,
Аҕыс кэрдий чампарыктаах
Бэдэр кыыл тириитин
Тынгырахтаах тиистэри
Тагнарды сахсийбыт курдук
Таллан эбириэн дьүһүннээх
Таһыгырыыр таас хайа
Тараҕай киллэм оройугар
Тэбыгыратан таҕыста.

Харанга дьангалара
Харааран көһүннүлэр,
Дьайдаах дьаагылара
Тагнарды суоруйдулар
Өлөрсүүлэх өргөстөрө
Өрүтэ уһуурдулар.
Чуо-бааччы булан,
Чуңнуу быһыытынан,
Чугаһаан кэлбитэ:
Үрүт өттө үмүрүк,
Алын өттө нэлбиһэх
Хара күнкүс сыттаах,
Хас да хаардаах
Хара суор атыр оҕус
Хааннаах хабарҕатын

Хайа баттаан ылан
Хаптаччы бырахпыт курдук
Хаан ньамаҕыллай аартык
Сарбынньах удаҕан
Саннын уңуоҕа хайҕычалаах,
Сэлээр мэнэрик
Синин уңуоҕа эркээйилээх,
Домноох ойуун
Тонобоһун уңуоҕа дьуолкалаах,
Тобулу суоруйан
Аллараа дьабын түгэбин диэки
Хаанынан халыһнаабыт,
Өһөбүнэн өгүөннээбит,
Ыйыстыбытын ыһпатах,
Мэнгэстибитин мөлиппит,
Түгэҕэ көстүбэт үлүгэр
Тагнарды дьуоҕаран
Түһэн бара турда.

Араҕас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган ат
Күннээх өттүнэн
Күөйэ көтө сылдьан
Кистээн дьырылытан баран,
Кинилии көпсээтэ,
Ураанхайдьы онолуйда:

— Тыбырыкпын, табырыкпын!
Анньаһаа, анньаһаа!
Ахан ини, ахан ини!
Аналлаах иччиккээм,
Истэ гардыый!
Илбистээх ыллыгы тэлэйэр,
Алдьархайдаах аартыгы арыһар,
Содуомнаах суолу тобулар
Тосхоллоох күммүт туһаайда!
Орто дойдуттан уйуһуйан,
Аллараа дьабыннга
Адаҕыйан тийэнгин
Адьарай бийһин кытта
Күөн көрсөр,
Хаан харсар күнгэр
Үрдүк мындаабыттан түһэ охсоор,
Оччоҕуна орто туруу дойдубар
Төннөн көччүйүөм!
Хаһан наада буолар

Күннээх буоллахына,
Албан аашпын ааттаан
Адабын ынгырдахына,
Этэн баран ээрийиэх иннинэ,
Көрөн баран чыпчылыыах иннинэ
Баар буолуоҕум,
Хотун иччикэйиэм!

Инньэ диэтэ даҕаны,
Айыгы дьөһөгөй оҕото
Ат сылгы барахсан
Хара күнкүс аартыгынан
Сулус быстыбытын курдук
Соҕотохто үлүгэр
Көбүлэ өрүкүс,
Сизлэ нэлэс,
Кутуруга субурус гынан хаалла.

Идэнгэ кэһинитэ суоҕу
Иһирдэ киллэрбэтэх,
Куданга тутуура суоҕу
Курдары аһарбатах,
Анысканнаах аллараа дойду
Айанын суолун аҥаабыллаабыт,
Аартык иччитэ
Үс садаҕа бастаах
Өлөр өлүү моҕой кыыла
«Кулу» диэх курдук
Куолайа куллурҕаата,
«Аҕал» диэх курдук
Айаҕа чангырҕаата.

Мань истэн Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр бэйэтэ:
— Айан араскааттаах,
Суол содуомнаах,— диэн
Туруору тутан толкуйдаата,
Сытыары тутан сыаналаата.
Суостуганнаах-суодаллаах,
Субу кураҕай дойду
Суолун иччитин
Сылааҕынан сыһааҕыртаахха,
Амырыннаах-адьархайдаах,
Аллараа дьылэй дойду
Аартыгын иччитин
Амтаннааҕынан аһаттаахха
Аһарыаҕа! — дии санаата.

Айыгы дьөһөгөй оҕото
Аналлаах атын
Нэлиэр көмүс сизлиттэн
Аҕыс атыыр кылы
Арыһа тардан ылан,
Айхаллаабытынан антах амалыда,
Уруйдаабытынан утары уунна.

Онуоха буоллаҕына
Дьол тускулаах,
Сарты аналлаах диэбит курдук,
Анды хараҕын саҕа
Алаарыйан хаалбыт,
Алаҕаркаан бэйэлээх,
Аан ийэ дойдутуттан араһсарыгар
Анаан-минээн ылбыт,
Аҕыс тыргыл көмүс сизлэ
Арыл гына түстэ да,
Ача сүмэһин оттоох,
Алаас сыһыгыга көччүбүт
Аҕыс ахта байтаһын
Атыыр сылгы буоланнар,
Таныгыларын тардырбатан,
Туора-маары ойуолаан,
Сырһан лиһигирэһэ сырыттылар.

Онугайы көрөн баран,
Аартык иччитэ үөһүн таттарда.
Өрө көбүөхтүү озорор
Үс мэнэгэйдээх бэлэһигэр
Тэһни кундул ханыллары
Тиһигирэччи тэптэрбитинэн,
Тобулу чупчуруйан ылан,
Ахта байтаһын аҕыс атыыры
Айаҕымсах айаҕар,
Кураадыбыт куолайыгар
Куду тардан ылан,
Соҕотохто суох,
Биирдэ мэлис гыннаран,
Мэнгистэ охсон кэбистэ.

Ити кэнниттэн
Амтаһыйбыт айах амалыда,
Топпут куолай куллурҕаата:

— Бууйа-бууйа, бууйантайбыан!
Алаатыгар оҕолоор,
Айахтатыам ини.
Эминэ туомуй

Этиэм ини!

Үллэр үйэлэр тухары
Үнүөхтэһэн көрө сатаабыт
Үс дойду үтүөлэрин
Үрдүк унуохтарын
Үөрөҕүс гынан үлтүрүшпүт,
Атын дойду ааттаахтарын
Ат гынан мииммит
Арбыһа тиистээх,
Аллараа дыабын аймахтара
«Барбыты манас,
Кэлбити кэтэс», — диэннэр
Балыктааҕар кэлэҕэй,
Сымьыгтааҕар бүтэй киһини
Сиэбэтэх да силгэлэрин,
Кыайбатах да кыһыаччытын,
Хоппотох да холгумнарын *
Хонуккар диэн биэрбэккэ,
Кулугур кулгаахтаатылар,
Этирик түөстээтилэр.

Күн сарданчата түмүллэн,
Күлүмүрдүү сыдьайытын курдук,
Кыыс оҕо кылаан бөрдө
Байтаһынчыгтан бэрсэнгин,
Сааллааххыттан салайанчын,
Хоннуолааххыттан холбоончун,
Сиэллээххиттэн сэмсэлээннин
Илдэ кэлбит
Идэһэ кэһиниг,
Куду аспыт
Куданча тутуун
Куччугуйун иннигэр,
Куурбут куолайбын хоһуоктаттын,
Ааспыт айахпын амтаһыттын.

Дьэ, дуу хотуой,
Араҕас манан халлаантан
Илэ-бодо айылан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дылһа манан аттаах
Дырыбына Дырылыатта,
Аллараа дойдуга аһар
Аргыардаах аартыккын арыйдым.
Түтөх дойдуга түһүөрүйэр
Дүрбүөннээх суолгун тобуллум.

Өрөгөй бөҕөн үрдээн,
Үөмөс-саамас кетүтэн,
Орто дойдугар төннөргөр
Дэлэй соҕустук тутуурданан,

Идэнэ-куданга кэһинигин *
Илдэ кэлэн тиһиннэрээр! — диэн
Быһал-тэһэл кэпсэл саҕа
Баллыгырыы хаалла.

Хамсаабыты хабан ылар
Хап-чалахай иннэ тыллаах,
Үс дьүһүлгэниээх күлүгүн
Быһа бараары гыммыты
Көхсүн харабынан
Дьөлө көрөн кэһинэр,
Хахсааттаах халлаан
Хатааһын сулуһун курдук,
Хатан-чаҕаан харахтаах,
Үрдүнөн үрүг чыгычаады
Өрүү көтүшпэтэх,
Аннынан сур күүдээҕи
Супту аһарбатах
Үс садаҕа күөкүгөр бастаах,
Өлөр өлүү Моҕой кыыла
Өрө түллэх гынаат,
Түнкэтэх өттүнөн тура холоруктаабытыгар
Хаан ньамаһыллай аартык
Хаҕас чанчыга хайа ыстанан,
Айан суола арыл гына түспүтүгөр,
Айыы дьөһөгөй оҕото ат барахсан
Айаннаабытын кубулуппакка
Атаралыы көтө турда.

Ол дьигискэннээх айанча
Ат сылгы барахсан
Хаан халысхан хайаларын
Хайыта тэбэн хампарытта,
Таас дьигискэн ыллыктарын
Сиритэ тэбэн сингэрдэ,
Муус дьулуо суолларын
Тоҕута тэбэн сууларда,
Аат дыабын аартыктарын
Атаһынан арбыһа оонньоото,
Дьэбилгэ бадараан сибиридэригэр
Тибиллийэн тиһиэн,
Дьылбэгин оруутугар дылы
Үлтү күөдүлгэхтээн
Көмөгөйүнэн күртэ,
Дьылбэгинэн силэйдэ.
Тус хоту нуоралаан
Түөрт хаардаах бугул саҕа
Түөрэм таас туйаһынан
Түөрт чөһөрө

Тыгмпы күөл курдугу
Тыыра тэптэрдэ.

Кунап орус саға
Тон буорунан тобурахтаата,
Тингэһэ ынах саға
Дылэй тааһынан тибилыйдэ.
Туйабын тыаһа
Ньиргизэр этинниһи ньиринийдэ,
Холлоостоох уотунан уһуурда,
Сааллар чабылдан дапсырданна.

Ньүкэн дойду үөнүн-көйүүрүн,
Ырып-дьаарын ыраастаан,
Манган байбарыын
Атабын анныттан
Сэттэ илбистээ
Силли буурҕа сирдьиттэннэ,
Дылбэгин анныттан
Аһыс ялдырхайдаах
Аһи хслорук аргыстанна,
Тобугун анныттан
Тоҕус боһоллоох
Дохсун буурҕа дуксуурданна.
Турар кумалааннары
Тостурута көтүшпүтэ,
Тордон бөрө буоланнар
Улуһа-тиэйэ хааллылар.
Эмэх мастары
Эмтэритэ тэптэртээбитэ,
Эгэ-дьэгэ экирээмэхтиир,
Сэлээр мэнэрик буоланнар
Силбиэтэнэ хааллылар.
Сытар мастары
Сыһыа тэптэртэбитэ,
Сырбан эһэ буоланнар
Сабырбахтаһа хааллылар.
Чуор мастары
Тосторута тэптэртэбитэ
Дуолан ойуун буоланнар
Домнуу, туйа хааллылар.

Турар очуостар төбөлөрө
Тохтон суулуннулар,
Сытар сындыгыс хайалар
Сырылыы тобуннулар,
Сымара хара таастар
Харылаччы көттүлэр.
Ол дьабын дойдутун
Ото-маһа тараах иэнин курдук

Таннары сыһыйылынна.
Бөгөрөө хайалар мэнгирэстилэр,
Анараа хайалар айаастылар,
Улаҕа хайалар оруластылар,
Оһол очуостара
Уһуутаан чункунаттылар,
Илбис хайалара
Иһиирэн чыскыттылар,
Кыргыс бырааннара
Кытаанахтык кыланнылар.

Хаан сатай халлааннарын
Түөрт түллэр муннугуттан
Сүллэр этингэр
Өрө сүүрэн лүһүгүрөөн тахсаннар,
Хаанынан хаахтыгы туруох курдук
Халлаан төбөгүн оройугар
Таннары дьааһыйдылар.
Чабылдан уота чабылһыан,
Сындыгыс уота сырсан,
Аһаах маска алкыйда,
Кураанах маска улкуйда,
Үөл маска үөгүлээтэ.

Муос нооноҕой куаннар
Буркунга муннулар,
Хара наанаҕай ынахтар
Хаарга тиштэрдилэр.
Харалдан абааһылар
Ааны булбакка атан өллүлэр.
Соххор абааһылар
Суолу булбакка токуччу тоннулар.
Көстүбэт ыаллара
Күдэрик буолан көттүлэр,
Илиэһэй ыаллара
Сөбирдөх буолан синксиллиннилэр,
Абааһы ыаллара
Аабылаан буолан айманнылар.
Халлааннара тордуйалаах уу курдук *
Хараара дьалкылынна,
Хара өһөх хаанынан
Хатайдаабыт курдук буолла.
Сирдэрэ атыһахтаах уу курдук *
Сингнэх айылаах иггэлдьийдэ,
Сингнэн бутуйбут курдук буолла.
Муос будулдан байдал
Муннугуттан бууралаата,
Кыгыгыттан кыһында,

Түгэриттэн түүнүлүнэ,
Аннытган аймаһыйда,
Хаан балаһа баалара
Таас хайа чампарыгар
Таһымнаан табыстылар.

Сожотох жарахтаах,
Сойуо тумустаах
Сутаакы биистэрэ
Туулаан, ардылаан
Бадалаан, чохулаан
Аһыыр-сиир сирдэриттэн
Сэтэ хос кэрдиистээх,
Адыс хос чампарыктаах
Хаан балаһа бааллар
Өрө дьэбилһэн тахсаннар
Таннары ээрийдэхтэн ыллылар.

Онтон ошуттара,
Үгүрэлини-үгүрэлини,
Үөһө дьабынҥа үргэн көттүлэр.
Часкыйа-часкыйа,
Аллараа биискэ
Таннары такаалаан тарбастылар.

Халлааннарынан көтөр кынаттаах
Кыайан дасыйан көшпөккө,
Хара далайга хаптаран
Таннары даллаахтаан умуста,
Сирдэригэр сүүрэр атахтаах
Кыайан бөкөйөн сүүрбэккэ,
Үлтү үнкүрүйөн сүттэ,
Ууларыгар салаллар лапчааннаах
Сатаан сундулуйа устубакка,
Халын хара тыа
Хатан дьылза маһыгар
Хайыларыттан өрө ыйаанан,
Хатан өллө.

Күн ангара күннөрө
Көстүбөт буолла,
Ый ангара ыйдара
Ыһылы мэлһидэ.
Тобус түүн хараҥата
Түмүллэн түстэ.

Ол курдук кыыс бухатыыр
Дьырыбына Дьырылыатта обургу
Содуомнаахтык дьулуһтан
Туһаайбыты умсаран,

Араллааннаахтык айаннаан
Табыллыбыты таннаран,
Түбэспити түгнөрөн
Өрүкүтэн тийэн,
Таһыгыры тохто турар
Таллан таас хайажа
Өрө үөмөхтөтөн тахсан
Көрө түспүтэ:

Кыырай ыраах
Кыстык угун курдук
Хара лаһыр ордуулар
Хараара-барыаран көһүнүлэр.

Ол икки ардыгар,
Ыһыы-хаһыы, кый кырдаат
Ытылдан буола түстэ.
Хара лаһыр уорадай дижиттэн
Ыйдантатаабы тиит күлүгүн курдук,
Суодал бэкир хара
Тобус тонг буйгуттар
Өһөхтөөбүнэн үөгүлээн,
Хааннаабынан хахааран,
Өһүктээх үгүүлэрин
Өрө туштутунан,
Өлөрсөр өйдөөх
Уун-утары сүүрэн
Бүгүлэхтэһэн иһэллөр эбит.

Дьырыбына Дьырылыатта обургу
Хапсаҕайдык хамсанна,
Суһаллык тутуһна,
Муос дьырибинэй ох саатын
Сулбу тардан ылла да,
Түүлээх түркүн охторунан
Тобус тонг дуоланнарын
Түөрөхтөтөн көбистэ.

Хара дьуоҕа былыт үрдүгөр
Дүнгүр ангара дүгүрдээх,
Былаайах ангара былаайахтаах,
Быста-быста салҕаммыт бытырыыстаах
Удаһан одьунааһа
Илэ дэриэтинньик
Уун-утары дьизһийэн кэллэ да,
Өһөрөөрү үөһүтүнэн барда,
Сиэри дьизһийбитинэн барда.

Эһэ-һэй, эһэ-һэй!
Иһиликпин-таһылыкпын,
Иэдэникпин-куодааныкпын!
Эчкийэ, эчкийэ эристиин,

Эн дуу күтүр дьаалы
Энчирэпшэт эрчим эрбэх,
Мүччүрүшпэт сүлүһүн сөмүйз,
Эриэкээбит * эбикин,
Мунгур үйэм тухары
Дурда-жахха онгостубут
Тонг дуулан уолаттарбын
Долборукка токуйар
Торбостооһор куһаңаннык
Чокуйталаан умсардаһын
Дьуламтатын эриэхсит!
Хотуой, хотуой киһийдэх,
Тойон ахан убайгын
Сордоох суолун сонордоон
Тобулу суоруйбукжун
Тобуктатан чокуйуом.
[Кэлбит тахсыбатах,
Түспүт төннүбэтэх
Дьүгэн үөдэн түгэбэр,
Кэбэл үөдэн кэтэбэр
Кэллэвин буолуо!!!]
Кэннигинэн кэриэриппэккэ,
Иннигинэн чугуруппакка,
Тоһус уон тоһус
Кудумһуулаах куотар кубулдаһынан
Кужтуй курус халлаан
Хааннаах хара бурут
Халлараан ханаат быатынан
Хам-кум кэлгийээхтээн,
Баһа үөн курдук бахчаранһатыам,
Тыймыыт үөн курдук тырангалатыам,
Чоһу үөн курдук чохчоронһотуом,
Тоһуста тонхоронһотуом.
Атахтардаах илиилэргин
Кэдэрги кэлгийбэхтээн
Тимир линкир
Түнкээлийэ хаайыыбар
Түнкэлитэн түһэрэммин
Иһнэ гынан иннэриэм
Сүүтүк гынан сүүдүтүөм.
Кут бэйэбин кубулутан,
Сүр бэйэбин сүүйэммин,
Күлүгур таас кулгаахтыам,
Килэгир таас харахтыам,
Дьэбиннээх иэдэстиэм,
Тордохтоох ньуурдуом.
Тойон убайбар аналлаах
Хотун дьахтар онус ойох

Бэйэбинэн кэлбиккэр
Биһирээхтээн тураммын
Биэс чучурдаан иннэлээх
Бөлэспинэн күлэбин! — диэн баран,
Ыһымы тупсаран, быар куустан,
Быакайа сыттыан турдаһа.

Обот Хобочой удаһан
Тойук аңарын туйан,
Ырыа быһаһаһын ыллаан,
Тобулу чускуутаан,
Былаайах аңара былаайаһынан
Быыстала суох
Быыһыначчы таһыйда,
Дүнгүр аңара дүнгүрүн
Дүүгүнэччи тыһаһатан,
Түлөһэ уотунан түнкүнэттэ,
Танһары халарыктыы сырытта.

Онуоха буоллаһына,
Уоһа-кылына оонньообут
Дьырыбына Дьырылыатта обургу
Айыы оһото атыттан
Этэн баран эһирийиэх иннинэ
Эстэриик чокуур курдук
Сулбу ыстанан түстэ да
Соһоһонун торһо тэһиниин
Орто дойдутун диэки
Тэгиличчи тутан кэбистэ.
Атын самыытыгар
«Тап» гына охсон баран:

— Күнүн сиригэр көччүй!
Айыы сиригэр аһаа!
Бохтор күннээх буоллаһына,
Албан ааккын ааттаан
Адаһыйан ыңырыаһым,
Айыы дьөһөгөй оһото
Аллаах-аттаах ат сылгым,
Ыраах да буолларгын чугас буолаар.
Этэн баран эһирийиэх иннинэ
Кэлэ тардаар! — диирин кытта.
Соһоһос барахсан
Тус соһуруу диэки
Сулус быстыбытын курдук
Соһотохто суох,
Биридэ мелис гынан хаалла.

Ити кэнниттэн Дьырыбына Дьырылыатта
Өрө көрө түспүтэ,

Хара күнкүс бэйэлээх
Халлаан ап-оѳурук быата
Өлөр өлүү суорун курдук
Хатыллыбытынан таннары халарыктаан,
Төбөтүн оройугар
Түһэн иһэрин көрөөт,
Тоѳус уон тоѳус бууттаах
Солотуу көмүс чохооччутун
Сулбу сүүдүтэн ылла да,
Үөгүлүү түһэн баран,
Өрө көтөөт,
Үлтү далайарын кытта
Таннары саккыраан,
Сындыыс уота буолан
«Сылшыс» гынаат,
Сыйгылла ыһыллан хаалла

Кыыс оѳо кылаан бөрдэ
Муос дырибинэ ох саатын
Сулбу тардан ылла даѳаны
Обот Хобочой удаѳан,
Хара дьуоѳай былыт үрдүгэр
Таннары ыһылланнаан
Хахаара часкыйа сырыттаѳына,
Куорсуннаах кураѳаччы оѳун
Холбуу тутан баран,
Кулгааѳын тааһыгар дылы
Лынкыначчы тардан,
Түөлбө хаан дүнгүрүн туһаайан
Төлө тардан кэбиһэрин кытта,
Эрбөѳин тыһа
Сааллар этин ыьиргиэрин курдук
Ньирилии түстэ да,
Обот Хобочой удаѳан
Дүнгүрүн дьөлө сүүрдэн кэбиһтэ.
Иирбэн-дыаарбан илинититгэн
Мүччү туттаран,
Халты харбатан,
Удаѳан дүнгүрө
Сойуодуйбут суор курдук
Супту сурулаан,
Таннары халааран
Хара дьэбилгэ бадараанга
Хампы түһэн,
Дьөлө дьуоѳаран хаалла.

Обот Хобочой удаѳан обургу
Сутааѳы сур бөрөлүү
Сундулуйа чускуутаан,

Хардан эһэли
Хатанньык часкыйан,
Хааннааѳынан хаахтаан,
Үөннээѳинэн үөгүлээн,
Симэһиннээѳинэн силлээн,
Сэттэ харыс биһлээх
Дыһпэ өлүү сүллүгэһин
Тэлээрден таһааран,
Айыы кыһыһын
Туос хонгоруутун туһулаан
Таннары дапсыһан истэѳинэ,
Дыһп курдук огостубут
Дырыбына Дырылыатта
Кыыс бухатыыр онуоха
Үөгүлүү түһэн баран
Солотуу көмүс чохооччутунан
Күн өттүнэн
Күөйэ дапсыһыһан
Утары тоһуйан дуксуйарын кытта,
Субай хааны улайдаабыт
Удаѳан оботтоох сүллүгэһэ
Хоолдьугунан тосту ыстанан,
Тулламай угун эрэ
Тутан хаалла.
Тимир тэрээгин элэмтэтэ
Тэрээдийэн тиһиэн
Арѳаа Араат таас чампарыгар
Аһа бүһпүт
Алтан олгуй курдук
Таннары ланкынаан түстэ.

Былыт быстыбытынан
Быртаһ сырай
Былтарыс гынна,
Халлаан хайдыбытынан
Хааннаах дьабады
Хааныһарыс гынна.
Манна барыкыс,
Итиннэ сүөдэкис
Буола түстэ.
Илбис-нирээн ирримтидэ,
Оһол-содуом улаатта:
Үөгүлүү-үөгүлүү
Өттүктэһэн өрүкүстүлэр,
Кылана-кылана
Кырбаһан киирэн бардылар,
Часкыһа-часкыһа
Чабырѳай алларыстылар.

Айыг кыгына барахсан
Дырыбына Дырылыатта обургу
Тоѳус уон тоѳус бууттаах
Солотуу кемүс чохооччутунан
Солбонноох-содуомнаах
Обот Хобочой удаѳаны
Уостуганнаан дуксуйда,
Оройго чокуйда,
Дайбаатаѳын аайы
Табыталыыр буолла.

Адъарай кыгына, —
Анарыйк бөрдэ,
Часкыйа-часкыйа
Чалахайынан тыбыырда,
Таннары халарыктаата,
Хахаара-хахаара
Хаанынан хаһыырда,
Куота кете сылдьан
Курдъаѳанан илгиһинэ,
Дегиз кара тыгыраѳынан
Дөлби тутуох курдук
Сирэйгэ силли,
Харахха хаахтыы сырытта.

Ол кэнниттэн буоллаѳына
Дырыбына Дырылыатта обургу
Обустаѳын аайы
Одьоронготон барда,
Кырбаатаѳын аайы
Кыадыараннатан барда,
Дайбаатаѳын аайы
Дыадыараннатан барда.

Халѳаа тимир
Хара лээгэй бөргөһэтин
Харса суох хайыта сынныан,
Тоѳус уон тоѳус ойуун
Чохолойун унуоѳа
Хобо чуорааннаах,
Аѳыс уон аѳыс удаѳан
Арѳаһын унуоѳа
Хампа хара бытырыыстаах,
Сэтгэ уон сэтгэ
Сэлээр мэнэрик
Синни унуоѳа
Сэнньэлгэ нээлбиир симэхтээх,
Сэтгэ сиринэн силбээһиннээх,
Тоѳус сиринэн курбуулаах
Тонг болгуо куйаѳын

Тохтоло суох тоѳута охсон,
Хопчоллубут курбуһаѳар ингиннэрдэ.

Сараһын кыгыһын сарылаппытынан,
Хара лааѳай баттаѳыттан
Харса суох батары харбаат,
Уҥа илиитинэн
Умсары далайан,
Дулѳа курдук
Тулахачытан таһааран,
Сэтгэ бөчээтинэй сире
Синнэри быраѳан түһэрдэ.
Солбонноох-содуомнаах
Обот Хобочой удаѳан
Өлөр үөһүн таттаран,
Өһөх хаанынан
Өѳүргүү-өѳүргүү үөгүлээтэ,
Өрүтэ бөтүөхтүү сытта.

— Абытайбын-халахайбын!
Алдырхайбыан-араллааммыан!
Чэй эрэ, хотуой,
Тыһы кыл саѳа
Тыһын быһаѳаһына
Тохтоо болѳой!
Тойон Дьөллүүт убайыкайгың
Тустуур ини бэйөѳөр,
Тоннуур ини күөннэргэ
Туттарбахтыам курдукчай!
Өлөрбөккө-өһөрбөккө эрэ
Үрүң тыыммың өрүһүйэнгин,
Үлэһит онгостуоххун
Төһө-хачча буолуой?!!

Үлэһиппинэн үчүгэйбин,
Асчыппынан ааттаахпын.
Атас-доѳор туһугар
Алыстаахай дыахтарбын.
Хотуой, хотуой хойут да
Хотун онгостуоѳум!
Охсоргун уурат,
Кырбыыргын кыалыгыт!!!

— Сеп! — эрэ диэтэргин
Сип-сибилигин,
Этэн баран
Эѳирийгэх иннинэ
Тус хоту бараммын
Будуѳаннаах байѳал
Кудулуйар куулатын
Тоѳус мэнгэһик чохчуругар

«Түп» гынар түптүрдээх
Түүнүктээх түрмөтгөн
Туһааннаах убайгын
Тойон Дьөлүүт бухатыры
Түөрт үтүгөн түгүзүтгөн
Түптүр дьуоһаттан босхолоум,
Экчи бири этэбин! — диэтэ.

Дьырыбына Дьырылыатта обургу
Туох даһаны
Тутуу-хабыы биэрбэккэ,
Умсары талахачытан,
Сылла-мылла сыгыйбыт
Сылластыбыт сырайынан
Дьэбилгэ бадараанга
Дэлби быраһан,
Тоһус ойоһонун
Туос тордуйа курдук
Тоһу үктээн кэбистэ,
Хаалдыктаах баһын
Хайа эрийэн ылан
Хаһытыты түһээт, халлаан диэки
Кыыратан кэбиспитин
Хаадыргыыр-халаахтыыр
Хара маһаас суордар,
Харыс да сиргэ
Халты хамнаһака
«Хап» гыннаран ылан,
Хамаһа үлүгүрдик
Хам-кум ыйыһыннылар.

Ити кэһниттэн
Кыайан-хотон кылыһыйан,
Үөрөн-көтөн үлүһүйэн,
Дьырыбына Дьырылыатта обургу,
Үөрбэ хаан үгүүтүн
Өрө туһуутунан,
Тус хоту диэки
Өрүтэ үөмөхтээн,
Тон сири тоһугун оруутугар дылы
Тобулута нуоралаан,
Ириэнэх дьэбилгэни
Иэччэһин хараһар дылы
Ибилитэ лээбилээн,
Чэһиэн таастан тэһиммитэ
Дэлбэритэ ыстанан,
Ньиргиэр этин курдук
Ньиринийэ хаалла.

Очуос тумулаттартан
Омуннаахтык дугуммута
Тоѳута ыстанан,
Дорѳоон этингни
Дуораһыйа хаалла.
Күкүр таас хайалары
Үрүт өттүләринэн
Өрөкүйэ сүүрэн
Үөмөхтээн иһэн,
Тус хоту диэки
Көрө түспүтэ дуо, доѳоор!

Хотугу чунку халлаан
Харана улаѳатыттан
Муус будулѳа байѳал диэкиттэн
Тоѳус бүгүйэх систээх
Кэй-тубут келөлөөх
Тимир Чохчордоон обургу
Хара түлөһэ буруонан
Өрө төтөлүйэн,
Кутаа уотунан тоѳо уһууран,
Дойдутун долгунан,
Халлаанын дьалкытан,
Уун-утары омуннаахтык
Уоптара айаннаан иһэр эбит.

Онуоха Дьырыбына Дьырылыматта
— Бу өлөрөөрү өһөгөйдөөбүт
Өлүү күтүр өстөөх
Хайдах быһыылаах,
Ханнык бадахтаах,
Дьүһүн бараан үскэллээх
Дьин-хаан сөбөрөлээх
Илэчи эбитий, — диэн
Уллуһаһын тинилэбиттэн
Төбөтүн оройугар дылы,
Өрү-һары өрө көрөн таһаарбыта:
Түбэспэтэх дьүһүннээх,
Табыллыбатах дьаһахтаах
Аат-дыбын адырѳата эбит.

Самаһын туорайыттан
Сытынһан дүлүнү
Сыѳарыччы ташыт курдук
Соѳотох соѳоох хара атах
Сулбу үүнөн түһөн иһэн,
Үктэнэрдээх буоллун диэх курдук.
Тобугуттан аллараа өтгө
Аччаччы тэбиммит

Атахха майгыннаах,
Ачаах тыраҕастаах,
Атах дуомнаах эбит.

Түөһүн тылыттан
Сыгынахтаах тиити
Сыһыары бырахпыт курдук,
Содьуой соботох былас
Таннары саннылыыбыт,
Чокуйсуулаах буоллун диэх курдук,
Содур кытаҕас,
Содуомнаах лабаа
Сутуруктаах эбит.

Сыыр быстыбытын курдук
Сыллалчы сытыйбыт сырайдаах,
Хайыарбыт ойбон курдук
Хааннаах ханылыттаҕас арахтаах,
Буордаах дулҕа курдук
Буугунаабыт боллоруттаҕас муруннаах,
Хайа хайдыбытын курдук
Амаан-дьамаан айах дуомнаах,
Сэттэ илии халыг
Дьэбиннээх издэстээх
Аҕыс кырыылаах тимир килэди,
Илэ дэриэтинньик
Дьизинийэн-дьизэгэнийэн иһэрин көрөөт,
Дьырыбына Дьырылыатта обургу
Кытаанахтык кыһыһырда,
Уңуоҕа кыйытынна,
Аһары абарда.

Охторуулаах ох саатын
Сулбу ойутан ылан.
Куорсуннаах кураҕаччы охторунан
Куһуйбутунан барда.

Тимир Чохчордоон улуу күтүр
Тоҕус уон бууттаах
Дулай таас чохооччутунан
Орто дойду бәрдин
Охторуулаах охторун
Таннары сапсыйбахтаан кэбистэ.
Кэй-тубут көлөтүттэн
Тимир Чохчордоон
Ыстанан кэбистэ да,
Кэй-тубут кыыла
Көстө мэлис ғынан хаалла.

Илэ дэриэтинньик
Приэнэх сири иэччөбөр дылы
Иэдьэгэй курдук ибили төпсөн,

Тон сири тобугар дылы
Тобурах курдук
Тобулута нуоралаан,
Сылла-мылла сырайа сылланчаан,
Амаан-дьамаан айаҕа дьаадьанчаан,
Дэгиэ хара тиһэ килэнни,
Дьэбин уоһуйан турдаҕа.

Онуоха Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр барахсан
Үөрбө хаан үгүүтүн
Адьарай уолун диэки
Өрө дуксуйан туран,
Күүстээх өйө
Көмөгөйүгөр көөнньөн,
Уохтаах санаата
Уолугар оргуйан
Сүүһүн хаана сүүрэлээн,
Имин хаана тыгыалаан,
Уоһун хаана оонньоон,
Өлүү күтүр өстөөҕү
Өтөрү-батыры көрөн туран
Ыллы-туойа турда:

Көр, көр бу!
Түгэх дойду дүрбүөннээбэ,
Аллараа дьабын ааттааҕа,
Тоҕус сиринэн бүгүрү бөкчөгөр
Кэй-тубут көлөлөөх
Кэдэрги дойду кимиэллээбэ
Тимир Чохчордоон обургуга,
Тон суолгун тордоон
Тон күөнгөр туруулаһаары
Дорвоонноох суолу тобулан
Тус бэйэбинэн тийэн кэллим.
Хантан хааннаах,
Кимтэн кииннээх
Кыыс оҕо кэлэнгин
Кэнэлийэ туойдун диэтэргин,
Араҕас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта дьэн буолабын.
Ханнык халыг дьанҕа соруктанан
Аҕа уустаан аймаһытаары,
Ийэ уустаан эһээри,
Эргийэн-туолуйан кэллин диэтэргин,

Адъарай бийин адьырбалара,
Сизхсит бийин идэмэрдэрэ,
Ааһа көрөн атаҕастаан,
Үрүт көрөн өһөгөйдөөн,
Туһааннаах тойон убайбын
Дьороҕоно сото
Тойон Дьөллүүт бухатыыры,
Куотар кубулҕалкытынан
Орто дойдутуттан уйуһуптут,
Төрөөбүт сириттэн тэлэһиппит
Буордаах бугул саҕа
Буруйгутун муунталыы,
Арыы тыа саҕа
Айыгытын арагалыы,
Буулаҕалаан буллум,
Анаан адаҕыйдым.

Адъархай араллаан
Адаҕыйыан иннинэ,
Сордоох содуом
Суунаҕалыы иннинэ,
Тойон Дьөллүүт убайбын
Тус бэйэтинэн
Тута аҕала оҕус!

Сизри дьизэһийэр,
Аһаары ахталыйар,
Өлөрөөрү өһүөмнүлүүр буоллаххына,
Тутум да сиргэ чугурушпакка,
Харыс да сиргэ халбарышпакка,
Дуолан күүскүн тоһутан,
Сордоох хаангың тоҕон,
Суорга собулҕалатыам!
Илбистээх эскин
Ибили оһиньаммын,
Ыллык аайы ыһыаҕым,
Ыкса-куска сизтиэҕим.
Тоҕой аайы ыһаммын,
Тумустаахха тонсуйтарыам!

Сибииргитин синнэри үктээн,
Өлөр өлүү уутун *
Өрө дэбилитэн,
Ийэ уустаан эһиэҕим.

Аан дойдугун
Атыйахтаах уу курдук
Арбыа оһиньоон,
Аҕа уустаан аймыаҕым.
Эһиэт-хоруй тылгың
Этэ тардыһый! — диэтэ.

Тимир Чохчордоон

Өлүү күтүр өстөөх
Өтөр-наар истибэтэх,
Өһөхтөһөр тыллартан
Өһүргэнэн, үөһүн таттарда,
Үстүү саһаан сири өрүтө көтүөлээн,
Тонг сири тобугун оруутугар дылы
Тоҕута түһүтэлээн,
Түнкүл-танкыл буолбахтаата,
Хаһыгыты халарыктаан,
Хара буору хааннаах баһнаҕайынан
Хардарыта таһыйбахтаата,
Соххор дуолана обургу
Сор уута суунаҕалаах,
Соҕотох хараҕынан,
Сүүлэ киирбит
Атыыр оҕус курдук,
Сүлүһүннээҕинэн өһүччү,
Сүүрэлэтэ көрөн кэбистэ.
Симэһиннээҕинэн илгитиннэ,
Хааннааҕынан хажхылынна.

Ынчык курдук ыган таһаарбыт
Ыһыы-хаһыы былаастаах
Ырыатын-тойугун дуома
Ыпсыыта суоһунан
Ыраах сатарыы турда:

— Адьыры-будьуру!
Адъырынтайбыан-будьурунтайбыан!
Аар-дьаалы!!! Иэр-татай!!!
Алтан түстээх
Аарыат чыгчаахтааҕар
Аччыгыһы буолан баран
Айахыһы сыһа абатыан!
Чооруос саҕа буоллар да,
Тумсун дуома чобуоккатыан!

Чэйи, хотуой!
Сип-сибилигин дьизэһийэммин,
Иэннээх тириигин
Илдьи таһыйаммын,
Ийэлээх-аҕаҕар эһпэтэх
Элэ-была тылгың
Энэлгэн эрө энэрдээммин
Этите-изтэ оһиньоотобум!!!

Кэлбити таһаарбатах,
Түспүтү төһөрбөтөх,
Тоҕус уоннуур куотар кубулҕаттаах
Обот Хобочой удаҕан балтыбын
Өлөрөн-өһөрөн өрөгөйдөөбүт

Буут-боплуута буруйгар
Тойон убайгын
Топпоторбун даҕаны
Тута-бааччы ыйыстыаҕым.

Этин-хаанын эмэлийин иннинэ
Кэриэс-хомуруос тылгын
Кэпсин тардьый! — диэт,
Дэгиэ хара тыгыраҕын
Тыытыр-таатыр тыаһатан,
Сиир сирэйдэннэ,
Аһыыр айахтаанна.

Оччону көрөн туран
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Үнүүлээҕинэн өтөрү көрдө,
Батастааҕынан батары көрдө,
Кыһыран кыдыйда,
Уордайан туолаһыйда.

Адьярай уолун
Айаҕын абатыттан
Харытын хатан иңиирэ
Хатылла-хатылла лынкынаата,
Сототун сындааһына
Чочоруйа-чочоруйа чункунаата,
Иэнин иңиирэ
Эриллэ-эриллэ лачыгыраата.

Харахтарын уота
Чаҕылдан дапсыырын курдук
Чаҕылыыбахтаан ылла,
Хатан мас курдук
Ханаччы таттарда,
Чуор мас курдук
Чоноччу таттарда,
Сирэйэ-хараҕа
Сирээ уотунан
Сизээн баода.
Тэбиэһирэн баран
Дьизэрэнкэйдээн тийээн,
Үөрбө-хаан үнүүтүнэн
Адьярай уолун
Оңойор уолугун үүтүнэн
Өтөрү түспүтүнэн барда.

Онуоха Тимир Чохчордоон обургу
Халҕаһа таас куйаҕын
Таһыырдыы тутан баран,
Дьаадьах гынан дьалты туттан,
Атын үлүгэрдик

Аадакыс гынан
Аһара оксон бизэрдэ.

Онуоха бийиги кыыспыт
Көрөн туран дьиктиргизэн иннигэр
Хара түөкүн баара
Хантан даҕаны ылбытын
Харахтаамына хаала,
Хаһыырбыгынан хардалаах,
Хааннаах хара болотунан
Төбөтүн сиигин устун
Түһэрэн истэҕинэ,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр эмискэ үлүгэр
Көлбөлдүйэн көстөр
Кыһыл көмүс куйаҕын
Кырыгытынан өрө дукоуйан,
Халты дайбатта да,
Хангас өттүлэринэн
Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Халбарыйсан киирэн бардылар;
Уңа өттүлэринэн
Урбачыһа сылдьаннар
Уордаах үлүгэрдик
Умсарыта садьыстылар,
Өөбүргэһэ-өөбүргэһэ
Өттүктэһэн өрүкүстүлөр.
Хайа хайаҕа
Хардассыбытыгар дылы буолла,
Мыраан мыраанга
Ыпсыбытыгар дылы буолла.

Кырыылаах кырыылаахха сынтарыйда,
Уһуктаах уһуктаахха уйадыйда,
Биилээх биилээххэ бэтиннэ,
Чохооччу чохооччута чункунаата.
Уодьуганнаан охсуспакка,
Таба даласпакка,
Сыарҕа сынгааҕын,
Эрбии тиийин курдук,
Эгил-тэҕил,
Отут түүһнээх күнү мэлдьи
Охсуһан улайдастылар.

Тон дьулуо мууһу
Тобуктарын хараҕар дылы
Тобулу нуоралаатылар,
Чэннээх сирин
Дьылбэхтэригэр дылы

Далбаритэ дэбилээтилэр.
Сэттэ көс усталаах
Дьэбиннээх ууну
Тиэрэ дэбилитан таһаардылар.
Дьилэй тиит саҕа
Чизрбэлэр чиккэнгэстилэр
Баайтаһын биз саҕа
Баҕалар бахчаннастылар,
Сытыһыһан сыгыһах саҕа
Тыймыыттар кыйманнастылар.

Ол үлүгэр охсуһууга
Кыргыс хайалара
Кылана хаһыырдылар,
Илбис хайалара
Иһиирэн чыскырыттылар.
Силээхтэ киһи
Силлээбит силэ
Сиргэ тийбэт
Силлиэтэ турда,
Хатан киһи
Хаахтаабыт хааҕа
Сиргэ түспэт
Хахсаата буолла.

Адьярай биистэрэ
Аймаһыйар алдыархайдара кэллэ,
Биллибэт улуустара
Ииримтийэр издээннэрэ
Илбиһирэ дьэһийдэ.

Дьэ, ол курдук,
Оһоллоох охсуһууга
Улаат-халаат устуһан,
Уҕа-хангас уурсуһан,
Оройу алларсыһа
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Охсоро уоһуран барда,
Тэбэрэ тэтимирэн истэ,
Сэймэктэһэр сидьин уолун
Сэттэ хос тиһиликтээх
Лийир тимир куйаһын
Сиритэ-хайыта сыһыһан
Сэһньэлгэлээн истэ.

Онуоха Тимир Чохчордоон
Уодьуганыһ туттаран,
Кэһнинэн кээдьэрэнгээтэ,
Ойоһоһунан содьоронноото.

Табыллыбыттары таннары далайан,
Түбэспиттэри түһиэри көтөн
Тус хоту диэки
Таннары халарыктаан,
Будулджаннаах байҕал
Ороһуоллаах уутун олоһоон,
Ортотуһааһы оһуос хайаҕа
Уһуутаспытынан ойон таһыстылар.

Уллунчаһа доргуйбат,
Тинилээххэ һиһригыйбэт,
Оһоллоох-охсуһуулаах оһуоска,
Дьилэй таас чыыстай буолакка
Дьулааннаахтык дугдуруспутунан
Дуулаҕа бэртэрэ
Лийигир ғына
Тура түстүлэр да,
Чэчэгэйи тэһиспитинэн бардылар,
Оройу охсупутунан бардылар,
Хааннаах дайбаһыһа
Хардарсыбытынан бардылар.

Өр-өтөр ғыммакка
Дьырыбыһа Дьырылыатта обургу
Тимир Чохчордоон сордоох
Төбөтүгэр таһныбыт
Тимир наннаһын таһаһын
Тураах уйатын курдук
Таннары дайбаан түһэрдэ,
Санныгар кэһпит
Тимир сэһньэлгэ таһаһын
Суор уйатын курдук
Санныһыччы сыһыһан кэһистэ.
Сэттэ сиринэн сийкэй
Сириттэһэс баастаата,
Тоһус сиринэн дьулааннаах
Тобуллаһас баастаата.
Аһыс сиринэн айакалаах
Аһаһас баастаата.

Оһол уолаттара *,
Олгуй, хомуос тута-тута,
Охсуһуулаах буолак диэки
Обот-соллонг идэмэрдээх
Оторой-моторой сырыстылар.
Илбис мэнэгэй кыргыттара *,
Кытһыһа, хамһыһах тута-тута,
Кырыһы хараһтарынан
Кыһчыһатаһа көрсүһэннэр,

Кыргыныылаах буолак дьэки
Кырыларынан тыкаардылар.

Дьырыбына Дьырылыатта
Соботохто үлүгэр
Солотуу көмүс чохооччутунан,
Туруорбакка чокуйдарбын диэн,
Уһуутаабыт улуу дьаалыны
Уу дьулайга чунжунатта,
Дьизэнийбит дьирээ чиччиги
Дьэбиннээх сырайга сырбаталаата.
Тимир Чохчордоон, киһи эрэ буоллар,
Туруйалаан тонхоронноото,
Аттаан адырбастаата.

Кыыс бухатыыр
Кыһыйбыта бэрдиттэн,
Кыһыйбыта күүһүттэн
Ситэ баттаан ылан,
Тииһилик көмүс тингилэбинэн
Абааһы уолун
Сиһин үөһүн
Ибили үктээн туран,
Хаалдьыктаах бастары,
Тон болуо сүрэхтэри,
Хайдахтаах хара-лааҕай бьардары,
Чиккэйэр сиһин үөстэри
Тилийэ тардан ылла да,
Үс күннүк сиртэн
Өрбөлдүйөн көстөр
Үөрбө хаан үгүүтүгэр
Өрө анһан туран,
Өстөөбүн өһөрбүт
Өһүн хоһооно,
Саастаабын самнарбыт
Саргылаах сангата
Саманнык буолла:
— Көр, көр субу!!!
Будулбаннаах кудулу байбал
Иччилэрэ буолан дьэзэнийбит
Тимир Мэнгилгэн тойон,
Хатан Чангыһ хотун,
Этэр тылым эгэлгэтин
Истэ сэргэбэлээн!
Хантан хааннаах,
Ханнык ааттаах
Кыыс оҕо барахсан
Кылааннааҕа буолабын диэтэргит,

Араҕас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта диэн
Кыыс бухатыыр оҕо
Илэ бэйэбинэн,
Дьудьу-бараан сэбэрэбинэн *
Кэлэн турабын.
Туспа дойду дьорболообо,
Тэҕил дойду дьирбиннээбэ
Дойдубутун долгутта,
Тойоммутун чокуйда диэн
Туора көрөр буолаайабыт!!!
Обот Хобочой удаҕан
Обуруктаах албаһынан
Үрүт көрөн өһөгөйдөөн,
Дьороҕоно сото
Тойон Дьөллүүт убайбын
Кулумһуулаах кубулҕатынан
Уоран-талаан ылан
Орто дойдутуттан уйуһуһут,
Сордоох суолун сонордооммун
Сулбуччу соруқтаах кэллим.
Идэмэрдээх бинистэрин
Эхтэрин этитэн,
Илбистээх эттэрин
Ибили сэймэктээн
Элиэбэ эриэкэттим,
Суорга тонсуйтардым,
Содуомнаах аймабын
Субай хааннарынан
Тубараабыт дьуолкалары сууйдум,
Хамсыктаах түөкүттэр
Хара тыгыһнарынан
Хатыраабыт кайгыалары аҕаатым.
Салама быһан,
Саадах ыйаан *
Дьаныардаахпын самнаран,
Өһүөннээхпин өһөрөн,
Саргы-дьаалы салалынна,
Өрөгөй-талаан үрдээтэ!
Эһиги бэйэлээхтэргэ
Иннибэр тутуурдаах
Идэгэ-куданга кэһинилээх
Эргийэн туолуйан кэлэн турабын.
Этэн баран
Эҕирийэх иннинэ

Халлааны сатарыгар хаһыылаах
Хара маҥаас суордөр.
Халаатаан кэлэнчит
«Хал» гыннара хабыг эрэ!
Аһаан-сизэн сыһаабыран
Араскааттаах аартыкпын арыян,
Соргулаах суолбун тобулан
Алгы-силли хаалыг диэн,
Ааттаһан эрэбин! — дигэ.

Ити курдук этэн
Ыллаан бүтэрин аҕай кытта,
Халбаһалаах халлаан
Хара маҥаас суордара,
Хахаара-хахаара
Халааран кэлэннэр,
Хапсаҕайдара хабан,
Кытыгырастары кытаахтаан,
Дьобулдалара тоҕсуйан,
Идэнгэ-луданга кэһинни
Илдэ баран хааллылар.

Хара маҥаас бастаах,
Хара чылдырыгыт түүлээх
Хахаарбыт халык суор
Супту сурулаан
Тытыр тыгырабынан
Тимир Чохчордоон өлүгүн үрдүгэр
Дабдас гына олоро түстэ да,
Тобулу тонгсуйан,
Туора-маары хабылалаан,
Тумсун чуубур-чаабыр гыннаран,
Тойуктаах буола олардо:

— Бууйа, бууйантайбыан!
Чулуп-чалыптайбыан!
Хайа дойду
Хардастыбат хатан унуохтааба,
Сыйыллалыбат тыйыс игиридээбэ
Тийээн калбиккиний эбитин эриэхсит!
Дирин дьэбилгэ сибиир
Дылбиннээхтэрин тиэритэннин,
Аллараа дыбын
Адьырбаларын садабалаангын,
Хааны-сиини хаптардабын
Хамабатын эриэхсит!
Манһык дэлэй кэһингэр,
Байым манһабар

Балтараачай үрдүгэр
Балтараачай махтап буоллун!
Чай эрэ, хотуой киһиэ,
Аны да илбис-пирээн эгэрдэнэн,
Айаннаан аһар аартыктаргыи
Араскааттаан арыыахпыт,
Тусна дойдуларга
Туораан тахсар
Тоҕус кудукулаах
Добдуур ыллыктаах,
Содуомнаах суолгун тобулуохпут.
Хойутун хойут даҕаны
Субай хаанынан
Суунабаланаар содуомнаах күннэргэр
Дьолгун-соргугун тосхойо туруохпут.
Бууйаҕтайбыан, бууйантайбыан! — диэн.
Тыгырабын тыгырабатан,
Тумсун чуубурбатан
Тойугулаан бүтээт,
Турум-тарым көрбөхтөөн
Тобулу чускуйан кэбиэтэ.

Ити кэнниттэн
Кыыс оҕо кылаан бэрдэ
Дьырыбына Дьырылыатта бухатыыр
Өстөөхтөрүн өһөрөн,
Үөрөн-көтөн үлүһүйэн,
Тон сирин
Тобугун харабар дылы
Тоҕута буурдаталаан,
Ириэнэх сирин
Иэччэбэр дылы
Ибили үктэтэлээн,
Дьулуһуйан тахсан,
Аһыс чампарыктаах,
Тоҕус чочумаастаах
Таллан эбириэн
Туруук таас хайа
Дьулусханнаах кирбиитигэр
Чигчигинээбитинэн тийэ охсон,
Тула эргиччи баттаан,
Көрөн турбута оҕолоор!

— Дьэ, үчүгэй төлкөлөөх,
Куһаҕан түмүктээх дьэбиһкэ дылы,
Бу дойду
Кыскыйар кырытыгар,
Чускуйар чампарыгар,

Орулуур оройугар
Торулуу тохто турар
Тула өтгө муус тонгуулардаах,
Харылыы тохто турар
Хаар халжалаһардаах эбит.
Турар сириттэн
Тутум халбарыйдагына,
Туура ыстаных айылаах
Чочумаас чуофур таастар
Кыдымадыра кырылданан,
Чочоруһа үрдээн туралларыгар
Чунгуур быһыынан,
Чуолбан үүтүн саба
Чуочаады * тобулу одуулаан
Чочумча көрөн турбахтаан баран,
Дьороһуйан чуо тийбитэ:
Күөх төлөгүнэн
Күүскэ өрө уһуутуу турар,
Хара лааҕай таас халбан
Ханас чанчыгынан
Адыс саастаах
Атыыр сылгы баһын саба,
Тон ингиридээх тоһуппатах,
Ириэнэх ингиридээх эвчирэһпэтэх,
Хатан ингиридээх хампарыһпатах
Хара халпар күлүүһүнэн
Халыр-илир гыннаран
Хатаан кэбиспиттэр эбит.

Өрө көтө түһэн,
Өбүрүөлээн тийэн
Хампы тэбэн кэбинэрин кытта,
Хара түлөһэ буруо
Халлаанна өрө төтөлүйөн,
Хараарыс гыннан хаалла.

Онуоха баара
Толлон-чугуйан турбакка:
— Тойон убайым эрэйдээх
Суккуруур тыына эрэ
Субу манна сытара буолуо? — диэн
Үөгүлүү түһэн баран,
Үс хос бохсуулаах,
Адыс кырыылаах
Үрүг көмүс үтүмэх буолан,
Өтөрү түһэн,
Үс хаардаах
Өбүрүмэр атыыр оҕус
Өһөхтөөх-хааннаах

Өгүл баһын уңуофун
Өрө туппут курдук,
Өдүү тыһыһынан үргүйэр
Үүт-куолаҕай устун
Үгүрөһи түһэн баран
Өрүкүс гыннан хаалла.

Кини бэйэ-кэлээх буоллагына
Тон буору тофута түһэн,
Күр мууһу көгү көтөн,
Үрүт өтгө үмүрүк,
Алын өтгө нэлбиһэх
Түннүк-үөлэс мэлигир,
Түүнүктээх үрүттээх,
Дьэбиннээх эркиннээх,
Ардахтаах алыннаах
Түн харага ордууга
Түнкэлийэн тийэн кэллэ.
Айыы киһитин уңуоҕа
Ары-даккы буолбут,
Күн киһитин уңуоҕа
Күөрэ даккы буолбут.

Дьороһоно сото
Тойон Дьөлүүт бухатыыр
Илиилээх атаҕа
Эпсэри тардыллан,
Хамса умнаһын курдук
Ап-оҕурук ситиминэн *
Чороччу кэлгиллибит эбит.

Дьырыгына Дьырылыатта
Уңуох-тири көрүнгэммит,
Үйүтгубат буолбут,
Улугуран хаалаахтаабыт
Убайа киһи барахсаны
Уон субуй кырынааһы
Кэжкэлэһиннэри туппут курдук
Уон бабыа тарбахтарынан
Төбөтүн түһэһэр өйүү тутан
Ап-оҕурук быатын
Алыптаах тыл албаһынан
Атабыттан-илиниттэн
Араара тардыналаан кэбистэ.

Убайын өгөйөн
Өйдөөн-дүүллээн көрбүтэ,
Иннэ буолан ниммит,
Сүүтүк буолан сүүдүйбүт,

Этирик түөстэммит,
Эрэхэ моойдоммут.
Айыы тыргыл тыына быстара,
Аан дойдутуттан арахсара
Тыһы кыл саҕа хаалбыт.

Ити икки ардыгар
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр барахсан
Үгүһү өйдөөтө,
Уһуну санаата:
«Бээрэ, ити аллараа эмиз
«Абыраа», — диір саҕа баар ээ.
Эмиз хантан айыы хаан аймаҕа
Атаҕастаннаҕа эбитэй?! — дии санаата да,
Аллараа диэки
Анхалаат устун ыстанан кэбистэ,
Чөгнөөх муннукка тийээн
Лиһигир ғына тура түстэ.
Эргиччи көрөн
Эрилингэтэн кэбиспитэ.
Ханас муннукка
Хаахынны турар
Хатааһыннаах таас халҕан баарыгар
Халсаҕайданан тийээн,
Хаһыгыты түһэн баран
Хайа тэбэн кэбистэ.
Иһирдэ диэки көрбүтэ,
Икки сатанах баҕанаҕа
Икки илититтэн
Кэдэрги кэлгиллибит
Айыы кыһын албаннаҕа
Хонжуһан турар эбит.

Онно ойон тийээн
Ап-оһурук быатын
Алыптаах күүһүнэн
Быта курдук
Быһыта тардан,
Араарда даҕаны
Бобо кууһаат,
Үнкэл-танҕал
Үөхсэ-үтүрүйсэ турар
Үөлэс курдугунан,
Өһүөмһүнү үгдэритэн,
Үөгүлээбитинэн үргүддү
Өрө көтөн таһыста.
Дьырыбына Дьырылыатта

Кыыс бухатыыр обургу
Тус соһуруу диэки
Үс өргөстөөдүнэн
Өтөрү-батыры,
Өрүһары көрөн туран,
Ыллыы-туойа турда:

— Көр, көр бу!
Күн оһото көлөм,
Айыы оһото аргыһым —
Араҕас манан халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх
Дыллыа манан атым!
Мин этэр-тылым
Иччилээх эгэлгэтэ
Көмүс чыычаах буолан
Көтө-дайан тийээн,
Икки кулгааҕын кулукутугар
Илэ дьыһыйээн
Иһиллэ оһустун,
Иэнигитэ кэпсээтин!
Саргы-талаан салалынна,
Өрөгөй-талаан үрдөөтэ!
Ыраах да буолларгың чугаһаа,
Чугас да буолларгың чугуулаа!
Иннэ диэн этэн-тыһынан
Бүтэрин аҕай кытта,
Эбириһиэх иннинэ
Эмискэ үлүгэр,
Нэлим көмүс сизлин
Тэлгэтэ быраһан,
Куйаар солко кутуругун
Субуруччу туттан,
Холлобостоох уотунан
Дьырылаччы тыбыыран,
Тыллаах-өстөөх
Дыллыа манан ат
Хотун иччитигэр
Хорус ғына түстэ.

Онуоха Дьырыбына Дьырылыатта
Уун-утары ойон тийээн,
Үөһээ боллоругуттан
Үстэ талтайда,
Аллараа боллоругуттан
Алтата талтайда.
Иэһии көмүс тэһиниттэн

Иилэ хабан ылла,
Иэдэһиттэн имэрийбэхтээн кэбистэ.

Ат сылгы барахсан,
Иһин түгэһиттэн
Инсэлээх бэйэлээхтик
Ингэрсийбэхтээтэ даһаны,
Сахалыы сангарда,
Ураанхайдыы онолуйда:

— Анньаһа, анньаһа!

Тыбырыкпыан, тыбырыкпыан!
Эрэллээхэй иччикэйиэм,
Үтүө санаалаах,
Үс хос эргиирдээх
Ньыгыл таас оройгор
Доловойдоон тохтотон,
Таба түһэрэн,
Истэн сэнгээр эрэ.

Эйиэхэ миннэр мингэнэн,
Көлүнэр көлөнөн
Дьүрүс хаантан тускуллаах,
Дьылжа хаантан * ыйыылаах,
Одун хаантан * ончонулаах,
Дьөһөгөй айыыттан кэскиллээх,
Сүтс туруу дьабыл дойдуга
Тобуорутан түһэрэр күннэригэр,
Туһааннаах иччинг
Оһоллоох-боһоллоох суолу
Ортотунан оломнуур күнүгэр.
Иэдээнгэ киирэр
Идэмэрдээх кэмигэр,
Хангас кулгааһым кулукутугар
Араҕас илгэни ингэрбиттэрэ,
Ону төлө илгистэн биэрээр! — диэн,
Түгнэстибэт төлкөлөөбүттэрэ,
Умсубат түэрэхтээбиттэрэ.

Итиччэтигэр эн,
Иччикэйим оҕото,
Хабан ылан,
Быһа тутан,
Быһаһаһын истэригэр иһэт,
Быһаһаһын тастарыгар аһыныахтаа!
Саар булгунньах саҕа
Саргы бөҕө салаллыа,
Дуул булгунньах саҕа
Дьол бөҕө тосхойуо,
Тыбырыкпын-тыбырыкпын! — диэтэ да,
Ат кунньулу манган кулгааһын
Куудьуччу туттан,

Илгистэн кулуһуйарын кытта,
Арылыас кус сыммытын саҕа
Араҕас илгэ, үөһэ күөрэйээт,
Танчары кыйааран түһэн истэһинэ,
Дьырыбына Дьырылыатта
Ийэхситэ илэ эбүрдэлээбитин
Илиитин иһинэн
«Лыһ» гыннаран ылла да,
Быһаһаһынан быһа тутта:
Кыламаннаах хааһа
Кырыылана сытар
Кыыска ойон тийэн
Иһигэр иһэттэ,
Таһыгар аһыныахтаата даһаны,
Кыыс кыламана тэһэйэн,
Ылбык-тылбык көрдө,
Ыгыл-тыгыл тыһинна,
Имин итии хаана
Илэччи иэнигийдэ,
Уһун хаана
Уккулла оонньоото,
Сүүһүн хаана
Төгүрүччү сүүрдэ,
Утуйан баран уһуктубуттуу
Күлбүтүнэн-үөрбүтүнэн ойон тураат,
Айыыһыт тэнэ абыраллаах
Дьырыбына Дьырылыаттаны
Мооньуттан кууһан туран,
Үөһэ уостарыттан
Үстүүтэ уурастылар,
Аллараа уостарыттан
Алтальыта сылластылар.
Улаан ньуура суһуктуйбут
Убайыгар ойон тийэн,
Араҕас илгэ ангарын
Таһыгар аһыныахтаата;
Анараанчыта адьас
Арылыс гына түстэ,
Ити кэннэ
Иһигэр иһэппитэ,
Илэ бэйэтэ буола түстэ.

Ити кэнниттэн
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс буһатыыр обургу
Атын амаҕаччытыттан салайа тарта:
— Эһиги иккиэн
Мэнгэстэ миннин! — диэтэ.

Убайдаах кыына
Аттарын мэнгэстэннэр,
Толоҕонун төһиинин
Тус соҕуруу диэки
Тэгэличчи баттаатылар.
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Турар сириттэн
Тоҕустуу саһааны
Тоҕута буурдаталаан,
Аттын бэйэлиин
Аргыстаһа-аалсыһа айаннааннар,
Күжүр таас хайалары дабайталаан,
Турук таас очуостары туораталаан,
Алгыстаах аан ийэ дойдуларыгар
Тийэ оҕустулар.

Сирдэри сиксигиттэн
Сизэлэн сэгэлдытэн,
Дойдуларын улаҕатыттан
Төрбө сэлиинэн кэлэн,
Улаҕата биллибэт,
Унуоргута көстүбэт
Туналҕаннаах толоон
Туоллар ортотугар кэлэн
Тоҕуоруһан тохтоотулар.

Тойон Дьөлүүт
Айыы кыыһа атаһынаан,
Күн оҕото сэгэринээн
Аттарыттан ойон түстүлэр.
Кинилэр түһэллэрин кытта,
Дьырыбына Дьырылыатта
Уоһа чорбоннуу,
Тийэ турталдыһа турда:
— Дьэ-буо, дьэ-буо!

Күндү убайым,
Күн дьүөгэм, эгэр кэскиллээх
Кэрэмэс тылбын
Эттээх-хаангытыгар ингэрэн,
Истэн сэнээрин эрэ!

Түгэх дойду
Түрбүөннээхтэрин түнгүрөн,
Аллараа дьабын
Адырҕаларын алдытан,
Саргыһытын салайдым,
Дьөлүгүтүн тосхойдум,
Күн сиригэр өттөөтүм,
Айыы сиригэр аҕаллым.

Тойон убайыам,
Хотун санҕаһыам, — диэн тураммын,
Эңчирээбэт кэскилинэн,
Мүччүрүйбэт төлкөнөн
Дьүүд дьүүллээн, сорук туруоран,
Үс дьүһүлгэн күлүккүтүгөр
Сүгүрүйэн эрэбин.

Өлөр тыһынгытын
Үтүмэх төбөтүнэн
Өрө анһан өрүһүйдүм.
Үөрүүгүт-көтүүгүт
Үйэлэргэ түмүлүннү!
Дьөлүгүтүн холбоон —
Туһааннаах доҕордуу буолан
Олох-тускул оҕостун!
Алаһа дьизни баһылыктаан
Аал уоту оттун!
Алтан сэргэни анһынаан,
Алаас мунгунан
Анах сүөһүлэнин,
Сыһыы мунгунан
Сылгы сүөһүлэнин,
Тулаайахтары турутурдун,
Араннары аһатын!
Аттаах өйүөтэ,
Сатыы хонуга буолангыт,
Иитэр сүөһүгүт сэттэ хос
Сибие дьэргэл күрүөлэнин!
Төрөтөр оҕурут үс хос
Ньээки көмүс уйаланнын!!!
Кэскиллээбит ыгчаттаргыт
Ийэ ууһа буолан төһийдиннэр,
Айбыт оҕолоргут
Аҕа ууһа буолан барҕардыннар,
Үйэлээх сааскытын монгоон
Киһи-сүөһү төрдө буолун!!!

Дьэ эрэ, тойон убайыам,
Субу мантан туһааннаах соноҕоскун
Хоруутаан ынгыран ылан
Хотун доҕоргут
Кылбаа манан ньуурдаах,
Кырыһыабай бэйэлээх
Сырайдаах сырдыга
Сыралыма Куону аккар мэнгэстэн,
Айыллыбыт аан дойдугутугар —
Алаһа дьизитигэр —
Аар тойон аҕабытыгар,
Күбэй хотун ийэзитигэр

Бар дьонгутугар,
Очурга оџустарбакка,
Араскаакка адкыйтарбакка
Айаннаан тийээнчит,
Ахтылбанчытын таһаарың,
Аймахтаргытын аһатың,
Аламай күннэрин тыктарың
Айхал айылыат
Ахан ини буоллун! — диэтэ.

Онуоха буоллабына
Сыралыма Куо истэн туран
Өгүрүк-төгүрүк көрбөхтөөтө,
Үөрэн-көтөн мичилийдэ,
Үс төгүл сүгүрүйбөхтээтэ.
Өрөөбүт уоһун өһүлэн,
Хоммут уоһун хонгорон,
Көмүс чуораан курдук
Күөмэйин көнжөтөн,
Алтан чуораан курдук
Айабын аһан, ыллаан барда:

— Дьэ-дуу! Дьэ-дуу!
Күн буолан
Күөрэйэ көтөн
Үрүң тыыммытын өрүһүйбүт,
Көңүл босхо көччүшпүт
Күндү-мааны бүөбөйчээммит!
Эң кэскиллээбит кэскилгин
Кэҥиннэриэхпит суоҕа,
Төлкөлөөбүт төлкөбүя
Төнүннэриэхпит суоҕа!
Сүрэхтиин-быардыын сөбүлэһэн,
Эттин-хааннын иэнигинэн,
Киһи буолар кэскили чечиретиэхпит,
Олох олорор тускуду тутуһуохпүт.
Төрөөбүт төрүт буорбар,
Айыллыбыт алгыстаах алааспар,
Адыс хараҕалаах
Аартык хотуну арыһан,
Анды Баалыыр аар тойон аҕабар,
Чөккөй Өтүмөх күн күбөй ийэбэр,
Бар дьоммор барыларыгар
Дьол-соргу тутуурдаах,
Өрөгөй-талаан үктэллээх
Үөрэн-көтөн тийэзммит
Үүнэр-үөскүүр төлкөлөнөхпүт!
Түгэх дойдуну түөһэнгин,

Аллараа дойдуну арҕарангың
Үрүң тыыммытын өрүһүйбүт,
Күн сиригэр көччүшпүт
Үрдүк үтүөбэр
Үгэ-сүктэ турабын! — диэтэ.

Дьороҕоно сото
Тойон Дьөлүүт
Тус собуруу диэки
Тобулу одуулаан туран
Тойуктаах буолла.
— Дьэ-көр! Дьэ-бу!
Күн оҕото көлөм,
Айы оҕото атым,
Туйабың саҕатыттан
Чучугур чуоҕур соноҕоһум,
Саргылаах алгыспын,
Дьоллоох тойукпун
Чуо-бааччы чуордук истий!
Өстөөхпүтүн өһөрдүбүт,
Саастаахпытын самнардыбыт.
Өрөгөй-талаан үрдээтэ,
Саргы-дьяалы салалынна!
Ыраах да буолларгың
Чугас буола тардыый.
Суох да буолларгың
Баар буола тардыый! — диирин кытта,
Ат сылгы барахсан,
Уһун субурҕа кутуругун субурутан,
Өрүү көмүс көзүлүн өрүкүтэн,
Кэлэн хорус тына тура түстэ да,
Иэдэс-хаалдык биэрбэхтээн
Ингэрсийбэхтээн кэбиһэтин кытта,
Тойон Дьөлүүт
Иэҥи тимир тэһинниттэн
Иилэ хабан ылла даҕаны,
Үөһэ боллоругуттан үлбүрүйбөхтээтэ,
Аллараа боллоругуттан таптайбахтаата,
Уонна эргитэ гардан
Эһпэнгэ-төһпэнгэ игһэтиттэн тэһинэн,
Куулаатан көппүт
Куртуйах улар курдук
«Хап» тына олоро түстэ.
Сырайдаах талыыта
Сыдьаай манган ньуурдаах
Сыралыма Куо
Эңгийэттэн көппүт
Эрдэбэс улар курдук

Элээрэн тахсан мэнгэиниз.
Ат болобоһун тэһинин
Тус илин диэки
Тэгэличчи баттаан
Аяннаан халыарытан,
Снэллэрэн дьэргэһитэн иһэн,
Тойон Дьөлүүт
Тойуктаах буолла:

— Күн дойдутугар көтүпүт,
Дьоллоох олоххо тускулаабыт
Дьонуннаах дьолгунан,
Күндү балтым —
Күн бүөбэйим,
Уруй-айхал буоллун!!!
Өрүүтүн даһаны
Өлөн эрэри өрүһүй,
Хаһан даһаны
Хаалан эрэри харааннаа!
Айыы хаан аймаһар
Албан аатын албанын,
Күн удуһугар
Көмүскэллээх солон үөдүйдүн! — диэт,
Айыы оҕото атын
Амааччытын тус илин туһаайан,
Күүстээхтик тибилыйбитигэр
Дьөгөгөй оҕото барахсан
Снэлэн күрдүргэтэ турда.

Араһас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган атын
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Иэһи көмүс тэһиниттэн
Илэ кабан ылан,
Тэлэккэччитэ сылдьан,
Иггэһэ кыһаммакка,
Хахыйахтан көпүт
Хара улар курдук
Халахачыйа ойон тахсан,
Милдьириит көмүс ыһырыгар
Миниэн олоро түһээт,
Тор тэһинин
Тус собуруу диэки
Тэгэличчи баттаата,
Кытаанахтык кымньылаата,
Киксэрэн тыбыллыда.

Ат барахсан атаҕа элэннээтэ,
Дьылбэгэ күөрэйтэлээтэ,
Көбүлэ өрөкүйдэ,
Снэлэ тэлээрдэ,
Кутуруга хоройдо да,
Сулус быстыбытын курдук,
Субурус ғынан хаалла.

Айыллыбыт алааһыгар,
Төрөөбүт хочотугар
Өрүкүтэн кэлэн,
Үөмэр-чүөмэр үктэннэрэн
Үлүскэннээх тусаһатыгар
Тийһэн түһэ оуста;
Бабьырымы олорор бар кыллаах
Бастын байбары манган сэргэтигэр
Дыллыа манган атын
Байбаччы баайан баран,
Тоһус туллук баһын
Туура баттаан бырахпыт иһин
Тохтошпот дьулусханнаах
Дьулуо манган
Тусаһатын ортотунан
Доһуйа хааман,
Күлүмүрдүү күндэлэс күүлэтигэр
Күлбүтүнэн көтөн түстэ.

Абыс оҕо албаһынан аһар
Аарыктаах лип-хаан халбаһын
Арыһа баттаан,
Айыылаах атыллаабатах,
Буруйдаах дугуйбатах
Уолах тиит боруогун атыллаан,
Дьийэтин ортотугар
Линигир ғына тура түстэ.
Онуоха баара, доһоор,
Ийэлээх-аҕата буоланнар
Кэтэһириин оронго
Туора-маары түһөн
Утуйан барчыһыната
Сытаахтыыллар эбит.

Харахтарын уута
Таманнарыгар дьаһхаламмыт,
Көмүскэлэрин уута
Көмөгөйдөрүгэр чопчуламмыт.
Күүтэлэрин күһүтүнэн
Сүүтүк буолан сүүдүйбүттөр,

Кэтэһэн-кэтэһэннэр
Кэлтэгэй буола сыспыттар.

Ол икки ардыгар
Уна дижиттэн одуластылар,
Ханас дижиттэн хаамыстылар,
Суол ааныттан турдулар,
Үгэх иһиттэн өгөһнөстүлэр,
Хотон иһиттэн хомулуннулар,
Кэргэнэ-чаһара, күндү дьонноро
Тула түһэн, үмүөрүстүлэр,
Үөрэн-көтөн үөмэхтэстилэр,
Күлэн-салан сыһыгырастылар.

Оччо үлүгэргэ
Обонньордоох эмээхсин,
Уолуйан-соһуйан,
Оронноругар олоро түһэннэр,
Харахтарың хаһыннылар,
Халтаһаларың сотуннулар.

Хантас гына көрө түспүттэригэр,
Дьырыбына Дьырылыатта
Олбук-солбук уураталаан ылла.

Ити кэлин өттүттэн
Дьырыбына Дьырылыатта
Ийэлээх аһатыгар,
Бар дьонугар
Сүһүөхтэх бэйэтэ сүгүрүйэн,
Үөрэ-көтө

Ыллыы-туойа турбут
Ыллыктаах санаата маннык буолла:

— Көрүүй эрэ субу!
Айбыт аар тойон аһам,
Иһипит күн күбэй ийэм,
Көрүөх-билэ дьоннорум
Бүрү-бүттүүн, дери-дэхси,
Эйбэс тылбын,
Эгэлгэлээх тойукпун
Сэргэбэлээн эр!

Өлөрөөрү өһөгөйдөөбүт
Өстөөхтөрбүн өһөрөн;
Самнараары адаһыйбыт
Дьяныгардаахтарбын садаһалаан,
Саар булгунных саһа
Саргыбыт салалыһна,
Дуул булгунных саһа
Дьолбут төсхойдо.
Өлбүттөрбин өрүһүйдүм,

Сүппүттэрбин буллум!
Тойон убайбын —
Дьороһоно сото
Тойон Дьөлүүтү
Чугас дойдуга
Дьолугар тускулаатым,
Аара аймах-билэ дьонугар
Аналлааһар атаардым.
Ол тобо диэтэргит,
Олус моһуйдаргыт,
Субу орто туруу дойду
Улай ньууругар
Олохсуйан үөскээбит
Анды Баалыыр Тойон обонньор,
Чеккөй Өтүмэх Хотун эмээхсин
Тойон болуо сүрэхтэрин
Чопчулара туллан,
Хайһахтаах хара быардарың
Тулаайаһа халааһан,
Айыллан үөскэппит
Сэттэ былас
Сизэрэй солко суһуохтаах,
Сырайдаах талыһа
Сыдыһай манган ньуурдаах
Сыралаһа Куо диэн
Кыыс кылааннааһа оболорун
Хотугу хороһой чунку халлаан
Харанга улаһатыгар,
Будулданнаах муус байһал
Иччитэ буолбут
Тоһус бүгүйэх систээх,
Кэй-тубут көдөлөөх
Тимир Чохчордоон дьаалы
Уоран-талаан ылан,
Тимир бурут бынанан
Чороччу кэлгийэн баран,
Түгэх өттө
Түһнэри холоруктуур
Түүнүктээх түрмэтигэр
Түһкүнэтэн түһэрбит эбит.
Оттон тойон убайбын —
Тойон Дьөлүүтү
Обот Хобочой удаһан сордоох
Соруйан модьуйан суолугар тоһуйбут,
Куотар кубулһатыһан кучуйан,
Аһар албаһынан алкыйбыт:
Аллараа дьабыһһа
Таннары дьуоһардан,

Ап-оѳурук быатынан
Хам кэлгийэн баран,
Харанча хаайгытыгар
Хамнаабат гына
Хараѳалаабыт эбит.

Ову булан өрүһүйэн,
Үрүн күннэ өттөөтүм,
Үйзлээх олоххо тускулаатым.
Туһааннаах доѳордуу,
Эрэлтээх кэргэнни буолангыт,
Киһи буолар кэскили тэрининг,
Дьон буолар тускулу оностун! — диэн,
Дойдуларыгар, дьонноругар ыттым.
Тойон убайбын, хотун сангаспын
Ахтыбыт аѳадын аѳырымнатар,
Кэтэспит ийэбин мичилитэн,
Күнүн дьонун
Көхсүлэрин кэнэт диэммин,
Көлөлөөн-билэлээн,
Кинилэри атаардым, — диэтэ.

Итиччэни истэн
Дьоно тоѳуорустулар,
Дьахталлар ханардастылар,
Кыргыттар сырыстылар,
Уолаттар чуѳуустулар,
Түргэн үлүгэрдик
Сандал манган остуолу
Сандаарыччы таттылар.

Кунап оѳус чорбодьуйар нокоолоох
Буутун чөмөччү буһардылар.
Бургунас ынах мүлүрүйэр бүдүргөйдөөх
Бүтүн түөһүн күөстээтилэр.
Байтаһын сылгы
Бары ойоѳоһун
Адырыччы буһараннар,
Мас ымыһаѳа хоторон,
Өрөһөлүү ууран кэбистилэр.

Силдээх мооньохтоох
Чороон айахха
Бадьара дьоруо сылгы
Батыччахтыыр арыылаах,
Саамы кымыһы
Дьалкылдыгыччы куттулар.

Кэрдие ойуулаах
Кэриэн тэҥил кытыйаѳа
Ааттаах сылгы
Видилгэхтинир арыылаах

Саламааты аѳаллылар.

Матаар ойуу баттааһынаах
Матааччах иһиккэ
Сөҥ сүөгэйи
Сөлөнөйдүү куттулар.

Түөлбэлээн төгүрүччү олонорор,
Аһаан-сизэн үлүмнэтэн бардылар.
Дьырыбына Дьырылыатта аһаан бүтэн,
Таһырдыа ойон тахсан,
Тусаһатын туораан,
Толоонун ортотугар
Доѳуй-игий үктээн,
Үөмэр-чүөмэр хааман,
Өгүрүк-төгүрүк көрбөхтөөн,
Аѳыс салаалаах
Аал Кудук маһыгар тийиэн,
Ааһа түһэн хааман халыһыйан истэѳинэ,
Эмискэ үлүгэр
Үрдүк халлааныгар
Кулүм-чаѳыл күн
Өлбөөдүйэ түстэ.

Хардан эһэ тиригин
Хастыы тапныт курдук,
Хара ньүөрсүн былыттар
Халлаан төбөгүн оройуттан
Өрүтэ үөмэлэһэн,
Таһнары сабыттаһан,
Харангара ыстыһыйан таѳыстылар.

Аѳыс хараѳалаах
Ахсым холорук адаѳыйда,
Тоѳус кулукулаах
Доһсун буурѳа турда.
Турар кумалааны
Тосту кумалаата,
Өнкөгөр тиити
Үлтү үрдэ,
Алынгах маһы
Аһныттан түөрдэ,
Сытынһыан дүлүгү сылларда,
Эмэх маһы эргиттэ.

От-мас оһуорун дьуххалаата,
Сир ийэ симэѳин сүргөйдэ.
Икки атахтаах
Эгинэ бэйэлээх
Тулуйан турбат
Буурѳата буолла.

Муңду минин курдук
Буһурук-иһирик буолла,
Балык минин курдук
Бадьк-бүдүк турда.

Туман-имэн аргыстаах
Синктээх салгын сиргидэ,
Уулаах салгын улкуйда,
Муустаах тон былыттар
Тобурабынан тобута ыстаннылар.

Хаардаах хара дьайҕа былыттар
Хаарынан хайа барбытара.

Үрэх баһыттан
Үөр курушпааскы көтөрүм
Үргэн көшпүтүн курдук,
Үрүң хаарынан
Үллүйэн көбистэ.

Хамсыктаах холорук намтаата,
Дохсун буурҕа тохтоото.

Онуоха буоллабына,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр барахсан
Толоотторун улабатынан
Тобулу одуулаан көрбүтэ;
Тусаһатын уҥа өттүнэн,
Толоонун ортотугар
Үрбэлдьин үс атахтаах
Үрүң көмүс арангас
Күлүмүрдээн түспүт;
Ол үрүт өттүгэр
Көрө түстэххэ,
Күн кийитин үтүөтэ,
Адылыгы түстэххэ
Айылы кийитин ааттааҕа
Кини диэки
Арылыччы көрөн,
Супту одуулаан,
Оһоллоох-боһоллоох
Орто дойду буора
Олохпун огдолутуо диэх курдук,
Айдааннаах-иирээннээх
Айыы сир буора
Атахпын киртитиэ диэх курдук,
Үктэннэхпинэ үгдэрийиэм диэн,
Сиргэ түспөккэ эрэ,
Үрүң көмүс арангас үрдүгэр
Сэрэхтээх аҕайдык
Сэгэччи туттан турар эбит.

Ол ойоһоһугар
Тоҕус атахтаах,
Доҕуулаах арангас
Сардангалаан түспүтүн үрдүгэр
Тоҕус дуолан түнгүрэттэр
Дьохуннанан олороллор эбит.
Ити кэнниттэн
Алта атахтаах
Алтан арангас чабыллыан түспүт,
Ол үрүт өттүгэр
Сэттэ дьэһизэлдьит ходоһойдор
Симэнэн-киэргэнэн олороллор эбит.

Онукайы көрө түһээт,
Дыллыа манан аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта
Бэри диэн бэркиһээтэ,
Булгу муодарҕаата:
«Бу туох албан аапсар,
Дьохун солобор
Аҕыс уон аҕыс
Аһаһар былыт албастаахтара,
Тоҕус уон тоҕус
Куотар былыт кубулдаттаахтара
Үөһэ дойдуттан
Түһүрүйэн түстэхтэрэй?» — диэн,
Үгүһү үөтөн көрөөт,
Өтөрү өйдөөтө,
Батары барыллаата,
Элбэҕи эгэлгэлээтэ,
Чахчытын таайда.

Аал Кудук маһын
Аттыгар туран
Араарбакка арылыччы адылаата,
Кубулуппакка курдары көрдө.
Үс хаттыгастаах
Үрдүк мэнэ халлаантан
Үрүң былыт дугуйданан түспүт,
Үөргү-сүөргү бухатыыр
Араһаһын үрдүттэн
Үгүлээҕинэн-батастаабынан
Өтөрү-батары көрбөхтүү,
Сүдьүс ғынан сүгүрүйэн баран,
Субу курдук диэн
Тойуктаах буолан дуораһытта,
Ырыалаах буолан ыңсалытта:
— Дьэ-бу! Көр-бу!
Аан дойду аҕата буолбут

Арылы Тойон оронбор,
Сир сибир ийэтэ буолбут
Кэрэмэс Хотун эмээхсин
Көрдөр харахтарын харата,
Көгүрдөр тиистэрин минилэтэ,
Көмөлүйөр сүрэхтэрин чончута,
Абыс хаттыгастаах
Араҕас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган аттаах
Дырыбына Дырылынатта
Кыыс бухатыыр барахсан
Күн бүөбэйим,
Күндү күөрөгэйим!
Дэ эрэ дуу,
Аан бастаан тус бэйэҕэр,
Дьоллоох ытыскаар
Сомсон ылар
Толору тускулунан
Дорообобун тутууй эрэ!
Хантан хааннаах,
Кимтэн кииннөөх,
Ханнык ааттаах киһи кэлэн
Кэс тылгын кэпсээтин диэтэргин,
Бу үөһэ турар
Тоҕус хаттыгастаах
Дьолуо манган халлаан
Туналбаннаах туонатыгар
Олохсуйан үөскээбит,
Үрүң Аар Тойон диэн аҕалаахпын,
Үрүң Арылы Хотун диэн ийэлээхпин.
Үрүң былыт көдүңгэлээх,
Уулаах былыт олбохтоох,
Үрүң Уолантаайы диэн буолабын.
Туох суо-бараан соруктаах,
Кэбэл кэскил кэпсэллээх,
Халың-дьаңха наадалаах
Бу орто туруу дьабыл дойдуга
Түһүрүйэн түстүгүт диэтэргин,
Эн албан аатың
Араҕас манган халлаанга
Аарыгырбытын иннигэр,
Дьонуннаах сурабың
Добун үрдүк халлаанга
Дагда таба түүтэ буолан
Тарҕаммытын туһугар
Тийэн кэлэн турабын.

Аллараа дьабын
Адырҕаларын садаҕалаан
Айыы аймаҕын араҕаччылаата,
Күн дьонун өрүһүйдэ! — диэн
Үрдүк солонг үөдүйдэ,
Албан аатың арбыйда.
Дэ ол иһин
Албан-дьаһах ааккын ааттаан,
Адаҕыйан анаан түстүм,
Эрэллээх кэргэн оҕостоору
Эрэнэн эриэкээн кэллим!
Ама даҕаны
Айан киһитэ буолларбын,
Араҕас манган халлаанга
Анал ыырдаах
Айыллыбыт уолан буолабын;
Эн даҕаны эмиэ
Оһоллоох-боһоллоох
Орто туруу дьабыл дойду
Оҕото буоллабын.
Онон тэллэххэ сытар
Тэнгнээх кэргэнинэн кэпсэтэри,
Хоойго сытар
Холоонноох хотунунан онкуллаары
Эттээх-хааммынан
Эйиэхэ эриэкээтим.
Сүһүөхтүүн сүгүрүй,
Сүрэхтиин сылаанһый,
Күн буолан мичилий,
Бий буолан ымалый.
Киһи буолар
Кэскили тэриннээх,
Олох олоорор
Тускулу оҕостуох!
Күндү көңүлүң,
Көхтөөх сөбүлэнгин
Этэ тардаргын
Эрэнэ күүтэ турабын! — диэн
Саталаах халлаанга
Сангараатын кытта,
Дырыбына Дырылынатта
Кыыс бухатыыр обургу
Кыһыҕран кылыңкыдыйда,
Уордаһан урбачыйда,
Аһары абатыйда.
Аал Кудук маһын
Аһары хааман халыарыйан кэлэн,
Абалаах айахтаах,

Арагастаах бухатырга
Адьйахта батыччахтаан тийдэ.

Үөрбэ хаан үнүүтүнэн
Өрө дуксуйа-дуксуйа,
Тыл-ес этэн,

Тылла-хабылла турда:

— Тоғус хаттыгастаах
Добун халлаан тойоно буолбут,
Абыс хаттыгастаах
Араҕас халлаан аҕата буолбут
Үрдүк дьүүллээх
Үрүң Аар Тойон оҕонньор,
Үтүө санаалаах
Үрүң Арылы Хотун эмээхсин
Уһугунан дугуммут,
Уолугунан тыыммыт
Орой дохсун уоллара
Үрүң былыт көдүңгөлээх,
Уулаах былыт олбохтоох
Үрүң Уолантаайы бухатыыр,
Тус бэйэҕэр
Доросбо бигэрэммин
Тускулуом иһин,
Сырайгынан көстүүгэр тийбэт
Сатала суох санабыттан
Салан үлүгэрдик
Санаалыын санныыйан,
Салла кэлэйэн турабын.

Хаһаангыттан ылата мин
Аар тойон аҕабыттан,
Күбэй хотун ийэбиттэн,
Бар дьоммуттан
Кэс тылы кэпсэтэн,
Төлкөлөөх сүбэни төрүттээн
Түһүрүйэн түһэнгин,
Орто туруу дойду
Улай ньууругар
Уллунаххынан дугуммакка,
Аан ийэ дойдуга
Атаххынан үктэммэккэ,
Айыыгтан-хараттан
Араҕаччылашпыт аатырангын,
Алта атахтаах
Араҕас үрдүттэн
Айах атан кэпсэттин!
Алыс ордук сананан
Абыс хараҕалаах
Аан холорук дапсыырданан,

Тоғус кулукулаах
Добун холорук добуһуолланан,
Аан дойдуну аймаһытан,
Адьархайы оҕорон,
Айыы бөбөнү таһаардын!

Айыы хаан аймахтарыгар
Ааккыи-суолгун алдыаттын.
Күн өркөн улуустарыгар
Көмүс солобун суурайдын.
Орто дойдуну урусхаллаан,
Олобун огдолутан туран
Олох оҕостуом,
Кэргэн кэпсэтиэм диэн,
Кэдэрги кэмэлдылэнэн
Кэлбитин дуо, киһийдэх!

Итинник санаалаах эрэри
Икки харахпар көстүмэ.
Ийнэ буолан иинэнгин,
Сүүтүк буолан сүт!
Анаан-минээн
Атаҕастаары адаҕыйбыт буоллаххына,
Бэлэһин бэтэлээбиттэн
Бэйэн кэмсинниэн,
Араҕаскыттан араарыам,
Турдабыттан сууларыам.
Анардастыы атаҕастыан суоҕа,
Соҕотохтуу сордуон суоҕа!
Үгүстэн үгүс охтуо,
Адьйахтан адьйах охтуо.

Киэр буол,
Кэбэлийэ тур! — диэн,
Кэс тылын кэпсээтэ.

Онуоха буоллаҕына
Үрүң Уолантаайы өрүкүйэн туран,
Өһүктээх тылтан өһүргэнэн,
Өрө уһуурбахтаата,
Омунугар олобун үрдүгэр
Өрүтэ ыстанан
Үрүң көмүс араҕаһын
Күөгэлдьиччи үктэтэлээтэ,
Күүстээх күөмэйинэн күүгүнэччи
Көбүөлээн кэбистэ:

— Көр, көр эр!
Субу содуомнаах
Орто туруу дойдуга
Ороһулаан төрөөбүт

Атах сыгыннах кыыс оботтон
Сириллэн-үүрүллэн,
Сир-буор сирэйдэниэм,
Сижэнийиэм дии санаабатабым!!!
Дьүрүс халлаан дьүүллээхтэрэ,
Дьолуо халлаан тойотторо,
Араҕас халлаан аркыымаһыттара,
Анаан-минээн атаарбыттара,
Туһааннаах доборун,
Аналлаах атаһын
Орто дойдуга тускуланан,
Ордууланан үөскээбитэ диэннэр,
Төннүбэт төлкөнү эпиттэрэ
Түгнэри эбит буоллаҕа?!

Ону баара,
Огоруугар утаран,
Туһааннаах дьолгуттан
Туора турдун, халты хаамтын!
Кэскилгин кэһэн,
Дьылҕабын быһан,
Дьалбарыйан биэрдим!
Эпит тыл экчи,
Санаабыт санаа биир!
Эппиппин энчирэппэппин,
Санаабышпын кубулушпашпын!
Эйигиттэн үүрүллэн
Көрбүт күлүүтүгэр,
Истибит элэгэр барыам кэриэтэ —
Кэтэбин аһыттан
Кэдэрги баттаан,
Иэнин тириитин
Ибили таһыйан,
Иэмгин-дбаамнын
Илэ-бааччы ыла иликпинэ,
Сүгүнүнэн сүгүллүбөтим буолуо!

Ийэҕэр-аҕаҕар эпитэтэх
Илэ-была тылгын этитэн,
Иннигин ылан,
Дуолаҕын тутан,
Даамнын дьаһайан
Хоойго сытар
Холоонноох хотун ойох оностуом!
Хотуй, ол-бу буолан кубулунаан,
Холку-илки туттан,
Суобаһы сууйума,
Ааты алдыатыма!

Харыс да сиргэ халбарышпакка,
Тутум да сиргэ чугурушпакка,

Чуургун тутуом!
Таһыйсан туран
Таптаһарбыт табыллыбата буолуо,
Охсуһан туран
Уураһарбыт омнуолаах буолуо!

Ииньэ диирин кытта
Кыыс оҕо барахсан
Күүстээх санаата
Көхсүн иһиттэн
Көҥү көтөн,
Көмөгөйүн устун
Көбөн оботун курдук
Күллүгүрөччи мөбүстэ.
Уордаах санаата
Урбачыйа көтөн,
Улар оботун курдук
Уолугун устун
Бүллүгүрөччи сүүрэлээтэ да
Үлтү дьизэрэнкэйдээн тийэн,
Үс санаан холобурдаабы
Өрө көтөн,
Үс дуогайбыт атахтаах
Үрүн көмүс араҕаһы
Түүтээбэр чэпчэжитик
Түһэбинэн түгнэри
Көтөн истэбинэ,
Үрүн Уолантаайы обургу
Орто дойду туой буоругар
Тобугун харатыгар дылы
Тобулу нуоралаан
Тура түстэ.
Уолан киһи бэрдэ
Уордайбыт уоҕар,
Кыһыһырбыт кылыһыгар
Хардан эһэлии хаһыһаата,
Сур бөрө курдук
Сулбу ыстанан тийэн,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кэтэбин аһыгар,
Баабыр кыыл бапшабайын курдук,
Бабыа тарбахтарынан
Бобо харбыахча буолбутугар,
Кыыс бухатыыр обургу
Халбарыччы анһан баран,
Хардатыгар ханас атахха
Хатыһа тэбэн кэбиспитэ
Халлаан хардааччыта

Тилэбэ хамсаата,
Сүһүөбүн сүтэрдэ.

Өһөгөйбүт улаатан,
Өлөрсүһөн кэбиһиэхпит,
Кыһыһырыбыт кытаатан,
Кыһыллаһан кэбиһиэхпит диэн,
Сэһньэлгэ буолбут
Сэптэрин-сэбиргэллэрин
Сиргэ ылан бырахтылар,
Эт илиилэринэн
Эллэспитинэн бардылар.

Куустуһа-куустуһа курбачыйдылар,
Өтүктөһө-өтүктөһө өрүкүстүлэр,
Толооннору тобулута нуоралаатылар,
Аабылааннары атахтарынан аймаатылар,
Сыһылары ибилитэ тэбистилэр.

Ол икки ардыгар
Дырыбына Дырылыатта обургу
Үөгүлүү түһэн баран,
Түһэбиттэн түөрө кетөбөн,
Түөһүгэр тилигирэччи мөхтөрөн,
Үгүрэлэзитинэн, өрө эһэн кэбиспитэ,
Өһөгөйдөөх өйдөөх
Үрүң Уолантаайы
Үс саһаан холобурдаах
Өрө хойуостан тийһэн
Үгүрэлди түстэ.

Маны көрөн олороннор:
«Үтүө кэпсэтии, өйдөһөр санаа
Өтөрүнэн тахсымаары гыһна», — диэннэр,
Түһүрэттэр, хотоһойдор
Түһ-тан түһэннар,
Үөһээ дойдуларын диэки
Үрүң былыт курдук,
Үөмөс-саамас өрүкүһэн таһыстылар.

Ол кэнниттэн кыыс оҕо
Кырбыһыра кытаатан барда,
Охсоро уоһуран истэ.
Өрө көрбөт өһүктээтэ,
Өрөгөйүн өһөрдө,
Өргөһүн сыһтарытта.
Өрөлөһөр кыһа суоһуттан
Үөһээ дойду уола
Үөгүлүү түһээт,

Соһуччу үлүгэр
Сулбу ыстанан,
Уулаах былыт олбохтоһон,
Үрүң былыт үктэллэнэн,
Үөһээ диэки өрүкүс гыһан хаалла.

Дырыбына Дырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Сыһа тутан сымарынна,
Халты харбаан хабырынна
Ол икки ардыгар
Үрүң Уолантаайы
Үөһээ таһсан
Үрүң былыт үрдүттэн
Үөгүлүү турда:

— Көр, көр бу!

Аан дойду аҕата буолбут
Арылы баай тойон оһонһор,
Сир-сибиир ийэтэ буолбут
Кэрэмэс баай хотун эмээхсин
Кичимэ санаалаах
Кэскиллээх ыччалтара,
Борбуйун көтөхшүт
Бухатыыр кыыстара
Дырыбына Дырылыатта,
Этэр тылбын
Истэ сэргэһэлээ!

— Айыы хаан аймахтарын
Аналлаахтара буолан бараммыт
Түһнэри төлкөлөннүбүт,
Таннары дьаһахтаннабыт,
Күн өркөн улууһугар
Күлүүгэ бардыбыт,
Айыы хаан аймаһар
Ааптытын алдыаттыбыт.

Аһы кэлэн эйиэхэ хардарар
Хатан санаа самынна,
Өрөлөһөр өй өстө.
Дьукку-бааччы дьулайдым,
Чуурбун туттардым,
Чажчы-бааччы чаһыйдым,
Дааммын биэрдим.

Эһи биһиги билсэбит бэлиэбит,
Көрсүспүт түмээммит
Бэлиэ тускула —
Бу буоллун! — диэтэ да,
Күндээр курдугу
Көңү тутта,

Сыдыаай курдугу
Сыыйа тарта:

— Мин күбэй хотун ийэкэм
Сүктэн-бохтон кэлэригэр
Илин-кэлин кэбиһэрдээх
Эйэргэстээх кылдыытын
Кэриэс кизэргэл симэҕин
Эйиэхэ бэлэх биэрэбин.

Кэнэҕэһин-кэнэҕэс
Кэрэ-бэлиэ кизэргэл ғынан
Көрө сылдыаар диэммин
Кэс тылбын кэпсиибин! — диэт,

Күн уота
Күлүбүрүү оонһуур
Көмүс кылдыы симэҕин
Кинини туһаайан төлө ыһыгынна да,
Күлүмүрдүү төгүрүйэн,
Төбөтүн оройугар
Кэтэрдиллэ түһэн эрдэҕинэ,
Кыыс бухатыыр обургу
Үөгүлүү түһэн баран,
Өрө охсуох буолбута,
Үлтү ыстанан,
Халлаан ап-оһурук быата
Икки илиитин бэгэччэгиттэн
Иирбэ-таарба ииллээт,
Тимир бурут быа буолан,
Идимэрдээх халлаан
Илин-арбаа дьайыгыттан
Аллараа муннуктарыгар
Икки тонг буойуттарга
Кыырайан тийэн тутулла түстэ.

Икки атаҕын кыыс бэрбээкэйиттэн
Имиллэннэс ап-оһурук,
Икки тимир бурут быа
Халлаан соһуруу-хоту улаҕатын
Атын муннуктарыгар турар
Икки тонг буойуттарга тийэн
Тууралаах курдук
Тутулла түстэ даҕаны,
Илиилээх атаҕыттан
Түүрө тардан,
Чичигинэтэн бардылар.

Оннук оһуруктаах санааны
Оройдотон кербөккө,
Ончу таайымына,

Дьырыбына Дьырылыатта барахсан
Тас уорҕатынан
Таһыллан иһэн,
Тиэргэниттэн тирэҕирдэ,
Өнөр буоруттан өрүһүнэ.
Үрүн Уолантаайы обургу
Үрүн ньүөрсүн былыттан
Өрүһүспүттүү үлүм-салым,
Үөһүн таттараат, үөгүлээбитинэн,
Өрүкүйэ ыстанан кэбиста да,
Орто дойду улай ньууругар
Тойук туйан
Дууллайа турда:

— Дьэ, дуо эрэ!
Дьырыбына Дьырылыатта,
Энчирээбэт этиибин
Чонкулаан толкуйдаа,
Экчи-бааччы иһит!

Хараҕа дьай санаан
Аптаах албаһынан алкыйан,
Дааммын ылаҕын,
Чуурбун туттаҕын диэн
Хомойо-курутуя санаама,
Кулуһун көнө хотунугуом!

Албан ааптын арангаччылаан
Албаһыран адаҕыйдым,
Үрдүк солобун көмүскээн
Үрүт көрөн өһөгөйдөөтүм.
Өспүт өһүлүннүп,
Этиһиибит эһиннин!
Олох онгостор тускуланыах,
Киһи буолар төлкөлөнүөх.

Кэргэн буолар кэс тылҕын
Кэпси охсууй.
Өссө даҕаны өрө көрөн
Өһүөннэхэр буоллаххына,
Ааһа баран аккаастанар буоллаххына,
Харыс да сиргэ халбарышпакка,
Халыымнаах бэйэҕин хараардыам,
Тутум да сиргэ чугуруппакка,
Сулуулаах бэйэҕин сорсутуом.

Оччоһуна одун халлаан
Ордус тойотторо
Дьолбутун бохтотуохтара.
Сайар халлаан
Саяһаах тойотторо
Саргыбытын самнарыахтара.

Өрөлөн дағаны
Үтүөнү булуон суоңа! — диэтэ.

Дырыбына Дырылыатта
Кыыс бухатыыр күүһүн түмэн
Кылана түһэн баран,
Кыһыл ыһырык былыт
Кыйданыр дылы
Кычыгыраччы тылынна,
Үгүрэли түһэн баран,
Үрүң ньүөрсүн былыт
Үрэллээр дылы
Мөхсөн кулуһуйда.
Илигинэн илгилээтэ,
Атағынан тэбилээтэ,
Онуоха тимир бурут быа
Харбыяа-харбыяа халыгыраата,
Хотойо-хотойо чункунаата,
Сырдык харанга былдыаһыга
Саманна сатыылаата,
Үлүгэр-издээн бөҕө
Үргүлдү түһэригэр тийдэ.

Халлаан түөрт муннугар
Хатан хаһы буола оҕуста.
Түөрт тон буйуттар:

— Халлаан төлө түһэрэ
Биир эрэ кәрдиис хаалла! — диэт,
Ап-оҕурук быаларын
Ыксаан-ыгтан кэбиспиттэрэ,
Тийилик тимир бурут быа
Саҕаһа уотунан
Сардырҕаччы снэспитинэн,
Сэттэ бэчэстинэй холобурдаах сирн
Синнэри тэлэһийэн,
Сибиниэс курдук
Сирдыгинээн хаалла.

Онуоха Дырыбына Дырылыатта
Кыыс бухатыыр кыыдыйан
Өрү-һары үөһэ диэки
Көрө түспүтэ,
Үрүң Уолантаайы эрөйдээх
Үрүң тыһыны өрүһүйэн,
Үрүң былыт үктэллээх
Үөһээ үрдүк дьүрүс халлаанга
Күлдүс гынан,
Көстө сүтэн хаалла.

Аар Тойон аҕата оҕонньорго,
Күбэй Хотун ийгэ эмээхингэ
Кыайтаран тахсыбытын кыалгытан,
Кыйданан кэлбитин кистээн,
Ыпсаран ыллыы-туойа
Ынсальһа турбута үһү:

— Дьэ-бу! Дьэ-бу!

Аар Тойон аҕам оҕонньор,
Күн Күбэй ийэм эмээхин!
Ол уолан симэлийэр
Уулаах-хаардаах,
Охтон баранар
Оттоох-мастаах
Орто туруу дойдуга
Отохтоон төрөөбүт,
Атах сыһынһах
Айыы оҕотун
Аһынһас эрээри
Араллааннаах кыыстарын
Адыһын сөбүлээбэтим.
Ол тоҕо диэтэргит,
Сэттэ хартыгастаах
Дьэллик манган халлаанга
Дьөһөгэй Тойон оҕонньор,
Сидирин Хотун эмээхин
Кылыннаах-уохтаах,
Кынчыатанар кыыс оҕолоро
Уулаах былыт дугуйдаах
Ордук ойоҕос
Уйуллаан Куону кытта
Үстээбиттэн үлөһөн,
Оҕо эрдээбиттэн ороһон,
Толбон солотун сууктушпун,
Аччыгый эрдээбиттэн билсінһэн,
Албан аатын алдылһыт,
Адырай үһүгүн! — диэт,
Адыс сөбүлээбэтэ,
Аккаастаан кэбистэ.
Өрө көрөн өрөлөспөккө,
Үрүң былыт өлбүгэлэнэн,
Үтүөнэн төһөн кэллим.
Албан дыһах аатым алдыаннаҕа,
Толбон дыһоһох солон сууйулуннаҕа,
Төттөрү төлкөлөннөбүм,
Таһнары дыһахтаннаһым,
Аанай-туонай абаккабын!
Сырайын саптан,
Хотторбутуттан хомойон,

Дьонуннаах аҕай
Дьоннорун иннигэр
Кудумньулаах илиитин
Кумуччу туттан,
Куойбут киһи быһыытынан,
Сулламмыт туос курдук
Сүһүктүйан турда.

Онуоха Аар тойон аҕата
Үүс киис тириитэ
Өлбүргэлээх бэргэһэтин
Өрө анньан
Сэгэс тыннарар баран,
Уолаһыйбыт быһыынан
Уолун диэки омургутуйа көрөн,
Озонньор киһи
Аллаах ат
Атара хаамыһын курдук
Аа-дьуо сагаран
Амалыйа олордо:

— Көр-дьэ, көр-дьэ!
Улаан ньуурдаах ураангхайдар
Уллунах устатынан
Уһаты хаампыт,
Уһаан үөскээбит
Отордоон олорон аһар
Орто туруу дойдуга
Арылы Тойон озонньор,
Кэрэмэс Хотун эмээхсин
Кэнчээри ыччаттара
Ол аата
Кинкиниир киэн халлаан
Кэлэр кэскилин кэдэрги астахтара,
Дьоллоох дьолуо халлаан
Тускулугар туора турдахтара.

Дохсун мэник кыыстарын
Дьобун туппаккалар.
Өйдөтөн көрбөккөлөр,
Үрүн күн анньар
Үрүн солону суурайдахтара,
Аламай күн анньар
Албан ааты алдыттахтара!
Онон мантан антах
Манньык атаһ-быһах дьонго
Атаҕастатар сатаммат.
Араҕас манган халлаан
Ачыстааттаахтарын аҕалтаан,
Дьолуо манган халлаан

Тойотторун тоҕуорутан,
Үрүн былыт кедьүнгэлээх
Үрүн Уолантаайыны кытта
Араҕас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган аттаах
Дьырыбына Дьырылыаттаны
Дьылдаларын холбуур туһунан
Утарыласпат уурааҕы ууран,
Ыпсарыылаах ыйааҕы ылан,
Дуолан соругу туруоран,
Дуулаҕатын булларбатах
Тоҕус дуолан бухатыыры
Тоҕой сэлэ курдук
Тоҕуорутан түһэрэн,
Тэҕил дойдутуттан
Дьырыбына Дьырылыаттаны
Туруору күүһүнэн
Тутан аҕалтара охсуохха! — диэн
Тута дьаһайа олордо.

Итини истэн туран
Үрүн Уолантаайы обургу
Үс өргөстөөбүнэн
Өрө көрөн кэбистэ,
Үөрө-дьүөрө этэн,
Үгэ-сүктэ турда:
— Айбыт аар тойон аҕам,
Ииппит иһирэх хотун ийэм!
Туохха да мунгурун булларбат
Кыыс оҕо кылаан чыпчаххайа
Кырдыга кини быһыылаах,
Кыайан-хотон кыйдаан баран,
Кыратык да ымыттан көрүө суоҕа!

Дуулаҕатын туттарбатах
Тоҕус дуолан бухатыыры
Тоҕуорутан түһэрбит иһин
Тулутуо суоҕа.
Кындыа кыыс оҕону кытта
Кыргыһан, кыыдыан туран
Кыттылыыр кытыт курдук
Кыттыһахпын билбэтим...
Орто туруу дойду
Отох кыыс оҕотун кытта
Охсуһан тураммын
Оһол-өлүү төрдүн

Орулатан бараммын
Олоруохпун булбатым.

Аар тойон арам офонньор,
Адагыйбыт алгыскын араар,
Эппит тылгын энчирет! — диэн
Ус бараа күлдүгөр
Үнэн-сүктэн кэбистэ.

Ийэтэ кэлэн,
Иллитин иһинэн тутан,
Үрүн Уолантаайыны
Айыгы хаан аймаҕар
Айаннаабыт киһи
Аччыктаабыта буолуо диэн,
Ас кизнэ амтаннаабынан
Аһатан далбардаан бараннар,
Күн улууһугар
Көстүбүт киһи
Көлбөбүрбүтэ буолуо диэн
Күн ыраас таҕаһынан
Көбү-сабы тарданнар,
Сырыы киһитэ
Сыллайбыта буолуо диэн
Сымнаҕас сылаас оронго
Сылтыаран кэбистилэр.
Уһун сырыыттан
Улугурбут киһи
Уонча хонук устата
Утуйан баччыгынаата,
Муннун тыаһа мунгутаата,
Таныытын тыаһа тарылаата.

Элэмтэ буолбут
Эргэ күрдьэх тайахтаах,
Мултугур буолбут
Мунгур күрдьэх тутуурдаах,
Балаҕан барааҕа,
Хотон хобото
Хобуоччу Хопчороолдьун эмээхсин
Кулгаах иччитэ буолан;
«Хоп» гыммыгы
Хобугуначчы тистэ,
«Сип» гыммыты
Сэтиигэ тистэ.
Кистин саба
Кэпсээн онгостоору,
Холбуу тihэн
Хобулуу түһэри,

Хонхолой торбос сонун
Хообоччу кэтэн кэбистэ.

Олlochчу сытыйбыт
Олооччу этэрбэһин
Оодь-дьоодь анньыһна,
Сарыы ланҕа бэргэхэтин
Саттаччы уурунна да,
Сатыы даҕаны буоллар
Салтар-малтар таһинэн,
Тус арҕаа дикки
Төллөҕө төлээрэн
Туллаҕачыйа турда.
Соруктаах сиригөр
Араҕас манган халлаан
Алын таһаатыгар
Сулбу-халбы тийээн
Дьэһэгэй Тойон офонньорго,
Сидирин Хотун эмээхсингэ
Тус бэйэлэрин иннилэригөр
Тоҕус төгүл туһаайан
Тонхолдьуйан кэбистэ:

— Дьэ, дьэ эрэ дуу!
Дьэһэгэй Тойон офонньор,
Сидирин Хотун эмээхсин
Тустуур ини бэйэбитигөр
Тоҕус төгүл дорообо!
Сонунун тугуй диэтэргит
Соноҕос сылгы соһорунан
Сатыы манган халлаантан *
Субу курдук сонуннаахпын,
Кэпсэлин тугуй диэтэргит
Күндүл манган халлаантан
Кунан оҕус тардарынан
Куду-хады кэпсээннээхпин.

Доловойугар тохтошот
Тойонуктуур уолбут,
Үтүөмсүйэр баймакээннээх
Үрүн былыт өлбүгэлээх
Үрүн Уолантаайы бухатыыр
Орто туруу дойдуга
Олохсуйан үөскээбит
Арылы Тойон офонньор,
Кэрэмэс Хотун эмээхсин
Күннүктээх сиртэн
Кыламаннаах хааһа
Кырталдьыйан кестөр
Кытыан үчүгэй аһыстара —

Араҕас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта диэн
Кыыс оҕо кылаан чыпчахайын
Хоойго сытар
Хотун ойох онгостоору,
Төлдөххэ сытар
Төнгөөх доҕор гынаары
Сэттэ дьэниэлдьит ходоҕойдоох,
Тоҕус толорон түнгүрөттөрдөөх
Туруу дьаҕыл дойдуга
Түһүрүйэн түһэн баран
Төттөрү үүрүлүннэ.

Ол тоҕо диэтэргит
Дьырыбына Дьырылыатта обургу
Үрүн Уолантаайы эрэйдээби
Үрдүк солото
Үрөллиэр диэри үөхпүт үһү,
Албан аата
Аймаһыйар дылы айдаарбыт үһү.

Аҕыс хаттыгастаах
Араҕас манган халлаан
Алын таһаатыгар
Айыллан үөскээбит
Дьэһэгэй Тойон оҕонньор,
Сидириин Хотун эмээксин
Кыталык манган эрээри
Кырыгытынан тыкаарай
Кындыаланар майгылаах,
Уулаах былыт дугуйдаах,
Ордук ойоҕос
Уйуллаан Куону
Оҕо эрдэриттөн
Ойох ыларга омнуолаах,
Аччыгый сааһыттан
Анаммыт айыылаах
Ааккын алдыаппыт
Далаҕа, чалбаа үһүгүн! — диэн
Төттөрү төлкөлөөбүт,
Таннары дьаһахтаабыт үһү.

Инньэ диэн
Этэн эбилдытэн кэбиспитигэр
Үс хос хайырҕастаах
Үрүн көмүс чуулаан иһиттэн

Өгүрүк-төгүрүк көрбүт,
Үөмэр-чүөмэр үктэммит,
Уулаах былыт дугуйдаах
Ордук ойоҕос
Уйулаан Куо
Омуннаах санаата
Оройунан оонньоон,
Уолугунан тыһанан,
Өрүүлээх суһуоҕа
Үрдүк өһүөгүтөр дылы
Өрүкүйөн таҕыста да,
Күөх сиэрэ уотунан
Күлүбүрүү сизэһэн барда.
Харахтарын уота
Хататтаах чокууру
Хардарыта охсубут курдук
Таннары сардыҕаата да,
Таннары татыаланан
Татынныахтаан тиийэн
Таһаһын-куйаһын тангыһна,
Сэбин-сэбиргэлин ылла да,
Токутар улар курдук
Төлөкөччийэн тахсан,
Үнкүрүс-күөһэлис гыһна даҕаны,
Чуубур тумустаах,
Чаан олгуй бастаах,
Чыллырыыт түүлээх,
Чымаан дьүһүннээх,
Таллан буурай
Тыһы өксөкү кыыл буолан,
Таннары даллаахтаабытынан,
Туруу дьаҕыл орто дойду
Улай ньууругар
Уйуһуйан тиийдэ.

Аҕыс салаалаах Аал Кудук мас
Аҕыс салаатын
Атахтарынан кумуйа тардан,
Даллас гына олоро түстэ да,
Чаҕаан таһалайынан
Чангыһа-чангыһа,
Чуубур кырыы тумсуан
Чууп-чаап игэрсийэн,
Атара сабарай
Атаһын таһыгар
Хорутуулаах хотууру
Күүбүр-хаабыр тардан,
Сытылаан эрэр курдук
Хардары-таары аалыммахтаан,

Сахалы сагара,
Ураанхайды онолуйа,
Уораһыта олордо.

— Субу аан дойду аҕата буолбут
Арылы тойон оҕонньор,
Сир сибиир ийэтэ буолбут
Кэрэмэс хотун эмээхсин
Тобугун үрдүгэр добуйбут
Доолан мэник кыыстара,
Араҕас маҕан хааллаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа маҕан аттаах
Дьырыбына-Дьырылыатта кыыс оҕо,
Тыһра баран дыраастый!
Туохтан туймуулаах,
Кимтэн кииннээх
Халлаан даллан өксөкүтэ
Таҕнары сабардаатыҥ диэтэргин,
Уулаах быллыг дугуйдаах
Ордук ойоҕос
Уйуллаан Куо тус бэйэбинэн
Суо-бараан соруктанан кэллим.
Халыҥ дьанка наадаланан
Ааккын ааттааммын,
Анаан-миннэн
Адаһыйан түстүм.

Үрүн Уолантаайы
Үстээбиттэн үлэспитэ,
Алталааһыттан аһаммыта диэнгин,
Эриэн ыт
Элөгөр бардым,
Күөрт ыт
Күлүүтүгөр киридим.
Үрүмэ долгун быллыттаах,
Үс хаттыгастаах
Үрдүк мэнгэ халлаан
Үтүөкөннээх олохтоохторугар,
Үрүт көрөн өһөгөйдөөн
Үрүн солобун сууйбут,
Үтүө ааппын аддыаһыт,
Суон буруйгун муунталымы
Субу тийэн кэллим...

Иһинг тириитин
Ибили таһыйан,
Ийэгэр эһэтэх илэ-была тылгын
Этитэ сонньоон,

Ээххин этитиэм,
Чуургун тутуом! — диэтэ.

Аал Кудук мас
Аҕыс салаатыттан арахсан,
Аллараа диэки
Таҕнары сурулаан,
Таһыыр көмүс ньуурдаах
Талыы ыраас хонууга
Дабдас гына олоро түстэ.
Үҥкүрүс-күөһөлүс гына да
Үрдүк үскэллээх,
Үтүөкөн дьүһүннээх,
Күн оҕотун
Көнө уңуохтааҕа,
Айыы дьахтарын
Таллар саарык бастыҥа
Лагларыс гына тура түстэ.

Үгүрүөлүү түһэн баран
Үлтү батыччахтаан тийэн,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Орудуур оройун
Улайдыам буоллаҕа диэн,
Тоҕус уон бууттаах
Дьулай таас чохооччутунан
Чункунатан истэбинэ,
Айыы кыһа барахсан
Хапсаҕай үлүгэрдик
Халбарыс гынаат,
Уон кырынааһы
Көккөлөччи туһут курдук
Уран тарбахтарынан
Ордук ойоҕос
Уйуллаан Куо харытын
Халты аһарбакка
Харбаан ылла.
Ыгылһыйбатах, ыксаабатах куолаһынан
Тэчигир таас
Тийиин быһыһынан сыһыйан,
Ыллаан дьырылатан барда:
— Чэйи, эрэ дуо, сэгэр,
Үс хаттыгастаах,
Үрүмэ долгун быллыттаах
Үрдүк дьүрүс халлаанга
Үөдүйэ үөскээгинин
Үрүлүйөр-харылыһар

Үлүскэннээх өйдөнөн,
Уолугунан оонһуур
Омуннаах уорданаң,
Оччугуйдук даҕаны
Ордук туттума,
Уллунах устата улаханһык сананыма!
Былыт быллырыгытара,
Халлаан халларыгытара,
Хайабыт даҕаны
Хардары-гаары
Хатыһан туранһыт
Дүрбүөнүнэн түбүлээтигит,
Алдырхайһынан аанчаатыгыт?!
Халлаан хаамынһаңа —

Күн көлдүңгэ Үрүн Уолантаайы
Төлкөнү сүбөлөспөккө,
Кэскили кэспэспөккө,
Күүс өтүнэн күрдүөтөөн
Күн улууһугар
Күтүөтгөөри гыммытыгар,
Ону сөбүлээбөтөх сүгүлээммэр,
Акжаастаабыт айыыбар,
Төнүннэрбит түбүлээммэр
Ыксары ыгылыһаҕа,
Уолуһуя уордайдаҕа.

Кыайтарбыт кыһыытыгар,
Хотторбут хомлототугар
Хохтоох хотон мунунан
Хобу-сиби тарҕаттаҕа.
Ону кырыгытыттан кырдыктаммыт,
Кыйыһыһа уордайбыт,
Кылаан өргөс тэринэн
Кыргыһаары түспүт
Кыдыккын кыалыгыт,
Охсуһаары түспүт
Омунһун уҕарыт! — диэн
Көҕөһэлээх куолаһынан
Кэпси турбутуттан,
Ордук ойоҕос
Уйуллаан Куо
Кыһыһырбыт санаатын
Кыйыһыччы кыйдаата,
Уордайбыт санаатын
Уңа диэки уҕарытта.
Тоҕус уон бууттаах
Дьэрэлийтэ оонһуур өңнөөх
Дьылэй таас чохооччутун
Төлө ыһыктан кэбиспитэ,

Тоҕус бэчээтинэй холобурдаах
Тон буору күөрэлээн,
Ириэнэх буору лээбилээн
Тобулу түһэн
Этин сүгэтин курдук
Элэкис гынан хаалла,
Чаҕылҕан уотун курдук
Чаҕылыс гынан сүттэ.

Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр кылаан бәрдин
Икки саннын байаатыгыттан
Саба тайанан туран
Сандаарыччы одуулаан,
Мөлбөөрүччү көрөн,
Тонобостоох бэйэтэ тонхох гынна,
Сүһүөхтээх байэтэ сүгүрүс гынна.
Бэйэтин сэмэлэнэн,

Сыһатын сыымайдаан,
Буруйун муунталаан
Уйуллаан Куо обургу
Бу курдук диэтэ:

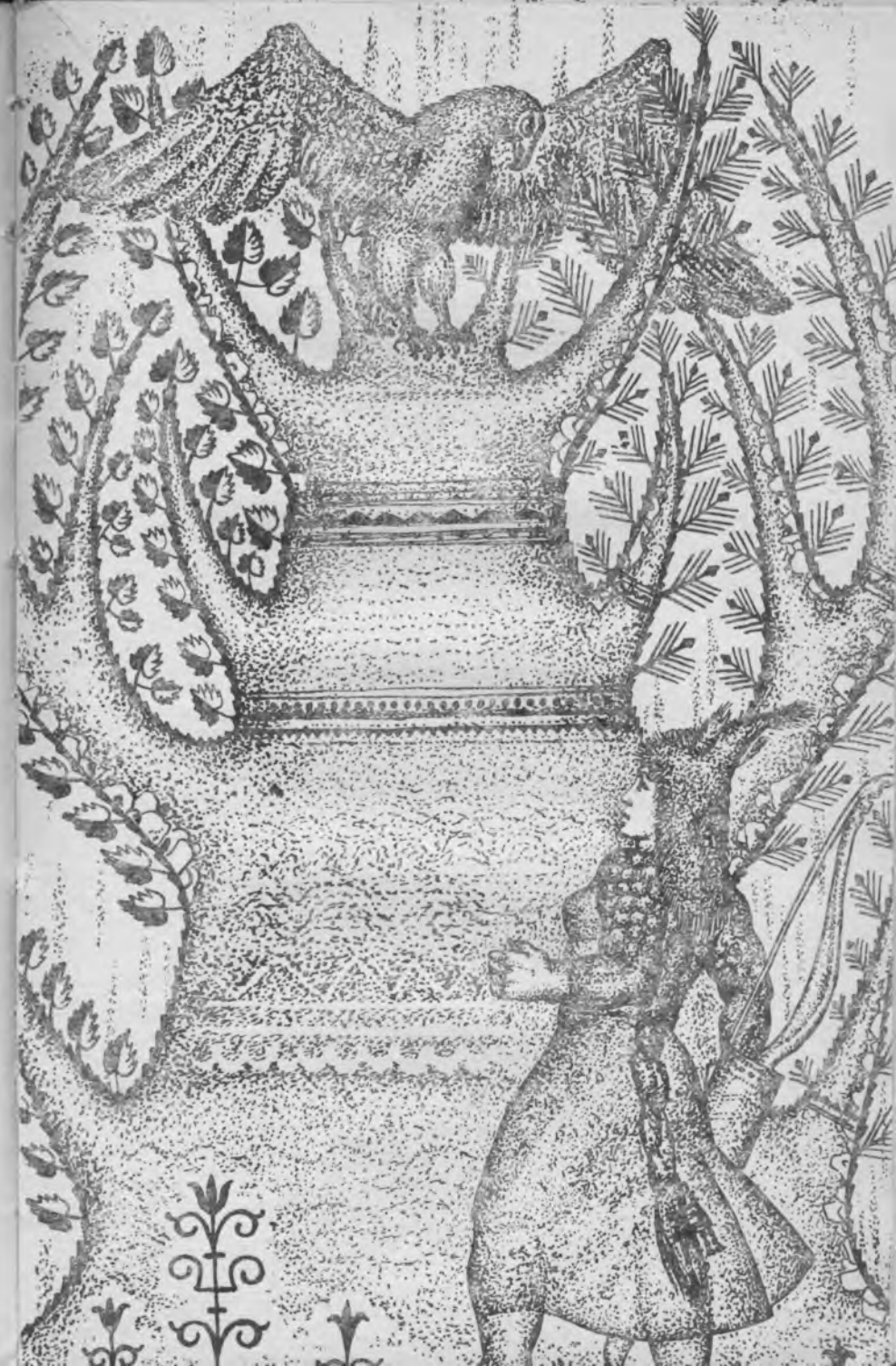
— Субу, субу көр!
Араҕас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх
Дыллыа манган аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта дьүөгэм,
Испиттэн илбиһирэ кыһыһыран,
Таспыттан дьалыһыһа тэбиһирэн,
Көтөр кынаттаах
Хаста да сыммытыттан
Көчөхтөөн көтүтөр
Кыраман ыраах дойдубуттан
Кыраай халлаантан
Кыйданан түһэн,
Кыргыһаары кыдыгытырбыт
Кылгас санаабын кыалыгыттым,
Добун халлаантан
Тобулу суодуйан,
Охсуһаары оботурбут
Омуннаах санаабын уҕарыттым,
Иһит эрэ: инникитин
Иирээннээх-илбистээх
Издээнгэ түбөһөн
Иккиттэн биирбит
Иттэннэри түстэһинэ,

Харага күннэр
 Хаайа хаамтахтарына,
 Иһирэх санаанан
 Кэтэхнититтэн тирэһэр
 Кэскиллээх буолуохпут.
 Сүүс сүгүлээн боһоллоох
 Содуом суоруйдагына,
 Сүргэбит тостор,
 Суорума соруктанар
 Күчүмэбэй күннэр
 Күөйэ кэттөхтөрүө —
 Соргулаах санаанан
 Сүүспүтүттэн өйөһөр
 Соруктаах буолуохпут! — диэтэ.

Арыы чаалай ньуурдаах,
 Араҕас ньээжиллээх
 Алаастарын устун
 Аа-дьуо хаамсаннар,
 Аал Кудук мас таһыгар тийэн,
 Ый тунала сырдыктаах
 Ытыстарыттан ыга тутустулар,
 Сыдыаай манган сырайдарыттан
 Сытыытык сылластылар,
 Обугур уран уостарыттан
 Уохтаахтык уурастылар.

Ол кэниэ Уйуллаан Куо
 Уһкүрүс-күөһэлис гына да,
 Дабыдаллаах талыта
 Таллан өксөкү буолан
 Тоҕус хаттыгастаах
 Дьүрүс манган халлаанга
 Өрө тайаара көтөн
 Өрүкүс гынаатын кытта,
 Хотойой тыаһа кууһугураан хаалла,
 Кынат тыаһа кыһыгыраан сүтгэ...

Ити кэнииттэн
 Дьырыбына Дьырылыата
 Айгыр-силис сэлбиргэстээх
 Аҕыс салаалаах
 Аал Кудук мас анныгар
 Нус-хас буолан
 Олоро түстэ да,
 Кытылыгыр кытыт сылгы
 Кымньыыланар буутун
 Ыһа баттаабыт курдук
 Кыһыл көмүс тараабынан

Тоџус былас холобурдаах
Торџо солко суһуоџун
Тараанан намылыта олорто.

Ол нуурайа олордоџуна
Сир түгэџэ ньириһийдэ,
Халлаан дьайыга сатараата...
Аџыс хаттыгастаах
Араџас манџан халлаан
Анысханнаах аргыардаах
Араџа алын дьайыгыттан,
Кубулџаттаах куораџайдаах
Хотугу кырыгыттан
Тыстаах баттахтаах
Хардан өһэ тириитин
Хардары тушпуд курдук,
Най хара, ыһырыктыһыт,
Хаардаах харага былуг
Хараара ыһаабытынан,
Халыйан таџыста да,
Хаардаан хаһылытта,
Тобурахтаан добдугуратта.
Тыгырахтаах кыыл
Тыгыраџа сыстыбат
Тогоруута турда.
Ый быһына
Ыс харага ыһаата,
Түн балай
Түүн үөһэ түбүлээтэ.

Бургунас ынах
Муоһа булгуруйар
Бусаата турда,
Кулуннаах биэ
Көхсө дьөлөрүйэр
Күпсүөнэ күүһүрдэ,
Кус баһа быһына,
Кута айаџа тизилиннэ...

Өлүү бөџө үтүрүөтэ,
Алдьархай бөџө ааннаата.
Аан ийэ дойду
Аһыйахтаах уу курдук айманна,
Туруу дьабыл дойду
Тордуйалаах уу курдук долгуйда.

Сир сингнэбинэн,
Халлаан хайдыаџынан,

Сырдык-харага ыһсылҕаныгар
Хабараан тыас
Хабырыта барда да,
Хара бөкпүр киһи
Күлүпүс гынан
Көстөн иһэн,
Барыкыс гынаат,
Барыгнаан ааста уонна
Соџотохто суодакыс,
Биирдэ бэрикис буолан,
Тоһоџону аспыт курдук
Дуодакыс гына түстэ.
Сөбүлэтиэм ахан дигэн
Сүөдэкис ойдо,
Таптатымам ахан дигэн
Даадакыс ойдо.

Дьырыгына Дьырыгыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Эрилис гыннаран көрө түспүтэ,
Түбэспэтэх түктэри дьүһүттээх,
Табыллыбатах дьаабы дьаһахтаах,
Өһүөннээх өһөх хаан харахтаах,
Сыыстаах-бөхтөөх
Сыыр быстыбытын курдук
Сылла-мылла сырайдаах,
Тоџус илии
Тордохтоох ньуурдаах,
Аџыс илии
Ардахтаах издэстээх,
Илэ дьыэһийбит дьибилгэннээх,
Тута буулаабыт дьохтоох,
Көстүбөт күтүрө,
Үлтү үктээри
Үөмэс-саамас буолан,
Үөһүн таттаран,
Ыра баран ырыалаах,
Тоџо баран тойуктаах буола турда:

— Алаатыга оџолоор,
Адырынтайбын-будьурунтайбын!
Алтан түөстээх
Айыы далбарайбын
Ахтан-ахтан ахан,
Агарым эрэ буолан,
Айаннаан ааран кэллим.

Аџыс хараџалаах
Айаныгым аартыгар

Арахпакка манаспыт.
Тоусу кулукулаах
Тэргэн суолум кытытыгар
Тэвийбэжкэ кэтэспит
Далбарыйым оҕото
Дьырыбына Дьырылыатта,
Ньыгы-ньыгы ньыгыыйыым,
Ньыкыйдыбырым сыысчаана!
Кылбаа манган сырайгыттан
Кыба тутан сыллаамахтыам,
Обуйук-чубуйук уоскуттан
Бото тутан уураамахтыам!
Татынньахтыгы таалалаан,
Таптыам ахан турдаҕа!..

Туохтан тууралаах,
Суо-бараан соруқтаах
Тобулу суоруйдун диэтэргин,
Эйигинниир эйэргэстээбим,
Эйэбэс илбиргэстээбим,
Эмньик эдэр бэйэҕэр
Эркин курдук эрэнэн,
Сыа бэйэбин
Сыаналанан кэллим.
Эт бэйэбин
Эрэнэн кэллим.

Албан дьаһах аатын
Абыс ньүкөн дьабыһча
Дагда таба түүтэ буолан
Тарҕаммытын иһин,
Үөһээ, аллараа
Үүрөөннээх-биирөөннээх
Үс дойду
Үгүс биһин ууһугар
Үөтүллүбүтүн иннигэр,
Хосойбор сытар
Хотунунан оҕостоору,
Оронго сытар
Ойоһунан ылаары
Анаан-минээн ахан
Айаннаан кэллим ини,
Алтан түөстээх далбарайым!

Ама даҕаны мин диэтэх кийини—
Хараҕа ньүкөн дойдуга
Хайҕалынан ааттаммыт
Хажсаат Вуурай обургуну —
Хайдах диннигин
Сирэр-талар үһүгүн?!
Аһьыргынан аччыктатыам суоҕа,

Таннартыҥнаа дьүдьэтиэм суоҕа.
Чэй, эрэ ньыгы-ньыгы ньыгыыйыгам,
Ньыкырдыбырым сыысчаана!— диэтэҕэ үһү!

Итиччэни истэн туран,
Араҕас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тылдаах-эстөөх,
Дыллыа манган аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Уордайбыт санаата
Улар оҕотун курдук
Уолугун үтүн устун
Урбачыйан киирдэ.
Күүстээх санаата
Көбөн оҕотун курдук
Көхсүн иһигэр
Күлүгүрөччи мөүүстэ.

Хараҥа балайга, өлүү күтүргэ
Соҕотохто ойон тийэн,
Өһүөннээх өһөрүөхсүт
Өйдөөтүн диэн,
Үнгүү-батас курдугунан
Өтөрү-батыры көрөн туран,
Сидьин тылын иһин
Сирэйгэ силлээтэ,
Хараҥа санаатын иһин
Харахха хаахтаата.

Хатан кылданнааҕы
Халбарыппакка эрэ
Хараҕар хатаата,
Сытыы биллээҕи
Сыҕарыппакка эрэ
Сырайыгар тирээтэ,
Сойуо уһуктааҕы
Чугуруппакка эрэ
Субатыгар туһаайда.
Түстээх от саҕа
Түөһүн мөһөтөн,
Өрөөбүт уһун өһүлэн,
Хоммут уһун хомуран.
Дьулааннаахтык туһа турбут
Дорҕоонноох ырыата
Дуораһыйыта үһү:
— Көр бу! Көр бу!
Түгэх дойду

Түөкэй саннааҕа,
Түүн сырыылаах
Дүрбүөннээх түөкүнэ,
Аллараа дьабын
Аҕыс уон аҕыс
Ааһар албастаах,
Алдьархайдаах атамаана,
Халыан санаалаах
Хахсаат Буурай күтүр дьаалы,
Хаһаанчы дьаһахтан,
Ханнааҕы сахтан
Айы хаан аймаҕыттан
Хатын ойох ылбыт
Халыг хаан уруулаах,
Харбаһык сыдыаннаах
Хайа дойду
Хаспаҕыттан харахтатын,
Түгэх дойду
Түөлбөтүттэн түөһүлүннүн?!
Хамсыктаах хара-дьай дугуйданан,
Айы хаан аймаҕын
Аңардастыгы атаҕастаары,
Күн улууһун дьонун
Көңүлгүнэн күөмчүлээри,
Күлүк буолан күлүгнээтин,
Барык буолан барыгнаатын!

Киэннээх-кэриннээх эрдэхпинэ,
Хадьар уңуоххун
Кыралыгы иликпинэ,
Киэр буолан
Көннигинэн кэриэрий!
Уһун уңуоххун
Урусхаллыгы иликпинэ,
Уллунах устата уларый,
Харыс сиргэ халбарый!
Биллэрбэккэ мэлитэ,
Сарашпэккэ сиэтэ дийэйгий.
Сэп барда сэрэн! — диэн,
Обуйук уостара ортолдьуна турда.

Халыан саннаах
Хахсаат Буурай улуу-дьаалы
Хантах гынан
Хаалдыгынан оонньоото,
Суодьас гынан
Сототунан оонньоото.

Тыймыыттаах тыл,
Бэтэлээх бэлэс,
Амаан айах,
Кураанах куолай
Хаһыытыгы-хаһыытыгы
Халарыктаан тийиэн,
Хара буорга
Харыалаах сырайын аҕаата,
Хабырынан кэбистэ.
Хааннаах болот батаһын
Харбаан ылан,
Хайыта сынныаары
Харса суох
Халыарбытынан барда,
Хадьар аймаҕа
Хааннааҕынан хахаарда,
Сизэмэх удьуора
Симэһиннээҕинэн илгиһиннэ.

Лиһир-лаһыр тэбинэн,
Лэппэрдэтэлээн кэллэ да,
Ээҕин элитээри
Илгилээбитинэн барда,
Чуурун туттаары
Чункунаһыгытынан барда.
Хаһытаһа-хаһытаһа
Халбарыйсыгы буолла,
Кылана-кылана кырбаһыгы кытаатта,
Үгүрүлэһэ-үгүрүлэһэ өттүктөһии буолла.

Өркөн сытыгы биилээх
Үгүү-батас үөмөхтээтэ,
Үлүгэр үөгүлээтэ,
Алдьархай айаатаата.
Өлөр-өһөр сирдэрин
Өтөр-наар өллөйдөспөтүлөр.
Таалар-талбаарар сирдэрин
Таба дайбаспакка,
Тоһуйсан биэрэннэр,
Чугуруйса сырыттылар.

Ити кэнниттэн иккиэн
Ылах курдук ыбылы
Ылсыбытынан бардылар,
Иэмэх курдук ибили
Эрийсиппэн истилэр.
Сырсаан кэлэ-кэлэ,
Сырайга сырбатыстылар.

Ойон кэлэ-кэлэ,
Оройго оломностулар.

Ириэнэх сирн
Иэччэхтэригэр дылы
Ибили тэбистилэр,
Тонг сирн
Тобуктарыгар дылы
Тобулу лээбилээтилэр.
Сыадыыс уота сырайда,
Этинг этэн ньириһийдэ.
Туруу дьабыл дойдуну
Тордуйалаах уу курдук
Тоѳо кэстилэр,
Аан дойдуну
Альйахтаах уу курдук
Айгыратан аймаатылар;
Сыа байэлэрэ
Сыналыһа быһыгыһыда,
Эт байэлэрэ
Элэйбит көрүнэннэ.
Мэгий-мэгий мэгийдилэр,
Тыгыл-тыгыл тыыннылар.
Өлүү дүбдүргэнэ үтүрүөтэ,
Сах быһылаана турда,
Кус баһа быһынна,
Кута айаҕа тиэрилиннэ.

Ол үлүгэргэ
Орто туруу дойдуга
Оһол уола орулаата,
Илбис кыһа иэрийдэ.
Үөһээ дойдуттан
Үрүң былыт быһыһынан
Өгөйөн көрдүлэр,
Аллараа дойдуттан
Сир быстыбытынан
Быллараат быһыһытан
Биһиллэригэр дылы
Быган көрдүлэр да,
Сир сирниэһинэн сөһөргээтилэр,
Халлаан хайдыаһынан хаһытаатылар:

— Үөһээ дойдуну үдэритээри,
Аллараа дойдуну аймаары,
Орто дойдуну огдолутаары
Охсуспут охсуһуугутун ууратан,
Охсуһуулаах очуоска баранчыт

Иикиттэн биргит
Иичикитин ылысаххыт үһү,
Үүс-аас бэйэлээх
Үрүң Аар тойон
Үрдүк дүүүлэ оннук! — дэһанһер,
Үөгүдэһэн кэбистилэр.

Икки тэргэн ый нэмиэтэ буолбут
Икки нэмэх кулгааһынан
Итини истээт,
Дьырыбына Дьырылылатта
Кыыс бухатыыр барахсан
Дайбаһыһытын дьаһарытан,
Туора ойон бизэрэн,
Тоѳус саһаан холобурдаах
Дуул булгунһаахха
Дьорос гына түстэ.

Үөрбө хаан үгүүтүнэн
Өрө дуксуруйа-дуксуруйа,
Өрөлөһөр өһүн
Өрүү өһүлбэтэх,
Туруулаһар саһаатын
Дьукку бырахпатах,
Дьырыбына Дьырылылатта
Кыыс бухатыыр обургу
Тыл-ес этэн
Тыылла-хабылла турда:

— Дьэ дуо, дьэ бу!
Хансык хара дьайдаах
Хахсаат Буурай күтүр-дьаалы,
Эн да бэйэлээх буолларгын,
Этэр тылбын иһит эрэ.
Субу маһтан тус хоту
Саабылаан батас
Сытыы бинтин
Сытыары туһут курдук
Суһуктуйбат ньуурдаах,
Хороһой чунку халлаан
Туут хайыһары
Туруору туһут курдук
Дьохтоох улаҕа уһугар,
Уот будулҕан байҕал
Уотунан уһуурбут
Улай ыһырык долгунун
Уулаһас ортотугар,
Ибили тэбистэххэ
Иичикиттэн кэбиһэр

Иннинэн-көннинэн сирзйдээх,
Идэмэрдээх илбистээх
Таллан таас эбириэн —
Тачыгыр таас тамалданнаах,
Чымааннаах чаллырыгыннаах
Чыгыстай буолак,
Субай каан суунажалаах
Өлөрсүүнэн өөбүргэбит
Оһоллоох уһулу очуос,
Кыргыһыылаах кыры буолак *
Кынчыатана сытара буолуо.
Ол дойду дуо, улуу-дьаалы,
Түһэхтээхкэ түөрөгнээбэт,
Уллунахтаахха уйадыйбат,
Күүстээхкэ күөрэлэммэт,
Тинилэхтээхкэ ньиргийбэт,
Илбис кыһа нэрийэр
Илбистээх быата тириллибит,
Хара дьайдааһы халбарытар
Халбас харата * хатаммыт,
Оһол уола орулаабыт
Оһоллоох дойду буолуоҕа.
Одурууннаах ойуун бөҕө
Оһолуйа туойбут,
Угааһылаах удажан бөҕө
Урдурҕаччы мэнэрийбит,
Аптаах баҕа дьангыһыт —
Айдааны таһпыт
Абааһы биһинн
Айыылаах уңуоҕа
Ары-даккы буолбут,
Көмүскэллээх санаалаах
Күн киһитин
Көнө дьулугур уңуоҕа
Күөрэ-даккы буолбут
Көрүөх дьулаан дойду буолуоҕа.
Дьууктуурга турунан
Дьоло бараммыт киһи
Тохто сууралла турар
Тулатыттан ылата
Тобуктаан айанныыр
Дьулаанаах дойду буолуоҕа!
Айыылаах-харалаах киһиэхэ
Аараттан аймаһыйар сир турдаҕа!
Обот-соллог уолаттара
Обурук быаны тутаннар
Оһолу-боһолу оңоро турар,
Илбис-нирээн кыргыттара

Кытһыа-хамһыах кырбаһаннар,
Илбиһи-нирээни эргитэ тутар
Идэмэрдээх дойду буолуоҕа!
Дьоллоох киһи тийэн
Тура түстэҕинэ,
Түөрөбө умсубатах,
Туруу дойду иччитэ
Төбөтүн оройугар
Кыыс дьахтар курдук
Кычыгыраччы күлө турар.
Содуомнаах киһи тийэн,
Солуччу тура түстэҕинэ,
Сор суунажалаах
Суккуллар түтөвөр
Барыһах киһи курдук
Ыараханньык ынчыктаан
Ыар дьанҕа буруйдаахха
Ынсальһан кэбиһэр,
Ынырыктаах эбэ хотун
Ынчыыр мэнгэһик хайатыгар,
Ыһааммыт халбас харатыгар
Күн быатын күөйсүһэн,
Күһэнгэ быатын бысыһан
Көрүөх эрэ, күтүр өстөөх!
Уһун тыыммытын улайдаһан,
Уйаны-хатаны оһно быһаарсыахха,
Умсарыылаах улуу дьаалы!!!
Этэн баран эҕирийнэх иннинэ
Эндилээх аартыгы тэлэйэн,
Тийэ оһус! — диэтэ да,
Дьыбырына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Чинэрийбитинэн тиэрэ кэдэрийээт,
Үңкүрүс-күөһэлэс гыһна да,
Сытыы баһыыр тыгырахтаах,
Уһуктаах дэҕиз тумустаах,
Үс хос чыллырыт
Үрүн көмүс түүлээх,
Кырыһы көмүс
Кыптыый кынаттаах,
Тарды көмүс
Дайаарар дабыдаллаах,
Тыһы бар кыыл буолан
Тус хоту диэки
Туһаайа туттан,
Сэтэ саастаах
Суор хара атыр оһус
Хаалдыктаах баһын

Хайа батгаан баран
Хангаччы бырахпыт курдук,
Хаан ньамадыллай аартык
Хараара суоруйбутунан,
Күлүгэ да көстүбөккэ,
«Күлүкүс» гынан хаалла.

Хаксаат Буурай хара сордоох
Дьэгин өтгүнөн дьэргэниин
Халарыктаан ылла да,
Хангыктаах халлаан
Хаһытыты халаарар
Хара манаас суора буолан
Халаахтыы көтө турда.

Эгил-тэгил дайбаан,
Тэбис-тэгниэ хатыһан,
Тачыгыр таас тамалжанаах,
Чымааннаах чыллырыннаах
Чыыстай буолакка,
Оһоллоох уһулу очуоска,
Кыргыһылаах кырым тааска,
Часкыйбытынан-хаһытаспытынан,
Чичигинэйиэ тиийэннэр
Тура түстүлөр да
Тэгил дойдуттан тэгниэхтэр
Тэмтэспитинэн бардылар,
Хол дойдуттан холоонноохтор
Холоспутунан бардылар.

Кыргыһы бөҕө
Кытаанага турда,
Кырылаах кырылаахха кырагына,
Биилээх биилээххэ бэтиннэ,
Уһуктаах уһуктаахха уһадыда;
Уһуох-сулаһын уккулунна,
Иһиир-сындааһын иһиннэ,
Иһистөөх иһрэн иһинигидэ,
Иэдээн бөҕө тирилиннэ.
Оһоллоох содуомга
Оройдоруна түһэннэр,
Оломун билбөккэ,
Оломооттоһон киридилэр.

Хородой чуңку халлаан
Хотугу улаҕатыттан
Талдан таас очуостар
Ыһсыһа түспүттэрин курдук,

Тоҕус сүллэр этиг
Тоҕо лүһүгүрэйиэ тахсан
Тон мууһунан тобурахтаата,
Хардан эһэ тириитин
Хардары туһут курдук
Хара былыт халыһан тахсан
Хаардаан хаһылытта.
Алдьархайдаах аан халары адаһыйда,
Сордоох дуолан буурба турда,
Дьулуо тонот буолла.
Хамсык тонот хаҕаата.
Аллараа абааһылар
Аартыгы булбакка
Атан өллүлэр,
Соххор биестэрэ
Суолларын тобулбакка
Токуччу тоннулар.
Иһэ уустаан эһинилэр,
Аҕа уустаан эһиманылар,
Ыйдара ыһылы ыстанна.
Күһнэрэ көстө малыйда.

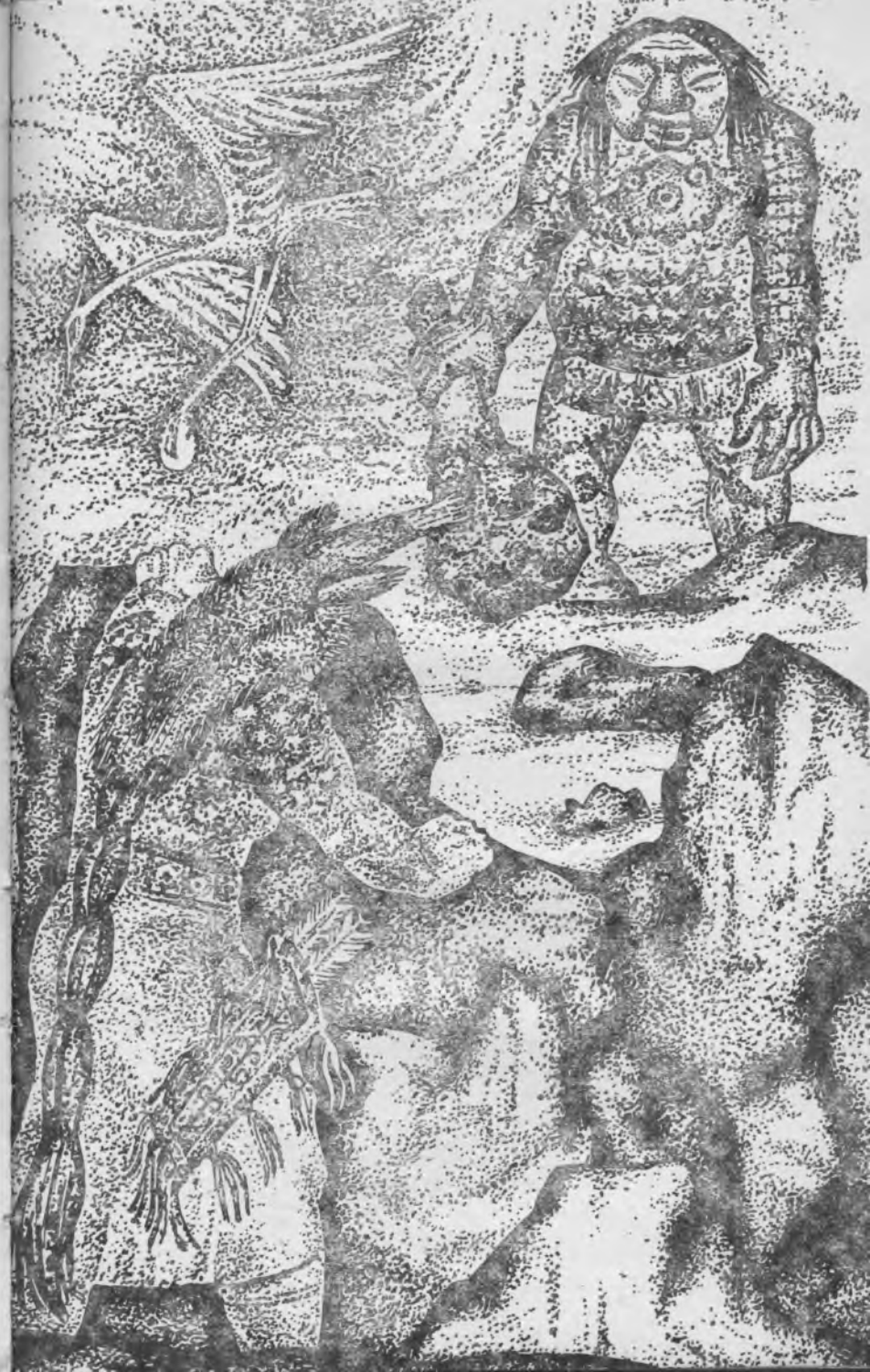
Хааннаах хапсыһы
Ханылаһан барда,—
Кыргыз кыһа кыттыста,
Оһоллоох охсуһуу
Ойоболоһон барда,—
Оһол уола ордооттоо,
Кимизлээх кирисии
Көккөлөнөн барда,—
Көкө буурай көҕиэрийдэ.

Оһуоха баара —
Охсуһуулаах очуос хайалара
Уһулута барыах курдук гына,
Чыллырыннаах чыыстай буолактара
Тырыта барыах курдук гына...
Уот будулдан байҕал
Уордайбыт уордаланна,
Табыллыбатах таһааланна,
Аһыттан дьалкылынна,
Улаҕатыттан уораһыйда,
Кытыгыттан кыдыда,
Түгөдигтэн түлэһнээтэ,
Бөлөһиттэн мөңгидьидэ,
Ортотуттан уолаһыйда,
Иччилээгинэн ичигитиннэ...

Хара балаһа долгуннар
Таас хайалар чампырыктарыгар
Таһымныы дьалкыллан,
Таннары дьэбидийэн,
Үс ньүкэн түгэбэр
Өлөр өлүү уута * буолан
Адьарай дойдутун
Аанныы халыйан таһыстылар,
Бүтүннүүтүн бүрүйээри бүрүүкээтилэр,
Имири тимирдээри иэнигийдилэр.

Ол курдук,
Отут хонук устата
Оломноон охсуһаннар,
Сэптэрин-сэбиргэллэрин
Сибээккэ курдук сэймэктээтилэр,
Өргөстөрүн-кылааннарын
Үөрөбүстөнөр үлүскэннээх
Үөл талах курдук үрөйдилэр.
Хатан иигирдэрэ
Хардастан барда быһыылаах,
Уһун уңуохтара
Уйадыһан барда бадахтаах

Онтон кэлин өттүгэр
Хахай кыыл хаана хааннаах,
Тынгырахтаах кыыл тыына тыыннаах,
Хахсаат Буурай улуу-дьаалы
Уһатан умсарарыгар тириэртэ,
Көнөйдөөн кэбиннөрөрө буолла.
Төбөрө чингээтэ,
Охсоро улаатта,
Кырбыһыра кытаатта.
Санаатаһын ахсын
Самнарыта сыста,
Таптаһын аайы
Чаһытан истэ.
Көһсүн куйахтара
Көңү сыннылыһына,
Сарын куйахтара
Сайа охсуһунна,
Тобук куйахтара
Тобулу кырбанна.
Күн туллара,
Күһнэ быстара *
Күөйэ көттө.

Онуоха буоллабына,
Дьырыбына Дьырылыатта барахсан
Тыһын быһазаһынан
Тыгыл-тыгыл тыһинна,
Халжаһа тааска хакхаланан,
Халын соругун этээрн,
Күрбө тааска күрэнэн
Көрдөһүүтүн көһсээрн
Көбүс түһэн,
Ыһырык-күдэрнн быһыһгар
Ытыы-сонгуу,
Ыллы-туойа сырытта:

— Ыһы-ыһыбын! Аай-аайбыан!

Күдөн былыт көлдүнүгөр
Күүспүн өһүлтөрөн,
Көлбөдүрүөм диэбэтэбим,
Чаллай аарты чабыһгар
Чуурбун туттаран,
Чугуйуом эрө диэбэтэбим!
Ыраах ыһыһа ыаматыһгар
Ычакһын ылларан,
Ытыам-сонгуом диэбэтэбим!

Өлөр хаалар күнүм
Өндүл халлаанга
Өрө тутан көһспит
Үнүү батас курдук
Үтүрүйдэһэ үлүгэриэн!
Ыраһтыылаһар күнүм
Ыһал-төһөл кылааннаах
Батыһа биитин курдук
Барыһада суоһарыан!..

Хайа, мин даһаны
Хаалар-бохтор кэммэр
Хайыһан көрдөһпүнө,
Харыһхаллаах санаалаах,
Халын хакхалаах —
Адын-хаан аймахтаах эһим.
Элэ-была быһтан,
Эһтөр саһпар
Эргиллэн көрдөһпүнө,
Эйэһэс санаалаах,
Эрбөһөр эрчимнээх,
Иһэгэй эһгөрдөһөх,
Иһирэх бэйэлээх
Эт-хаан уруулаах —
Эдһэн иһиһөһситтээх эһим.

Эһтөр тыһым ичһитэ,
Тырыһыныһыр даһыдаллаах,

Дьыэрэн көмүс чыгыһаах буолан,
Дьөллик манган халлаанга
Дьыэрэһийэ чугдааран,
Көрөн баран
Чыпчылыһыах түгэнэ,
Этөн баран
Эһриһийнэх иннинэ
Дьөһөгөй айы түргэһинэн
Тийэ оһсууй эрө!

Эрдэһэс улар саһа
Эйэһэс эркиннээх,
Токутар улар саһа
Дьөл соргулаах,
Аарастаһха абырыһ
Айыһ намыһын удаһан,
Уулаах былыт дугуйдаах
Ордук ойоһос
Уйуллаан Куо,
Улуу дьаалы
Уһуйбут да буолларһын уһугун,
Ыраах да буолларһын чугаһаа!

Адһарай уола
Аһыһра буолла,
Сидһин аймаһа
Сиһрө буолла.
Үрүн өркөн тыһыммын
Өрүһүйэ тардыһый! — диэн
Өттүгэһтиһ түһэн,
Өйөлүн өйдүү түһтэ.

Иһини иһтэн туран,
Түүн сырыһылаах
Түүлээх уллунһа,
Буулаһатын булларбатах
Бурһалды соһо,
Халыан бэйэлээх
Хакһаат Буурай күтүр дьаалы
Кыргыһыһыга кыайыт кыаһдан,
Хантас һынан
Хара курдһаһанан
Хаахтаан көһистэ,
Сидһитэһиһитэ хоһпүт сиһхсит
Сис туттан
Симөһиннээһинөн силлээн көһистэ.
Өттүк балтанан
Өрө уһууран баран,
Ытырыһк ыты
Ырыта-хайыта тэһиһлээн

Ырдыгынатан эрэр курдук
Ымдаан эркин
Ырыата ынхылла,
Субан-дэайаан

Тойуга тохто турбута үнү:

— Адырынтайбыан! Будьурунтайбыан!

Аар-дэаалы! Иэрт-татай!
Арабас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган аттаах
Дырыбына Дырылыатта
Далбарайым оҗото!

Ат тардыбат

Айыы-сэмэ бөҗөтө
Адаҗыйыан иннинэ,
Аан ийэ дойдуну
Арбыяа оонньообут
Аатырбыт бэйэбиттэн
Ааттаһа оҗус.

Оҗус тардыбат

Оһоллоох охсуһуу бөҗөтө
Орулуон иннинэ,
Орто туруу дойду олоҗо
Огдолуйуон иннинэ,
Ойох буоларын туһунан
Оройдото этэнгин

Уоскут эрэ, урбалдыһам!

Эрэй-буруй бөҗөтө

Элбиэн-эбиллиэн иннинэ,
«Ээх!» — диэнгин
Эйэлэһэн кэбис,
Эрбэйээнэм оҗото!

Алаҗарчааным сыысчаана,
Алаһа бараан ордуубутугар
Ахтыһан тийэммит
Барҗа баһаам малааһын
Бадалайдаан бараммыт,
Улайдыыр ахан уруулары
Уталышпакка тэрийэммит,
Сымара дэайаан ороммутугар
Сыта сыннаҗалыахпыт, сыччыһыям!
Баҗа тириитэ быһыспытын
Байбаччы тардан,
Кэрэх тириитэ тэллэхпитигэр
Тилэри тизлиһэн,
Сутаакы тириитэ суорҗаммытыгар
Сулбуччу сууланан,

Ныылба тириитэ сыттыкпытыгар
Сылаанньыйа сыннаҗыран
Сытыахпыт ахан буоллаҗа!

Сырайдарбыт сылластарынан сыллаһан,
Уостарыкпыт тулларынан уураһан,
Тоҗус соххор уолу
Төлүтэ бизэрэн төрөшпөхтөөн,
Тоҗус биһин ууһугар
Тойотторунан олордуохпут,
Аҗыс харалҗан кыргыттары
Аһары түһэн айталааммыт,
Аҗыс биһин ууһугар
Хатыттарынан аныахпыт!
Ныыгы, ныыгы-ныыгыһыгым,
Ныыкырдыгырым сыысчаана! — дии-дии,
Сыллыах сырай сыллаһына,
Ууруох уос уунан кэллэ.
Таптаабыт киһи буолан
Таала быһыгыттыда.

Ол кэнниттэн

Сиэрэ уотун курдук
Сирдыгинэс тыастаах,
Хатат уотун курдук
Хатан сырыылаах,
Умайар уот тыллаах,
Уолугун үтүгүнэн
Оңойор айахтаах,
Уот Чуураан диэн,
Урдурҗаччы оботтоох
Сорук Боллур уолун
Сулбу ынгыран ылан,
Субу курдук диэн
Соруодуйан кэбистэ:

— Иэрт татай, эминэ туомуй!

Ийэ курдук ийэбэр,
Аҗа курдук аҗабар,
Араан тыа урууларбар
Хахсаат Буурай обургу
Хайыгы-сахха кыайа-хото тутан,
Хоойго сыгар
Хотун ойоһун сүгүннэрэн,
Тэҗил дойдуттан
Тэллэххэ сыгар
Тэнгнээҗин булан,
Тизтэйэн иһэр,
Уруу-тараа аһына

Онгоро-тэрийэ оҕустуннар! — диэн
Оһол-тоһол
Онолуйан кэбиспитигэр,
Сылбырҕа арайдык
Сыналытан кэбиспитигэр:
Өмүрэх курдук,
Өйдүү-дүүллүү барбакка,
Өрүкүчүс ғынан хаалла.

Соругу-илдьити
Сулбучу тириэрдэр
Оройунан көрбүт,
Уолугунан тыыммыт
Уот Чуураан обургу
Хахсаат Буурай
Халыымнаах илдьити
Ийэлээх-аҕатын иннитэр
Кэвэрлэ-кэвэрдэ кэлэзэйдээн,
Илдьити этэн
Илгистэ турбута үһү:

— Адьыры-будьуру! Адьыры-будьуру!
Өнөх Сөлүөннөй тойонукаам!
Үрдүк тиит холобурдаах
Үөрүү-көтүү үксээтэ.
Хахсаат Буурай обургу
Күн өркөн улууһун
Көстөр дьүһүннээх үтүөтүн,
Күөгөл-нускал бэйэлээгин
Кэргэн ини ылла.
Айыы-хаан аймарын
Алабаркаан кэрэтин —
Араҕас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллы манган ааттаах
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр эрэйдээгин
Күүс өтүгүнэн
Күөйэ тутан баран,
Хотун ойох кэпсэттэ.
Уһапакка эрээт,
Уруу-гараа аһына
Онгоро охсор үһүгүт! —
Соругум субу курдук диэн,
Сулбучу суоруйда,
Илдьити ити курдук диэн,
Игэлик ғынан кэбистэ.

Очтону истэй бараннар,
Ол дьон обургулар
Олорусктара үһү дуо! —
Олгуй курдук
Оргуйа түстүлэр.

Ити кэннэ буоллазына,
Этэн баран
Эгирийнэх иннинэ,
Эмискэ үлүгэр
Түрбүөннээх түгэх дойду
Түлэһэ дьабыл халлаанын
Түөрт бүүрүгэ
Төлө түһүөх курдук
Түһнэри ытыллан ылла,
Түөрөҕө түһнэстиэх курдук
Дьөлө дьигинийбэхтээтэ,
Хабыллар хаба ортотунан
Хаарбах күөс курдук
Хайа ыстанна даҕаны
Суолдьут сулус
«Сур» ғынна,
Сындыгыс сулус
«Сыр» ғынна.
Сыгыы сырдык сатыылаата,
Күндөлэс ыраас көһүннэ.
Хотоҕой тыаһа куһуурда,
Дабыдал тыаһа сатараата.

Ол икки ардыгар
Халлааны хайа суруйан,
Кырийыгы көмүс кынаттаах,
Кутуу көмүс куорсуннаах,
Кылдыылардаах харахтаах,
Кырааскалаах атахтаах,
Кырылардаах тумустаах,
Кырымпалыыр куоластаах
Кыталык көтөр
Кынкынас саната
Кылыгырайан иһилиннэ.

— Кынкыр! Кынкыр!
Араҕас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллы манган аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр туһааннаах

Этэр тылын иччитэ *
 Дьирбинир ырылаах
 Дьирэнг көмүс чыгчаах буолан,
 Дьэллик манган халлаанга
 Дьирэһийэ чугдаарбытын,
 Тэргэн кулгаахпынан истэн,
 Тэҥил туруу дойдуттан
 Тэлэһийэн кэллим.

Умса түстэххэ
 Сүүстэн өйөһөр,
 Иттөннөри түстэххэ
 Кэтэхтэн тардыһар
 Кэниэрдээх кэм
 Кэккэлэһэн кэлбитигэр,
 Бу эйиэхэ анаан,
 Элэ былан быстарыгар
 Эргиллэн көрөр
 Эдьэн иэйиэхситтэринг
 Үс хатгыгастаах
 Үрдүк дьүрүс халлаантан
 Өлбөт мэнэ уутун,
 Үрүн сөлөгөйү түһэрдилэр.
 Хаан-хатыс туоларыгар
 Хайыһан көрөр,
 Хаан-уруу тамайар
 Харьыһыктаах айылырын-
 Абыс хатгыгастаах
 Араҕас манган халлаантан
 Ахсаабыт ахсымы биэрэр
 Араҕас илгэни
 Анаан атаардылар.
 Кыргылаах тумсубуттан
 Кыыратан кэбистэххинэ
 «Тып» гыннаран ылан,
 Тылгар тириэрдэнгин,
 Искэр иһэн кэбистэххинэ,
 Иккистээн төрөөбүт саҕа
 Инчиэрдэнэн туруон!

Чэ, эрэ!
 Аламай күммүт
 Анааттарын туһугар
 Айаххын ат!
 Күндү күммүт
 Күлүмнүүрүн туһугар
 Көмөгөйгүн көнкөт! — диэт,
 Араҕас илгэни
 Аллараа ыһыктыбытын,

Үрүн сөлөгөйү
Үөһэттэн түһэрбитин
Дьырыбына Дьырылыатта барахсан
Мүччү тутар
Мүһүлгэннээх буолуо дуо?!
«Тып» гыннаран ылан,
Тылыгар тириэрдэн
Иэнигийэн ахан
Иһэн кэбистэ да,
Иккиһин төрөөбүт курдук
Ингириһи тыһаһа иһилиннэ,
Тарбаһын тыһаһа дачырһаата...
Алдьархайга амньыраабатах
Айыы оҕото буола түстэ,
Охсуһууга бохтооботох
Орто дойду оҕото буола түстэ.

Оһол уолаттара обургулар
Оһоллоох-боһоллоох охсуһууга
Оройдорун үрдүгэр оруластылар,
Илбис кыргыттара киирсиигэ
Иэмэх тимиргэ илгиһинилэр.
Аллараа дойдуну
Арбыһытынан бардылар,
Түгэх дойдуну
Дүрбүйбүтүнэн бардылар,
Ньүкөн дойдуну
Ньүкөүбүтүнэн бардылар.

Охсуһуулаах очуос таастара
Ону тулуйумуна
Оһолуһан ыларга дылы гынна,
Кыргыһыылаах кырыгы таастара
Кыдыһыһыны кыайымына
Кыланан ыларга дылы гынна.

Алдьархай бөһө ааннаата,
Өлүү бөһө үтүрүөтэ.
Алта дьэһиэлдьит
Алларааттан быган көрдө,
Үс дьэһүөлдьүт
Үөһэттэн өгөһөн көрдө,
Тобус хаттыгастаах
Добун манган халлаан
Толотторуулаах тойоно буолбут,
Үүс-киис тириитэ
Өлбүргөлээх бөргөһэлээх
Үрүн Аар тойон
Үс дьэһүөлдьүттэрэ

Үөһэттэн тураннар
Үөгүллэн кэбиспиттэрэ,
Үргэн көһпүт
Үрүн тулдук үөрүн курдук
Үрөл-сарал көтө турбута үһү:

— Өһөх өйдөөх өһөр,
Урдурҕаччы санаалаах умсар,
Хайа дьайдаах кыайтарар
Халбас харатын миһинэн,
Хайа-хөһөһүт
Кыралыйан турар
Кырдьыһыһытын быһаарыһаххыт үһү!

Оһуоха буоллаһына
Хол дойдуттан холоһонноохтор,
Төгил дойдуттан тэгинээхтэр:
— Сөһ! — диһнэр
Сөһүдүйһэн кэбистилэр,
— Бардыбыт! — диһнэр,
Баргыһтаһан кэбистилэр да,
Уот кудулу байһал үрдүнэн
Ууннаһны уста турар
Уот сындыһыс халбас харатыгар
Уйһуһан тийһнэр
«Хап» гыһан хатана түһэн,
Халһыһыһынан бардылар.

Оһол өйдөөһү үлтү үтэйэр,
Урдурҕаччы санаалааһы умһары охһэр,
Хара дьайдааһы халһаччы биһэр,
Халбас харата харһыс гыһаат,
Халааран кэлэн
Халлаан сындыһыс уотунан
Хабараан санаалаах,
Хара дьуоһа бөһөлээх
Халһсаат Буурай обургуну
Бырдах курдук
Быһа биһэрбитигэр:

— Кыһы оһовут
Кыһтыһыданарын саһана,
Уол оһовут
Оһоһостонорун саһана
Иккиһтэһэн эргиллиһэм! — диһн,
Илһистэн кэбистэ да,
Халаахтаан көтөр
Хара суор курдук
Халһаһа уот долһунһа

Хан төбөтүн оройунан
Хараарыс гынан хаалла.

Ону көрөн
Уот Кудулу байдал
Уот балаһа долгунгар
Бырах былгыт саға
Былаайах быһаһаһа былаайағынан
Быыгыначчы охсон,
Түөлбэ күөл саға
Дүнгүр агара дүнгүрүн
Дүүгүнэччи тыаһатан,
Илбистээх Иэрэгэй удабан
Илгистэ түһэн баран,
Төттөрү сүргүөхтээх
Өлүү дыриминэй балыга буолан,
Үс төгүл умсан көрдө да,
Үс төгүл кураанах тахсан,
Үлтү холоруктуу сырытта.

— Кыайбыт-хошпуг
Кыыс оҕо кылаан бэрдэ
Араҕас маҕан халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа маҕан аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Күн өркөн улууһун
Күтүр күүстээбэ буолан,
Айыы-хаан аймағын
Аарыма ааттааҕа буолан,
Аман өс этэн
Амалыйа туойда:

— Уот кудулу байдал эбөкэм
Уордаах Дьөһиэнтэй иччитэ,
Биэриилээх биэс тарбаҕым
Биһирэмнээх бэригин
Бөлөскэр мэнгэһин эрэ!
Оноҕойдоох уон тарбаҕым
Уунуулаах уурумһутун
Обот дьуоҕа куолаҕайыгар
Оборон чүпчүрүй эрэ!
Түспүтү төнүннөрбөтөх
Тимир балаһа долгунгар
Тимирдиэххинэн тимирт эрэ!
Дирин далайынан дьибилэй,
Хара далайынан халыһый!

Саастаахпын самнаран
Саргым үрдээтэ,
Өстөөхпүн өһөрөн
Өрөгөйүм үрдээтэ.
Сүгүлээн түбүлээбит
Сүүс тоҕойдоох,
Содуомнаах суолгутун
Соргунан солбуян
Тускулаан кулун!
Айдаан адаҕыйбыт
Араскааттаах аартыккытын
Алгыһынан аргыстаан
Аһан биэрин! — диэн
Тыл этэн,
Дьуон дьаҕадыһа турбута үһү.

Суола соргуламмыт,
Айана алгыстаммыт
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Араҕас маҕан халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа маҕан ата,
Түөрт хаардаах бугул саға
Түөрөм таас туйаҕа чугдааран,
Көмүлүөк оһок
Көнкөлөй ураатын курдук
Икки таныгытытан
Холлоҕостоох уоту
Тоҕо үһууран,
Туһааннаах иччитин
Тус иһингэр кэлэн,
Тумул хара тыа
Туллан-быстан түспүтүн курдук,
Тура түстэ.

Онуоха кини диэтэх киһи
Дыллыа маҕан атын
Иэҕи көмүс төһинниттэн
Имигэс бэйэлээхтик
Иилэ хабан ылла да,
Үөһээ боллоругуттан
Үстэ таптайда,
Аллараа боллоругуттан
Алтата таптайда.
Эппэнэ-тэппэнэ ыҕаһэтиттэн тэбинэн,
Милдьириит көмүс ыҕырыгар

Хахыйахтан көшүт
Хара улар курдук
Хальгарыйан тахсан,
«Хап» гына хатана түстө.

Сайынгы күн
Саабылаан батас биитин курдук
Саймаарыйан тахсар
Саргылаах алын кырыгытын диэки
Салайа баттаан кэбистө.
Кулгаадын тыаһа
Куһугураччы көтөр
Арылыас кус кынатын курдук
Куугунаан хаалла.
Икки шэдестөрө
Инчэбэй талабынан
Ибили эттиир курдук
Итии салгынынан
Илгийбөхтөөн ылла.
Сырайа буолабына
Сыгы талабынан
Сыннан эрэр курдук
Сылаас салгынынан
Салгийбахтаан ылла.

Орто туруу дойдута
Оһуорданан көһүннө,
Тэбил бараан дойдута
Дьэржээннэни көһүннө.

Сизэллэрэн сиксилиттэ,
Дьоруолатан долгуһутта,
Хаамтаран халыһытта,
Ойутан оломногто.

Айылгылаах алай-чаалай алаастары
Ааһа баттатаалаан,
Кэскиллөөх киэн нэлэй сыһылары
Кимнилээхтик курдаттаан,
«Аал уотум,
Алаһа дьням манан буолуо!» — диэн,
Тоһус өргөстөөх
Томторболоох саңдаар күн
Төлөккөй кулуккутун
Төлө анһан тэмтэйэр,
Тус илин диэки туһаайан,
Дьулукучутан истэ.

Толомон чабаан толоон
Тумул арбаа сабатыгар

Долгуһуйан тийһэн
Туолаһыйар толоон уһуоргутун
Тобулу одуулаан көрбүтэ:
Торбо күөбүнөн
Долгулдуйа сытар толоон
Буобура нусхал булунар,
Хаардаах көбиһиллөөх оту
Түөрө кэбэн кэбиспит курдук
Чопчу турар булгунһах
Түөһүллэр төбөтүн оройуттан,
Кыгыбыр-нибир кыым кыламнаан,
Бур-бур буруо бурҕачыйар.

Ону көрөн,
Орто туруу дойду
Арылыас ахсым оҕото
Вулгу муодарбаата,
Дьикти дьибэргээтэ
Дибдигирэтэн тийдэ.

Толоон ортотуттан
Туолаһыйа үһүн тахсыбыт
Томторболоох томтортон
Туох буруота ити
Бургучуйара эбитай? — диэн,
Дьоруолатан долгутан кэлэн,
Томтор үрдүгэр дугунан,
Тохтоон туран кэбистө.

Ол турдабына,
Сирэм күөх
Сир анһыгар
Ботур-ботур кэпсэти иһилиннэ.
Кырдьаҕас эмээхсин саҕата:
— Оо, дьэ күммүт күөрэйэн,
Күлүм-чабыл күлүмүрдэбит.
Оҕонһоор, уһундук даҕаны
Утуйан улугурбуһпунт,
Уоккун эбии отун эрэ, — диэтэ.

Оһуоха оҕонһор саҕата:
— Эмээхсиним эрөйдөөх,
Этэбин эрөйөн,
Хата, бэйэн туран
Хатаи суостаах оһоһхор
Хардаҕаста бырах эрэ, — диэтэ.

— Эмээхсин саҕата
Оҕонһоругар кэлэн:

— Дээ, дуо доборуом,
Туһааннаах офонньоруом!
Бүрүүкээбит бүрүйбүт
Белүүннү түлэй-бараан
Түүн ийэм иэнигийэн,
Көлбөхтөөх дьайа
Көстө сымстыбыта буолуо диэн
Күөх далай уутунан
Көнгү анньынан сууннум.
Халыйан тахсыбыт
Хаппахтаах хараҥа бараан
Түүн ийэм бүрүүкээн,
Дьанхалаах дьайа
Таба сымстыбыта буолуо диэн,
Хараҥа далай уутунан
Хасты анньынным.
Хайа, доҕочуок,
Ким-хайа холооннооҕо буоллум,
Холбоо, хоһуй эрэ! — диэтэ.

Офонньор киһи
Күлэн күһүгүрэппэхтээтэ,
Күөмэйин көҥкөттө:
— Оо, дээ, күн бүүбэйикпин,
Дьонуннаах доҕорбун
Туналҕаннаах ньуургун
Улуу дойду одьунаастарыгар
Чулуулаан туһаайбат,
Хоһооммор холбообот,
Хоһуйбат бэйэлээх буолуом дуо?! —
Уонна, дээ,
Өрөөбүт уонун өһүлэн
Өрүкүйэ олордо,
Хоммут уонун хомуран
Хоһуулайа олордо:

— Көр дуо, доҕоор!
Күрэн маҥан баттахтаах
Көмүс түөстээх күөрэгэйбин,
Күн сиригэр көрбүт,
Сэһэн Чэмэй сэгэттэйбин
Киһи киэнэ киргиллээбэр
Кимиэхэ, хайаҕа тэннээн,
Холбуу тутан
Холуом, хоһуйуом баарай?!
Субу сэттэ хартыгастаах
Дьэллик маҥан халлаан
Килэдийэр таһаатыгар,

Кинтэйэр кизлителигэр
Кэрэхсэнэн үөскээбит
Дьэһэгэй Тойон офонньор,
Сидирин Хотун эмээхсин
Көрдөр харахтарын харата,
Көмөлүйдөр сүрэхтэрин чопчута;
Кут бэйэлэрэ кубулуйбута,
Сүр бэйэлэрэ сүүдүйбүтэ,
Уулаах былыт дугуйдаах
Ордук ойбоҕос
Уйуллаан Куо диэн,
Кыыс оҕо кылаан чылчархайыгар
Холбуох, хоһуйуох этим да,
Дьонуннаах дьон көпсөөһүнэн
Дохсун, ордуос дииллэр.
Аламай күн анныгар
Амарах бэйэлээхпин
Ама онно хоһуйуом, холбуом дуо,
Холоонноохой бибэйиэм!

Арай орто туруу дойдуга
Олохсуйан үөскээбит,
Аан дойду аҕата буолбут
Арылы Тойон офонньор,
Сир Сибир ийэтэ буолбут
Кэрэмэс Хотун эмээхсин
Хайбахтаах хара быардарын
Тулаайаҕа туллан үөскээбит,
Көтүрдөр тиистэрин минлэтэ,
Көмөлүйөн түспүт
Күндү күөрэгэйдэрэ,
Күн далбарайдара буолбут,
Араҕас маҥан халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа маҥан аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта диэн
Кыыс бухатыыр барахсанга
Саха киһи самныбат саргылааҕа,
Киһи аймах кэхтибэт кэскиллээҕэ
Аал чачыр уоту оттон,
Киһи-сүөһү төрдө буолан
Чэчириргэ дьылжалаах,
Тоҕус алгыстаах
Толомон маҥан күн
Тусаһаҕа тохтообутун,
Түһүлгэҕэ түспүтүн курдук,
Көрүөхтөн кэрэ дьүһүннээх
Кыыс оҕо кылаан бәрдигэр

Күндү бэйэлээх биебэйбин
Холбуу хоһуйа саныбын! — диең
Хоһоонноох буолла.
Ыпсаран-хопсорон
Ыллаан бүппүт
Офонньор сагата:

— Эйэлээх көргөним,
Эмээхсиним барахсан,
Дьэ, аны мин —
Ким-хайа холото буоллум.
Хоммут уоскун хоннорон
Холбоо, хоһуй эрэ! — диең
Көрдөһүүдээх буолла.
Эмээхсин киһи,
Эт сүрөбэ эмэлийэн,
Этэн дьинэрэннэптитинэн барда:

— Дьэ, дьэ дуу!
Кэскиллээх көргөммин,
Туһааннаах тойоммун,
Сэргэх сэбэрэлээх
Сээркээн Сэһэн * доборбун,
Кимиэхэ, хайаба
Холуох, хоһуйуох бэйэбиний?!
Бу тобус хартыгастаах
Дьолоу манган халлаан
Туһалданнаах дьуодьатыгар
Туругуран үөскээбит,
Үгүс киһи
Үнэр суута буолбут,
Элбэх киһи
Сүгүрүйэр тойоно буолбут,
Ыраас халлаан ыырдаах,
Чэлтиэн халлаан тэлгөһөлөөх,
Абыс арыл хаттыгастаах
Араҕас халлаан алаастаах,
Хаардаах бугул саҕа
Араҕас наадал түптэлээх,
Үс бодуол өрүкүйэр тыһыннаах,
Үүттээх таас үктэллээх,
Үүс-киис тиритэ
Өлбүргэлээх бэргөһөлөөх,
Дьодьуолаах торуоскалаах
Үрүң Аар Тойон офонньор,
Үрүң Арылы Хотун эмээхсин
Күндү ыччаттара —
Көмүс биебэйдэрэ Үрүң Уолантаайы

Уол оҕо одьунааһыгар
Холбуом, хоһуйуом этэ да,
Дохсун, холуон сурахтааба,
Дуорас киниэхэ холообоппун!
Ороскуота биллибэт
Орто туруу дойдуга
Отохтоон үөскээбит,
Күндээ күөлтэн күөстэммит,
Тыһымпы күөлтэн тыһыннаммыт,
Тоҕус туу дуомнаах
Тоһолохоон офонньор,
Абыс ардыа сыыстаах
Акымаллай эмээхсин
Көмүс уңуохтарын көтөбөргө
Күн улууһуттан көңүллээх,
Алтан уңуохтарын араҕастыгырга
Айыы аймаҕыттан айдарыылаах,
Албан ааттарын ааттатарга,
Дьоһун сурахтарын тарҕатарга
Тускуланан үөскээбит,
Толугурдаах торбуйах
Ойоһоһун уңуоҕа үңүүллээх,
Таарылаах убаһа
Санын уңуоҕа батыйалаах,
Бастын мааны уоллара —
Ап-Чаралынай,
Муос Нооноҕой уол оҕо
Одун хаантан онкулланан,
Дьылҕа хаантан дьылҕаланан,
Дьүрүс хаантан төлкөлөнөн
Кут буолан кубулуйан,
Сүр буолан сүүдүйэн,
Орто туруу дойдуга
Отохтоон үөскээбитэ
Отут сылын туолла.
Ол Ап-Чаралынай,
Муос Нооноҕой уол ньургунугар
Холбуубун, хоһуйабын,
Холоонноох доворуом!

Итичэни истэн олорон
Офонньор киһи барахсан
Омолуйа үөрэн чөмчөөрүйдэ:
— Эмээхсиним барахсан,
Этэбин эриэккэһин,
Кэпсээтэбин кэскиллээбин,
Сөһөргээтэбин сиэрдээбин,
Саһардабын саталлаабын!

Кырдыга даҕаны,
Халлаан хараҕа,
Сир кулгааҕа,
Сээркээн Сэһэн дэтгэрэн,
Соһо сылдьар
Солунга холонноҕум,
Кэһэ сылдьар
Кэпсэлтэ киирдэҕим.
Ол Ап-Чарапынай,
Муос Нооноҕой уол оҕо ньургунна
Орто туруу дойду
Олоҕун онгорорго,
Киһи-сүөһү кэскилин чэчирэтэргэ
Киэнтэн кэскиллэтэн,
Үрдүктэн төлкөлөтөн,
Үтүмэхтэнэн түһэриллэн,
Күүһүн-уоҕун көрдөрүмээри,
Дьүһүнүн-бодотун биллэримээри,
Бүгүнгү күнгө дылы
Бөлтөр силис анныгар
Бүтэн үөскээн сылдьар
Киһиттэн кириэ улахан,
Сахаттан санаатынан үрдүк,
Ураанхайтан үһүнүнэн ордук,
Күүстээхтэн күүстээх бастыга,
Бухатыыр буулаҕа бэрдэ
Кини эрэ буолар.
Аллаах ат барахсан
Аарыктаах баһын быата
Аартык бастарыгар тийэринэн
Аар саарга аатырбыт
Аналлаах албан-дьаһах аата,
Дьоруо ат чуорааннаах дубата
Суол умнас төбөтө тийэринэн
Туһааннаах толбон-дьаһах солото:
Адаар хара тыаны
Атаҕын аннынан
Аймаан айанныыр,
Алып хандаҕай аттаах
Ала Дуурай бухатыыр диэн
Аҕыс иилээх-саҕалаах,
Атааннаах-мөнгүннээх
Аан дойду аҕата буолар,
Оруһуоллаах уулаах,
Оһуор чэчир симэхтээх
Орто туруу дойду
Тойоно буолар улуу дуоланча
Хоһуйдун эбээт биэбэкэм!

Сээркээн Сэһэн оҕонньордоох
Сиэрдээх сэһэннэрин,
Тиинг курдук чэрэллэн,
Ситэри истэн баран,
Араҕас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Айыы оҕото атын үрдүгэр
Куулаттан көшүт
Куртуйах улар курдук
Куһугурайан тахсан,
Халлаан мөнгүнэ ыгыҕырыгар
«Хап» гына олоро түстэ.

Толоҕоһун тэһинин
Тус илин диэки
Тэгэличчи баттаата да,
Тумул хара тыалары тулалаан,
Эргэнэ хара тыалары эргийэн,
Сизэллэрэн-хаамтаран
Сөгөлдөйтөн тийиэн,
Ортотуттан күн тахсар
Туолаһыйбыт толорон толоон
Сарданчалаах арҕаа дьайыһынан
Айаннатан дайытан киирэн,
Анараа саҕатын диэки
Анааран көрбүтэ:

Дьэ, доҕоор,
Тутум сотолоох,
Харыс харылаах,
Дээдэйбит истээх,
Балтараа арсыын сирэйдээх
Ап-Чарапынай,
Муос Нооноҕой уол
Толугурдаах торбуйах
Ойоҕоһун уңуоҕа үнүүтүн
Өрө туһутунан,
Таабылаах убаһа
Саннын уңуоҕа батыйатын
Таннары далайбытынан,
Киниэхэ уун-утары
Сүүрэн нооторуйан иһэр эбит.

Ону көрөт, Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу

Уолуһуяа быһыгыттыда.
Ол икки ардыгар
Ап-Чарапынай
Муос Ноонодой уол соботохто
Кини иннигэр кэлэн
«Хорус» гынан тура түстэ да,
Хантас гынан,
Хатан-чабаан үлүгэрдик,
Хаһаангыттан эрэ
Ханыыласпыт курдук,
Хоһоон тыла холбоон,
Тойук туойан,
Этэн эбэлдытэ турда:

— Чэй, чэйи эрэнчэ,
Орто туруу дойду
Улай ньууругар
Олохсуйан үөскээбит,
Аан дойду аҕата буолбут
Арылы Тойон оҕонньор,
Сир сибиир ийэтэ буолбут
Кэрэмэс Хотун эмээхин
Көрдөр харахтарын харата,
Көмөлүйэр сүрэхтэрин чопчута,
Хайҕахтаах хара быардарын
Тулаайа туллан,
Кут бэйэлэрэ кубулуйан,
Сүр бэйэлэрэ сүүдүйэн,
Төлкөлөнөн төрөөбүт
Күнгэ тэҥнээх күөрэгэйдэрэ,
Алтан түөстөөх далбардара —
Албаннаах кыыстара
Араҕас манан халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манан аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта дьэн
Тускуллаах доҕочугуоом,
Тус бэйэбэр туһаайан,
Тоноҕостоох бэйэкэм тонхойобун!
«Туох суо-бараан соруктанан»
Суолбар тоһуйдун?» — диэтэргин,
Эн диэтэх кыыс оҕо
Кылаан ньургуннааҕа
Үөһээ дойду үтүөлэрин
Үөлэстэринэн үргүйэн,
Аллараа дьабын адьарайдарын
Аһан иһэнгин

Хампы хааман,
Тоҕу жэһэн,
Үрдүк үтүөҥ, албан аатын
Аартык-аартык бастарыгар
Дагда таба түүтэ буолан
Тарҕаммытын истэммин,
Анаан-минээн аат аатпаан,
Кэргэнни буолан
Кэскил тэриниэхпит дьэн,
Доҕордуу буолан
Олох оҕостуохпут дьэн,
Эриэккэс сэгэрбин
Эриккээн кэтэстим!
Чэй эрэ, биэбэйиэм,
Дьүһүнэ бүрэ дьизгин
Төттөрү этэр буолаайангый,
Тыһа кылгас дьизгин
Мыына көрөр буолаайангый!
Сырдык дууһан дьайытынан,
Тэбэр сүрөҕүн иэйиитинэн
Олохтоох тылгын
Оҕкуллаа дуо, биэбэйиэм! — диир.

Онуоха Дьырыбына Дьырылыатта,
Оһоллоох-боһоллоох
Охсуһуум суола
Оһо илик эбит буоллаҕа,
Бу аһар былыт албаһа,
Чиччик былыт дьылбингэ
Ситэн сизри дьилһийдүзэ
Садаҕалаһары саараатаҕа! — дии
санаата,

Үөгүлээбитинэн өрүкүйэн тийдэ да,
Ап-Чарапынай,
Муос Ноонодой уол,
Оройун үтүн устун
Охсон кууһуннаран эрдэҕинэ,
Хэйдэх гынан аһарбытын
Характаамына хаалла:
Хас хардытын ахсын
Итиннэ «элэки»,
Менна «малакыс» гынан,
Күөтэ кетэ сырытта;
Ончу оҕустарбата,
Таба дайбаһата.
Үкэр күөх отторун
Үлтү үктээтилэр,
Хампа күөх симэхтэрин
Хампы хаамтылар.

Ап-Чарапынай,
Муос Нооной уол обургу
Аһаран биэрэн истэ:
Хара буору
Хайыта дайбатта,
Тон буору
Тобута сүргэттэрдэ.
Ол икки ардыгар
Ап-Чарапынай,
Муос Нооной уол
Өрүһүспүт курдук
Үнкүрүс-күөһэлис гынна да,
Тобус саһаан холобурдаах
Туруйалаан тийэн,
Дуолан бухатыыр буолан,
Тон буору
Тобугун ортотугар диэри
Тобулу нуоралаан,
Дуул булгуньах саҕа
Дууллас гынан, тура түстэ.

Онуоха баара дуо, доҕоор,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Дьикти-бааччы дьибэргээн,
Булгу тосту муодарҕаан,
Үгүүлээҕинэн-батастаабынан
Өтөрү-батыры өрү-һары
Өйдөөн-дьүүлээн көрбүтэ:
Үйэлээх-сааһыгар
Үрдүк үккэллээх,
Халын таһаалаах,
Саха киһитин
Саарын бастыҥа,
Ураанхай киһитин
Одьунаас улахана —
Дараҕар саннынан
Халлааны хажхалыах,
Кэтит көхсүнөн
Күнү бүөлүөх,
Киһи киэнэ киргиллээҕэ,
Бухатыыр буулаҕата
Бугдаллан турар эбит.

Ону көрөн туран,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кэннинэн чинэрийдэ,
Киис курдук килбигийдэ,

Буобура курдук нусхайда,
Саарба курдук наскыйда.

— Окко түспүт онһоум,
Сиргэ түспүт сэрибизийим,
Кэскиллээх кэргэним,
Дьоллоох доҕорум! — диэн
Ала Дуурай этэ-тыһына турда.

— Этэр тылым эгэлгэтин
Үс эргиирдээх
Ньыгыл таас оройгор
Таба түһэрэн,
Истэ сэнгээр эрэ, сэгэриэм!
Хайдах манньык эн
Аһар быллыт ааттааҕа,
Куотар быллыт кубулҕата буолан
Үөскээбитин эбитэй диэтэргин,
Сир кулгааҕа аатырбыт,
Халлаан хараҕа буолбут
Сээркээн Сэһэн оҕоньор
Кэскиллээх сэһэнинэн,
Дьүрүс халлаан дьүүлээхтэрэ,
Дьулуо халлаан тойотторо
Сул туос
Суруктарыгар суруйаннар,
Арыҥа таас
Аркыымаларыгар аһыаннар,
Субу көстөр бэйэбин
Ап-Чарапынай,
Муос Нооной уолга,
Кут гынан кубулутан,
Сүр гынан сүүдүтөн,
Отут сыл устата
Отохтоон баран
Отоһом туолан,*
Огоруум ситэн,
Орто туруу дойдуга
Олорорго уолдьастым!

Көмүскэллээх санаалаах
Күн улуһугар
Көстөр-биллэр үрдүк соллом,
Аһыныҕас санаалаах
Айыы-хаан аймаҕар
Ааттанар албан аатым —
Адаар хара тыаны
Атаҕын аһынан
Аймаан айанныыр

Алып хандабай атгаах
Ала Дуурай дигэн буолабын.
Орто туруу дойдуга
Охол, содуом уурайдын!
Күн сирин үрдүгэр
Кыргыс, иирсээн кыйданнын!
Кэлтэрийбэт кэскили тэнитэн,
Огдолуйбат олофу оностуох;
Дьолбутун холбоон,
Тускута тэриниэх! — диэтэ.

Дьырыбына Дьырылыатта,
Сүрэхтин сөбүлээн,
Сүһүөхтээх байэтэ сүгүрүс гынна.

Дьулуо манган халлаан
Тус илин энгийэтиттэн,
Эриэхэлээн сии олорор
Эрдэбэс улар кыылым
Эрбийэтин түүтүн курдук,
Эбир дьабыл былгыт
Иэнигийэ тэнийэн табыста.

Эдэр киһи инники аһын
Силэйэ тэбэр
Иибир-сибир
Ити салгын илдьиттэннэ,
Сылаас салгын тыыннанна.

Ити кэнниттэн
Сир симэх иччилэрэ
Синньэ-дэрэкээн кыргыттар
Сэлэли тэлээрэн,
От-мас иччилэрэ
Оһуор-бичик уолаттар
Тула хаайа сүүрэннэр,
Тус илин диэкиттэн
Ала Дуурай бухатыыр
Адаар хара тыаны
Атадын анньанан
Аймаан айанныыр
Алып хандабай атын
Өрүкүтэн ажаллылар.

Дьырыбына Дьырылыатта
Ала Дуурай обургулуун
Аналлаах аттарын миинэннэр,
Алаастарын диэки
Алгыстаах суолунан
Айанната турдулар.

Тийэн кэлбитэрэ,
Толомон чааан толоон
Томтордолоох дьуодьатыгар
Түөлбэ күөл саға
Түһүлгэни төрүтээбиттэр,
Араҕас чэчири аспыттар,
Томтордолоох оһуордаах
Тобус толугу сэргэни
Тоһуорутан туруорбуттар,
Кэрэниие ойуулаах
Сэттэ ситэ сэргэни
Кэккэлэччи аспыттар.

Матааччах иһит бааралаабыт,
Кэрэни ымыйа кэккэлээбит,
Тобук чааскы чуоһуспут,
Талахтаах далбардаах
Чабычак танчыаласпыт,
Симэхтээх дэлбиргэлээх
Сири иһит сириэдийбит.
Көмүстээх көнүөр иһит
Кычыгыраччы кыстаммыт
Сөнгү сүөгэй сөлөгөйдөөх,
Араҕас ары далбардаах,
Саамы кымыс садырыннаах
Барҕа малааһын тардыллыбыт,
Уйгулаах уруу тэриллит.

Алаас-алаас аайы
Ахталы байтаһыны астаан,
Халын хаһанан
Харчы уурбуттар,
Суон смалынан
Мохсуо охсубуттар.
Ойбон кытабы * олоппуттар,
Чонкур хомуоһу уурбуттар.
Оннук толору уйгулаах,
Байым быһааннаах
Улуу түһүлгэни
Тобус үйэ тухары
Туругурдан тэрийбиттэр эбит,
Арыс үйэ тухары
Аарыгырдан арыһыттар эбит.

Түһүлгэ киинигэр
Күүстээхтэр күөн көрүстүлэр,
Күрөс былдыастылар.
Кырындыан манган кырдалга

Кыанар чэгийн бэйлээхтэр
 Кыльйсан кыыраттылар,
 Сыспай чэлгийн сыһыларга
 Сырсан кынарыстылар,
 Баабый күүстээхтэр
 Тардыһан мадыктастылар.
 Ананһан манна асхарыйда,
 Моҕус манна убалаата,
 Олонхоһут чулуута
 Олонголоон доллоһутта,
 Ырыаһыт дьэллэмэ
 Ыллаан дьиэрэһиттэ.
 Уйгулаах түһүлгэ
 Уҕараан көрбөтө,
 Барҕа малааһын
 Баранары билбөтө...

Ол курдук, кинилэр
 Үйэ-саас тухары
 Алаһа дьиэни тэринэннэр,
 Аал уоту оттоннор,
 Үс саханы үөскэтэн,
 Төрөтөр оҕолоро төлкөлөнөн.
 Иитэр сүөһүлэрэ күрүөлөнэн,
 Ураанхай* саханы ууһатан,
 Дуулаҕа гуйгуттар
 Орто дойду ньууруттар
 Олохсуйан үөскээннэр,
 Олорбуттара үһү!

ОЛОНХОҪУТ П. П. ЯДРИХИНСКАЙ-БЭДЬЭЭЛЭ

Саха АССР культуратын үтүөлээх үлэһитэ, ССРС суруйааччыларын союһун чилиэнэ, талааннаах норуот ырыаһыта, биллиилээх олонхоһут Прокопий Прокопьевич Ядрихинский-Бэдьээлэ 1901 сыллаахха кулун тутар 28 күнүгэр Нам улууһун Көбөкөн нэһилиэгэр дьадаҥы кэргэнигэ төрөөбүтэ. Намга, сии атын оройуон-нарга курдук, былыр-былыргыттан улахан олонхоһуттар үөскээбит сирдэрэ. Маныаха даҕатан, өссө 1895 с. олонхоһо суруллан, Э. К. Пекарскай «Образцы народной литературы якутов» диин үлэтигэр бэчээттэммит Николай Прядезниковы, түөрт уон алта араас суол олонхоһо билэр Петр Колесовы, кэлиги кэмгэ Прокопий Ядрихинский итинэнэ киии үөлээннээхтэрин Егор Охлопковы, Василий Попову ааттатылаахха сөп.

Олонхоһут үтүө аата-суола, дьоһун сураҕа оҕо сааһын атаар-быт алааһыгар, төрөөбүт түөлбөтигэр эрэ бүтэи хаалбат. Норуокка кизгик биллибит И. Н. Винокуров-Табаахырап, С. А. Зверев-Кыыл уола, Т. В. Захаров-Чээбий, Н. А. Абрамов-Кынат, И. И. Бурнашев-Тог Суоруи, Н. И. Степанов-Ноорой, П. П. Ядрихинский-Бэдьээлэ ааттара амарахтык ахтылла турар. Дьыһиһээх олонхоһут итинник үрдүк аналлаах.

Прокопий Ядрихинский төрөөбүт-үөскээбит Көбөкөн нэһилиэгэ Нам оройуонун (уруккутунан улууһун) өг-ньуөл кырыстаах, от-бурдук өлгөмнүк үүнэр, бүччүм «сир быйаһаах хонноһунан» ааттанара. Кураан дьыллар мэгэстиһэ кэллэхтэринэ, өрүс илиги эһиригэр иаллы сытар тыа улуустарыттан оттуур хоһуна көрдөһө ыһы сизмэтэ бурдуктаһа үгүстүк сыдыаллара. Кииилэр истэригэр араас идэлээхтэр: олонхоһуттар, остуоруйаһыттар, ырыаһыттар-тойуксуттар, норуот тылынан уус-уран айымньытын эттэригэр-хааннарыгар иһэриммит дьоннор кытта бааллара. Борокуоппай уонча-лааҕар «Төһүргэс ойбоһ» диин сиргэ олордохторуна, А. Е. Кулаковскай-Өксөкүлээх Өлөксөй оттуур сир кэпсэтэ сыдыан, кииилэргэ хонон-өрөөн ааспыт. Ол туһунан киии: «Кулаковскай араас, сырдык сирэйдээх-харахтаах киии эбит этэ, сүр-бараан сөбөрэтин өссө ордук толуктумсутар туора хойуу бытыктааҕа. Офонньоттору кытта устар үһүн кииһэни быһа сһэргэһэллэрэ. Туох туһунан кэпсэтэллэрин бу дииэммин сииһили өйдөөн хаалбатахпын. Арай «Өксөкүлээх Өлөксөй элбэх ырыаһыты, олонхоһуту истимэхтээбит киии. Бэйэтэ даҕаны билбөхтэһэ түһэрэ буолуо ээ!» дһэллэрин өйдөөн хаалбыһын диин ахтара.

Кыра Борокуоппай аҕата дьон болдототун тардар кэпсээннээх-ипсээннээх, ардыгар, былыргылы матыһынан ылаталаан ылар идэлээх киии эбит. Очотооһу кэм сһэринэ, уол аҕатын таптал аатынан Ньобор Борокуоппайынан билэллэрэ. Киии нһиликкэ кыайыҕас-хотугас үлэһит аатыран, баай Сыматтык Хабырыллаҕа төлөрүйбэт хаһалаҕа киирибитэ. Оһон сииттэрин устунан киии уола Хараҕа суох Бүөтүккэҕэ хамнаска балыктаан, өрүс арымыларынан

Булдунга тийэ сымдыбыта. От үлэтин кэмигэр, баайдар сайын айы тэрийэр күүлэйдригэр, Ньобор Борокуоппай саха хотуурунан от охсон, суола-ниэ ырааһынан, улаханнык уоптарыылааһынан, киэҥ хоннохтообунан тэҥнээбин булбата үһү. Баайдар хаба-таларыгар ыга ыллараан, хара ньуура суох үлэлээн, эстэн-быстан испит уонна устунан харабынан моһуогуран, сэттигэ киирэ-киирэ аматыйан, атабын тумсун эрэ борогудьдугар буолахтаабыт.

Онуку кыһалбалаахтык, кыарабастык даҕаны сырытталлар, кыра Борокуоппай дыноно күө-бааччы олороллоро. Кинилэр күннээби устар күн түбүгүттэн иллэнсигэ түстэллэр эрэ көпсөөннэрэ-ипсөөннэрэ кэгээн, күлэн-салаан, ыллаан-туойан бараллара. Борокуоппайдаах кыстык дыэлэрин, сайылыктарын эргин чугас сэхэннээх кырдыбаастар, олоҥхотут обонньоттор олороллоттор. Кэбэ этээрэ маска олоро түһэрин кэриэтэ, кинилэр кыстык улугу саба балабаннарыгар тохтуу түһэн, үүттээх чэй инэ-инэ, ирэ-хоро көпсөтүн, ардыгар олоонноон олорон олоҥхолоон ааһалларын кыра уол сэргинер буолара.

Соччо сааһырбакка сымдыан аҕата өлбүтүн кэинэ, борбуйун саҕа кыһан эрэр Борокуоппай, ийэтинээн ыраах тастыг аймаҕа намыһах угуохтаах, чоноччу туттан хаамар хара бараан сирэйдээх Батаакан Бүөтүргэ (хос аатынан Хараарбах дии киниэхэ) дииэ эргин ис-тас үлэбэ көмөлөһөн улааһыта. Хараарбах Бүөтүр уустылы, сэхэнн-сэллээн сэргинэр. Онон маллыы ырыаһыттарын, чугас олоҥхотуттарын араа иститэлээн, дөрүниүк даҕаны буоллар ыраахтан кэлэр-барар идэлээх дыоннору хоннорон аһаан истэрин сөбүлүүрү. Онуку дыоро киниэхэлэри ордук Борокуоппай кэтэһэр быһыылаара. Кини ынахтарын, борооннорун уудатан, иһэр ууга муус көтөһөн мадылыттан киллэрэн аһыан, хонук маһын тиэтэллээхтик мастыы охсон, саҕа солун ырыаны-тойугу истэрин кимнээбэр тиэтэйэрэ. Түргэн-тардан туттуута бари үлэбэ-хампааска кинини кытта тэҥигэ улааһыт. Ону киһи аҕатын удыурдаабытынан быһаарар.

«Төгүргэс ойбон» дии сиргэ турар кыстык дыэлэригэр, көмүлүөк оһохторун икки чачыгынан тиргиччи куруҥах маһы оттон тигиһэтэн кэбистэхтэринэ, кимнээбэр сырдык, сылаас буола түһэргэ дылыта. Оччобуна Мычаар эмээхсин сэлэнэйгэ кутуллубут чэҥин уймахтаан баран, былаатын муһунууна уһун бигин сотторо уонна бадырыктыбыт тарбахтардаах, чарчыстыбыт ытыһынан идэлэһин имэрийэ туттан, тугу эрэ төлүкүлүүрдү:

— Бээрэ, оболоор, олоҥхотуубут дуу, остуоруйалымыбыт дуу?— дии унаарытара. Онуоха олох киһи сыһаарын аһыгар, талах олоппоско, олох маска кэҥирэһэн олоһор очкугуйдар:

— Остуоруйата, остуоруйата,— дэһээтэр. Онуоха дуоспуруннаах улахан дыон:

— Олоҥхото ордук! Олоҥхолоо,— дии кэбиһэллэр.

Мычаар эмээхсин унаарыччы сыһыан тардан ыллаан, эгэлгэлээн олоҥхо тылын этэн-тымынан бардаҕа дэ ити! Борокуоппай бэйэтэ этэринэн балабанантан барбакка, тэлэһиттэн тэлэһибэккэ сымдыан ити курдук киниттэн «Улуу дыйдуу тумнары баттаан үөскээбит мооньун аһыгар бугу саба моһоҕтоох Модун Баай Тойонэ дии олоҥхону истэн үөрөмнитэ.

Көбөкөн Харыйалааҕар олохтоох Дугдунун уола Кынаачайан (Дорообуска) олоҥхо бухатырдарын ырыаларын арааран, соччо-бачча кыайа-хото тутан толорботун иннигэр «Тумул хара тыа тулдан-хайдан түспүтүн курдук туналбанаах туус маҕан аттаах

Тойон Добуһуол» дии бэйэтэ таһтаан-толорор олоҥхотугар, истээччилэри сэргэхситэн күллэрэр баҕатыттан буолдо, абааһы бухатырынын тиэрэ ханарыта-ханарыта күллэрэн күһүгүрэтэрэ. Уонна Тойон Добуһуолу көрөө түһээт, абааһытын уола күөн көрсөөрү туран, истэ олоһон киһи соһуйан хольдох гана түһүөр дылы сатархай куолаһынан: «Дорообуска, ду-дугаар!» дэтэриттэн дыон күлсэн күүүһүнэ түһэрэ. Онон киниэхэ бэйэтигэр Дорообуска дии, сөбүлээбитин сөбүлээбэтэбин даҕаны иһнигэр хос аат иһэн хаалбыт.

Арыһый кэли, Бороһон улуунун Лөгөй иһилигэни кырдыбаас олоҥхотуттан Дьөгүөр Дөлүүһүктэн, киһи «Күнүктээх сирин көтөн-мөһөн айаһыгар көгөччөр элэмэс аттаах, көрүлүүр-нарылыыр Күн Дөһүөлдүт бухатыр» дии олоҥхону истэн, курдары тарта-ран үөрөмнит. Хаар маҕан баттахтаах, кыбыты курдугунаа кыарабастык симириктин көрбүт мөлтөх харахтаах, малайбыт кэтит сирэйдээх ооһиһор дыадыгырааччы түргэтин саҕарарын омуунугар «уонна» дии тылы «уон-на-на өссө маннык баар» дии, остуоруйалаан дуу, чабырбахтаан дуу кулугураһытынаа барара. Сирдойду, киһи-сүөһү, хамныыр-харамай тустарынан Дүдлэй Бүөккэһини чабырбаһын кутан-симэн кэбиһэрэ. Кыра оҕолору күллэрээри киһи түмүгэр кэниһик тылын этэн бүтэрээт, өрүһүсүттүү өрө бадыгыраабытынан баһын быһа илгистимэхтирэ. Борокуоппай ол чабырбаһы үүт-маас сүһэн ылан, дыонтон эмтэ биһир туспа сизгээрини ылар. П. Ядрихинскай тылларыттан ити чабырбах сурьуулан турар.

Киһи уруг иститэлээбит дыонноруттан уһулуччу ылбаһай уус тыллаах-өстөөх, хатан ыргирдээх, кэрэ куоластаах Таатта улуунун киһитэ Ньукулай Маалгыһантан (Көгүлүх уолуттан) «Арабаас маҕан халлаантан илэ-бодо айыллан түспүт тыллаах-өстөөх, дылына маҕан аттаах Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыр» дии олоҥхону истэн, таһтаан олоҥхо оҕостубута. Дьон-сэргэ ортотугар үгүстүк толорон, Борокуоппай киниик биллэн барбыта. Кыыс бухатырдыах олоҥхотун ыллараан турар толороро. Кулуһун курдук көнө угуохтаах, хантаһай муруунаах, кубаһай маҕан сирэйдээх Ньукулай Маалгыһан ыллаан дүрүүһүтэ олоһорун Борокуоппай бу баарды өйдүүбү дии көтөһүр. Киһи олоҥхото эр киһи, дыахтар бухатырдарын суол-суол араастык эгэлгэлээн толороро. Аартык иччилэрин, ат ырыатын дьырылатан ураты кэрэтик ыллыра үһү. Киһи араас эгэлгэ матымы билэрин, дэгиттэр талааннааһын туһунан сөбө-махтайа ахтара. Киниттэн ордук ырыаһыты, олоҥхотугу оһо түбөһөн истибитим, көрбүтүм даҕаны дии Борокуоппай көпсөбэтэбэ. Онуку бэйэтигэр ыт тардан ылар дыкты күүстээх ураты ырыалаах-тойуктаах киһи эбит.

Борокуоппай дэ итинник араас олоҥхотуттары көрсүтэлээн, кинилэртэн үөрэнэн, оҕо эрдэбиттэн бэйэтэ уһуйулан, устунан олоҥхоту быһытынан тыла-өһө сөллөн, куолаһа чөлөрүһэн, кыабыра кэгээн барар. Прокопий Прокопевич Ядрихинскай советскай былаас бастагы сылларыгар, сир түгэтигин кэмигэр олоҥхолуурун үгэнэ этэ. Оччотооһуга истээччилэр көхтөөхтүк: «Ноол» диир кэмнэригэр, тэбиһирбит курдук өрө көтөһүллэн, сарсыарда күүстээх үлэбэ турунуохха диири тиргиччи олоҥхо тылын этэн субурутара, ыллаан доллохтара. Дойдугар кинини олоҥхоту Бэдээлэнэн билинэллэр. Ону киһи улахан дыолунаа ааһынара.

1937 с. П. П. Ядрихинскай «Күн Дөһүөлдүт» олоҥхотун биэс көстүүлээн, бухатырдарын таһтан-симэнэн оонньоһуһунара маҕ-

най нэбилэгэр, оттон оройуонига, республикаба биһирэммитэ. Республикаскай олимпиадаба хайбал сурук, харчынан бириэмийэ биэрбиттэрэ.

Автономия 15 сылын туолар юбилейгар Нам оройуонугар П. А. Ойуунускай, В. М. Новиков-Куннук Ураастырал таха сылданныр уонча олонхоһуту муньан икки күн устата олонхолоппуттар. Ол көрсүһүтэ П. А. Ойуунускай норуот ырыаһыттарын хас бириднилэрин кытары илин тутуһан, ирэ-хоро кэпсэппит. «Биһиги ырыабытын-тойукпутун истэн, кини үөрбүт-көппүт көрүгүнээбэ уонна түмүгэр хайбаан, сүбэлээн тыл эппитэ. Онно олонхоһуттарга, биһиэхэ барыбытыгар туһаайан тыл эппити билгини олох субу баардыы өйдүүбүн, — диирэ Прокопий Ядрихинскай. «Бу олонхоһуттар дин эһиги сүрдээх талааннаах, уус-уран ийэ тылын баайдаах дьонгут. Онон аңардастыы олонхоһон эрэ дуоһуйбаккабыт, онон эрэ мугурдаммаккабыт билгини дьоллоох олохпут сайдыатын, кизг хардыларытн туһуна аныгылыы ырыата-тойукта айарга холоһу!» — дьэбит П. А. Ойуунускай.

П. П. Ядрихинскай ити чопчу-бааччы биһирин-кэрэхсин истибитин ахтара. Киниэхэ П. А. Ойуунускай этиитэ, истинник сээрэгэһинитэ аныгы олобу хоһуйар айар идэбэ ылларытыгыгар алгыс кэрнитэ тирээтинэн буолбута. Маны сэргэ кини олобор улахан быһазар суолталаах кэминэн 1939 с. саха советскай суруйааччыларын бастакы съездингэр норуот атын ырыаһыттарын кытта ССРС суруйааччыларын соһун чилининэн ылыллыта этэ. П. П. Ядрихинскай аныгы биһиги олохпут араас тематыгар элбэх айымньыны биэрбитэ. Олортон талылланнар «Ходуһа үһүктүүтэ» (1964), «Олоххо айхал» (1972) дин бэртээхэй ырыа-тойук хомуурунньуктарыгар бэчээттэнэн тахсыбыттар. Кини 70 сааһын туолуутугар «Саха АССР культуратын үтүөлээх үлэһитэ» дин бочуоттаах аат ингэриллибитэ.

Бу «Дьырыбына Дьырылыатта кыс бухатыр» олонхото 1970 с. кини тылыттан суруллубута. Норуот олонхоһун тыла-өһө толорооччу хайдах сагарарынан кубулутуллубакка сурукка түһэриллибитэ. Кини элбэх тылы «аакайдаан» сагарара. Холобур: орулуоһу — арылыас, хотуну — хатын, одуудаата — адылыаата; паамат кыыл — сахалар этэллэринэн уу оһуһа о. д. а. тыллар манна олонхоһут сагарарынан бэрилинэ. Ситэ өйдөмөт, былыргы өлүктүйбүт тыллары (арханзманы) суруйар кэмгэ, норуот ырыаһыттан бэйэтитэн ыйыталаһан, ис хоһоонун чуолкайдаммытара уонна быһаарыллыбыттар.

П. П. Ядрихинскай олонхолоон бүтэн баран: «Уус-уран ийэ тылбыт ыраах ырданан, үрдүү турарыгар кэскиллээһи тэрийбит, бу чулуу олонхоһуттартан үөрэммит олонхом бэчээттэнэригэр онкул охсубут, мин маннайгы ырыаларым-тойуктарым хомуурунньугар түмүк тылынан тускулаабыт Саха народнай поэта Семен Даниловка аныбын» дин суруттарбыта.

Прокопий Прокопьевич Ядрихинскай-Бэдьээлэ элбэх олонхоһуттартан итэн үөрэммит бу олонхото, норуот герончскай эпоһын чинчийингэ уонна салгыы үөрэтиллиитигэр, ордук чуолаах кыс бухатырдаах олонхону ырыгалааһынга көмөлөөх буолуоба.

П. П. Ядрихинскай 1979 с. өлбүтэ.

ПЕТР ДМИТРИЕВ,

ССРС НА СС Саха сиринээһи филмалын
Тыл, литература уонна история институтун
научнай үлэһитэ.

ХОС БЫҺААРЫЛАР

А а б ы л а а н — инебэс оттоох-мастаах, намыһах сээрээгинэн, ньыыраайы талабынан саба үүммүт сир.

А а л К у д у к (л у у к) м а с — Орто дойдуга бухатыр олохсуйар кизг алааһын илин сабатыгар, эбэтэр сүдү туой булгуньах оройугар үүнэр ытык мас. Кини аан ийэ дойду бараммат быһаҥа диэлигэр турарын бэлиэтэ.

А а н А л а х ч ы н х о т у н — сир-дойду иччитэ. Олонхобо этиллэринэн, кини Аал Кудук маска олохтоох. Айыы бухатыра аан ийэ дойдутуттан тэлэһинэн айанныырыгар, киниттэн кэлэн суолунниһин ыйдарар. Бухатырга эһии күүс-күдэх киллэрээри, кини илэ-бааччы көстөн кэлэн, эмийин эмнэрэр, өлбөт мэнгэ уутун эбэтэр үрүн сөлөгөйү бээрэр уонна суолун соргутун ыйар-кэрдэр, айанын алгыр. Олонхоһут итинник быһааран кэпсир.

А а р б а б а х — былыргы ыһахтарга түһүлгэ ортотугар сэр-гэстэһиннэри аныһылар кизгэрэл ойуулаах хас да сэргэ. Онно үрдүк айыыларга анаан туттар ытык сылгыны снэллн, кутуругун өгнөөх таһаһылан симээн баайаллар. Дьон-сэргэ тобуоруһар, түм-сэр кинэ.

А б ы с и н л э э х - с а б а л а а х а а н и й э д о й д у — олонхобо Орто дойдуну, норуот ырыатыгар-тойугар аан ийэ дойдуну уустаанураһаан ойуулуурга туттулар уларыйбат эпитет. Абыс ахсаан тыл дүөрөтингэр сөп түбэһиннэрэн туттулар, «элбэх» дин суолталаах.

А б ы с х а т т ы г а с т а а х а р а б а с м а г а н х а л л а а н — Үөһэ дойдуну, халлааны хоһуйарга, өгнөөн-дүһүннээн ойуулуурга туттулар уларыйбат эпитет. Элбэх арагалаах, дыапалдалаах дин өйдөбүллээх.

А й а х т у т а р — сир быһытынан аал уот иччитин уонна мааны малдыты ас үрдүттэн анаан-минээн аһатан күндүлэһин.

А й ы н ы т — кини-сүөһү төрдө биһирин-ууһурун, арагаччылыр үрдүк айыы. Кини итэбэл быһытынан дьахтар быһанарыгар үс хонук устата хайаан да баар буолар; сайын ыһах кэмигэр үүт кэрэ биебэ кубулуйан көстө кэлэр дин сээрэгэнэр. Айыһыт сырдык, ыраас сээрэлээх, номоһон мөссүүннээх кэрэ дьахтар быһытынан ойууланар.

А й ы н ы т к ө т ө б ө ө ч ч ү — дьахтар быһанарыгар, а. э. унуох араһарыгар, арагаччылаан аттыгар баар буолар, киниэхэ көмөлөөр баабыскаһыт, кыһыл оһону көтөбөөччү аҕам саастаах дьахтар.

А й ы н ы т ы а т а а р ы н — кыһыл оһо төрөөбүтэ үһүс күнүгэр, айыһыт көтөбөөччү кэргэн-чабар чугас ыаллара кыс дьахталлары муньан, күлэн-салаан, үөрэн-көтөн Айыһыты албаан атаарар былыргы сээрэ-туома.

А й ы х а а н а й м а б а — икки атахтаах кини биһэ, ураанхай саха төрдө буолбут аһыныгас санаалаах, көмүскэстээх сүрэхтээх күн улуунун дьонно, Орто дойду олохтоохторо.

А л т а н с а р д а а н а — мал-сал уурар ампаар бастын өһүөтүгэр анал оһоһуллубут, бухатыр кыргыһыга кэтэр таһаһа-саба, миһээр миһегин толору сээр-сэбиргэлэ ыйанылар көхөгө.

А л - о б у р у к с и т и м э (б ы а т а) — Аллараа уонна Үөһэ дойдолор абааһылары айыы бухатырын күүһүн өһүлээри туттар албастара.

Агаадык улар — хара улар саамай толукта, аарымата.
Арсян Дуолай оёоньор, Хара Мэгириэи эмээх-
син — Аллараа дойду абааныларын, адырай бинин аба баһы-
лыктара, мунгур тойоно-хогуна.

Атыях — мас итэ суох оҕоһуллар, тордубатан арыйи мэ-
нэка улахан, быстах наадаба туттулар тус инит.

Атыяхтаах уу курдук — Айыи уонна Абайыи буха-
тырлар өр кэмгэ туруулаһан охсуһууларыттан, кинилэр дойду-
ларыи сирдэрэ-уоттара алдыһытыи, олохторо айманытыи ха-
нарытан ойуулуур-дьүһүһүүр кубулуйбат иһыма.

Баай барылаах байанай — булт-элт, хара тыа ичин-
тэ. Кинилэр бултут кинэхэ көтөр кынаттаахтан, сүүрэр атахтаах-
тан үүрэн-түрүйөн аҕала турар, түргэн сырылаах, үөрүһүнэн айы-
гылаах элбэх бииргэ төрөөбүт бырааттылар-балыстылар.

Бар өкөөкү, барыллыа кыыл — мифологическай көтөр,
хотой бинни-ууһа, тойон кыыл. Көтөр кынаттаах ыраактаарыта.
Бизэрин тэбэр — туох даҕаны дьарыга, күи кыһалдата суох,
туос иллэг, төттөрү-таары сымдыы.

Далла ураһа — сайыи олорорго аналлаах, не өттө киэр-
гэтин ойуу-дырҕаа түһэриллэн оҕоһулуубут, даладыбыт улахан
туос ураһа.

Дуулаба — бухатыр кыргыһыга кэтэр, балык хатырыгы-
ныи дөлөрүттөбэс тимирдэрдээх, куйахтаах таһаһа, чуочахтаах
бэргэһэтэ.

Дугуйданан — анал үктэллэнэн, олбохтонон.

Дьабака — дьахтар мааныга кэтэр, илии өттө сиэгэн, тини
кутуругуттан, кэтэбэ бэдэр тирииттэн тигиллибит, үөһээ ятте
таһас аттаһыктаах, үрүг көмүс киэргэллээх былыргы хоробор
бэргэһэтэ.

Дьабын — Аллараа дойду үрдэ-түгэбэ биллибэт кэлэргин муу-
нуга.

Дьорбуонка — көп түүлээбинэн тигиллибит эр киһи бы-
лыргы бэргэһэтэ.

Дьөһөгөй — халлаан үрүт өттүгэр олохтоох, дьонго үрүг
сүүрүгү айан-кэрлэн биэрэ турар сылгы сүөһү айыһыта. Кини ма-
на сур дьабыл соһоһос атыыр сылгы буолан иигэрсийэн ыһириитэ
турар дьэн этиллэр.

Дьүдү-бардан сэбэрэ — бухатыр айанныырыгар итэни-
нэ араас быһылааннарга дьүһүн кубулуйа сымдыан баран, дьингээх
илэ-бааччы тус бэйэтинэн көстүүтэ, дьинг-чабаан сирэйэ.

Дьылба хаан — мифологияда айыи дьонун олоһун иһийди
кэскилин, кэлэр дьылбатын быһаарар үрдүк айыи. Кини манна
арыга таас аркыымалаах, сул тус суруктаах дьэн ойуулаһар.

Идэгэ-кудаһа кэһин — айыи кинитэ суолун тобулаары,
аартык иччитигэр идэгэни — иһи-үөһү, кудаһаны — куоһайы, кур-
табы бэлэх биэринтэ, маншыта.

Илбис кыһа — өлөрсүүнү-охсуһууну, хаан тохтуутун иигэ-
риммит сэрин, кыргыс иччитэ, Кини адырай бинин кытта арый-
лаһар.

Иигэрчэ — ох саа эрчимнээх тэбиллээх, ырааксыт буоллуи
дьэн кураабар (маһыгар), кирсин иһиниэрэргэ балык хабаһынан,
иһи иһириинэн туттарыт.

Ир суолу ирдээһин — саһа барбыт, ирэнэх суолу тутаты-
на экирэттин.

Иэйэхсит — кини аата Айыһыты кытта сэргэстэһиниэри ах-
тыллар. Оһон киһилэр үрдүк аналлара даҕаны араарыллыбака
өйдөүллэр. Айыһыт дьэн тыл синонимма, кини быһаарытыи көр.
Иэнигиһиэи — тэһийэн, бүрүүкээн, саба халыһан, сабардаан.

Кундул (күндүл, күндэл) хаһыл — маһан дьүһүһүнээх,
быа-туһах түһэн айаһаһана, минниллэ илик тэһин сылгы.

Курабааччы кыыл — түргэн сырылаах, быһый кынаттаах
мифическай көтөр. Байанай бырааттарыттан биирдэстэрин Курабаач-
чы Сүүрүк дьэн эмиз аттыһыллар. Олоһхоһо көтөрү да үрдүттэн
кыыл дьэһиллэр.

Көйүөр (көбүөр) айах — сирин иһиттэн арыйи аҕай кы-
ра, сылгы тирииттэн тигиллибит кымыһы кутар иһит.

Күп туллара, күһэнгэ быстара буолла — күи уонна
күһэнгэ дьэн ойуун кыһар таһаһыгар тигиллэр сүүн суолталаах
тимир оҕоһуктар. Урут итилэр быстан түһэр буоллаһтарына ойуун
өлүөхтээх дьэн өйдүүлэрэ. Күн-хаан кыраһаи, олус тыһаһыһаах-
мүлчүргэһинээх түгэн тирээтэ дьэн суолтаба иоруот тыһыһан айы-
һытыгар туттулар.

Күр муус — иһиз курдук уһуктаах, үлтүркэй хайыр муус.
Кэбэл үөдөн кэтэбэ — аллараа дойду ыраак чыэски, кэ-
дэргин түгэбэ; төттөрү, түһкэтэх өттө.

Кыргыһылаах буолак — Айыи уонна Абаһыи буха-
тырлар кыргыһыттан кырдыһтарыи булалларыгар аналлаах,
балык салыһын курдук ыһылбырхай иһиз таас хаһа оройугар
баар сир. Кини Уот Будулдан байбал ортоугар турар, онно охсу-
һуу, кыргыс иһилэрэ олохсуйаллар.

Кэбиэриһиэи — кэһиниэи тэһиэи, куота көтөн, төһөнөн, чугу-
руйан.

Кэһиэрдээх кэрэх — былыргы хара итэбэл быһыһтыһан,
кырдаран-таныйтаран, үрдүкү айыыларга — сылгыны, алларзаһ-
гыларга — иһах сүөһүнү өлөрөннөр угуоһун уонна тириитин хол-
болоон бараннар иһаабыт суоһ, модьу лабаалардаах ытык мас.

Кэһтиэлээх — сэттээх-сэлэһиннээх, иһэтэбиллээх-ирдэбиллээх,
моһоллоох, мэхэйдээх.

Кэриэи ыһыһа — хатыһтан төгүрүччү иһилилибит иһэтэ тиит
иһилиһинэн сибэһиммит, түгэбэ онно ыһа иһсарыллан оҕоһулуубут
сүүнэ улахан мас иһит, үкүсүгэр бу иһит тас иһэтэ ытарбатыи эл-
бэх салбырбастаах, алтантан дьаптайыһылыбит хайырбас киэргэл-
лээх буолак.

Лийкир тыа — булкаһыга суох бөлөн, толуу тиит мастар-
даах ойуур.

Лонкуһаһаи — көбдүөрүһэн, дуораһытан дорбоһоһоохтук
саһаран, доргуоччу кэһсэтэн.

Маалтаар — кыһ-куоһ, кэһит, сүүнэ, улахан.
Матааччах — атаһа суох, кымыс иһэргэ аналлаах эбэтэр
үрүг ас кутар, сүөгэй ууһар орто кээмэйдээх мас иһит.

О дун хаан—былыргы итэбэлинин оноруу, дьылба мифологическай үрдүк айыпта. Кини олонхобо Дьылба Хааны, Чыгыс Хааны кытары холбуу ааттанар.

Ойбон кытах—урукку ыһахтарга, урууларга, малаанынарга саамай улахан мас иһиккэ (кытахха), арыны ууларан кутан бараннар, «ойбон кытах» диең ааттанар, онтон ким элбэди иһэригэр куоталаһыннараллар эбит.

Оһол уола—хаан тохтуутуи, кыргыһы иччитэ. Илбис кыһа диеңи көр.

Отоһо туолуута—манна бухатыры күүһүн-күдэбин кистээи, өр сылларга дүүһүн кубулутан сырытыннан баран, көмө-кэрдитэ ситэи, бэйэтин дьыһгээх сэбэрэтигэр түһэриллэитэ.

Өксөкү кыыл—мифологическай көтөр. Бухатыр ыраах дойдуга айаннырыгар үксүн үгкүрүс-күөлэһис гынаат, таллан Өксөкү кыылга кубулуйан баран чыпчылыһыах түргэниин айаннааччы.

Өлбөт мэгэ уута—олонхобо айыы киһитэ өлбүтүн тириэрэр дыктылээх күүс. Маны арабас илгэ, үрүң сөлөгөй эмиз солбуһаллар, онон кинилэр аналлара, дьайар дьобурдара биридэр.

Өлөр өлүү уута—Өлбөт мэгэ уутун антонима. Ардыгар Өлөр өлүү уутугар сөтүөлээн, айыы киһитэ Орто дойду дуолан бухатыра буолан хатарыллан тахсар, онон кини өлбөт үйлэнэр.

Өнөрсүйэ—силгилини, чэлгийэ, барбара, баарабадһыйа.

Саамал кымыс—бие үтүтүтэн бэлэмнэммит, туспа иһиккэ кутан, арыһылаан, тумалаан иһэргэ сөп буолбут, сага көөнүбүт кымыс.

Саамы иһит—үрүң аһы астырға, үүт үрдүн холбууарға, саамылаан кутарға аналлаах туос иһит.

Саар ыабаас—туостан арангаланан тигиллибит улахан кээмэйдээх иһит. Көннөрү ыабастан үс-биэс төгүл киэң истээх.

Салама быһан, саадах ыһаан—айыы бухатыра өс-төөбүи кыһайбыт-холпут бэлиэтигэр, охсуһуу өрөгөйдөөхтүк бүппүтүн түмүгэр ол дойду иччилэрин айах тутар, бэлэх-туһах биэрэр толоруу сиэрэ-туома.

Сандалы—төгүрүк сирэй өттө хас да арага туоһунан сабыллыбыт бүрүһүннээх, 3—4 атахтаах саха былыргы остуола.

Сатанах—тиг бадаардаах мутугун төрдүнэн тоһообокко эрэ, көннөрү сарбыйан эрэ бараннар, хатырыгын суллаан онорбут баһаналара. Онон дьыэ тэрилин, ону-маны ыһыыр мутук-көхө аата.

Сатыы халлаан—элбэх хаттыгастаах халлаан саамай чугас, бөтэрээни алын кырыта.

Сиксик—тирин уонна туос иһит түгэх бүүрүтэ, тигиллибит алын сиңгэ, манна—сир-дойду уһуга, улабата.

Сир иһит—убабас тэстибэт, сиңги өтүппэт гына туспатык анал оноруллубут, орус тириититтэн сирийэни тигиллибит үрүң аһы кутар иһит.

Соххор өттө—дьэгин, утары өттө, төттөрү, таһнары. Абааһы бухатыра хамсанара, эргийэрэ барыта түктэри күнү утары, а. э. айыы киһитин киһинигэр барыта уун-утары буолар.

Суо-бараан сорук—чуо-бааччы, чопчу, сүлбүччү соруудах, анал сорук.

Сээркээн Сэһэн—үс дойдуга туох буола турарын эндэп-пэккэ эрдэттэн билэ-көрө, олорор, кыра уһуохтаах, уһун бытыктаах аар кырдыбаас оҕонньор, мифическай герой аата. Кини айыы дьонугар сүбэ-ама буолар, көмөлөһөр аналлаах.

Тобус оруолдьут уолаттар, Абыс арыалдыт кыргыттар—ыһах, уруу кэмигэр алгысчыты, олонхобо бухатыры доһуһооллааччы, сүүрэр-көтөр чабардар, көмөлөһөөччүлэр.

Токутар улар—куртуһах, кулугурууру, охсор улар.

Томторболоох—и-эргиччи төгүрүк быһыылаах, толоон, алаас сир киэңэ нэлэмэнэ бэрдиттэн, кини нуура томтоһуйан көстүүтэ.

Тордуйа—булка-алка, сиргэ-уокка сылдьан, туос түөрт мунуктарың үмүрүтэн, ону маһынан үйэни туттарыллыбыт уу иһэр иһит.

Тордуйалаах уу курдук—норуот тылынан уус-уран айымньытыгар туох эмэ үлтү үктэниитин, тобу кэһиллиитин тэҥнээн көрдөрөр ньыма. Атыһахтаах уу курдук, диең хос быһаарытын көр.

Тор (тон) суол—туоһу тордообут курдук ала бэлэ, барбыта ырааһыт, тонмут суолу-иһи хайыы, суоллааһын.

Туос холомо—сонос сул титириктэринэн кэккэлэһиннэри ураһалы ууруллубут эркиннээх, сайын быстах кэмгэ олорорго аһаммыт тутуу.

Тыл иччитэ—былыргы киһи өйдөбүлүгэр сагарар сага, тыл иччилээх буолар. Манна Дьырыбына Дьырылытта кыыс бухатыр атын ыһырытыгар, кини тылын иччитэ көмүс дьыэрэн чыһаах буолан суһал илдьити тириэрдэр. Онон ат тутатына кэлээт, аан манһай айыллан түһэригэр кини кулгаабар арабас илгэни иһэригэрин төлө илгистэн биэрэр.

Тэргэн ый—толору, сага сиһит, туолбут, дьэлтэйбит ый.

Улуутуйар Улуу Тойон оҕонньор, кини кэргэнэ уордаах моболой эмээхсин—сахалар эрдэтэҥи итэбэлэрин быһытынан аан дойдуну айбыт үс бырааттыы үрдүк айыылартан биридэстэрэ. Кини олонхобо, номоххо элбэхтик ааттанар, ахтыллар. Халлаан уу дьулайыгар олохтоохтор.

Урааҥхай—фольклорнай айымньыларга сахалар төрүт былыргы ааттара.

Үрүң аар (айыы) тойон оҕонньор, үрүң арылы хотун эмээхсин—саха мифологиятыгар саамай үрдүкү айыы. Халлаан үрүт хаттыгаһыгар олохтоохтор. Үс дойду олоһун дьылбатын барытын көрөн олорор, быһаарар айыы.

Үрүң сөлөгөй—үрдүкү айыыларынан үрүң астан оноруллан түһэриллэр, өлбөт мэгэ уутун тэҥэ бухатырға быстыбат тыһыны биэрэр, сагалыны күүс-күдэх киллэрэр дыктылээх сүмэ, убабас илгэ-быһаан. Көр: өлбөт мэгэ уута диеңи.

Үс дьүһүлгэни (бараа) күлүк—тылынан уус-уран айымньыга үрдүкү айыы, эбэтэр бухатыр өлбөт аһын, албан аатын, дьоһун сураһын күүһүрдэн ойуулуурга туттуллар эһическэй формула, уларыһбат уус-уран ньыма.

Халбас харата—Уот Кудулу (Муус Будаган, Будаду) байдал охсунуулаах очуоһугар чиккэчи ыһааммит илбэстээх быа. Айы усна Абааһы бухатырдыра хайалара кырдыктааһын быһаарсаары мунгур уһуктарыгар онно тийһинэр охсунууларын түмүктүүлэр. Айыһаах-хараллаах итиннэ умсар сир.

Хатаи Тэмнэрийэ—аал уот иччитэ. Бухатыр аан ийэ дойдуттан ыраах айаннаары туран, аал уотун иччитигэр туһаайан: кини дыһетин-уотун куйаһан тыһы буулаабатыгар, сүөһүтэ-аһа, дыһо-сэргэтэ эргиллэн кэллэр дээрэ этэһинэ олоһоллоругар сүгүрүһэй көрдөһөр, ыраа ылмыр, тойук туойар. Итиннэ кинини манһытаары арыһаах үрүг аһынан айах тутар, аһатар.

Хөппөтөх хөлүмидра—олоһхотүт быһаарыһынан: уос-тиис хөппөтөх, тииктэммит бүтүн бүлтэс уһуоһа, кириллибит сулудаһын иһинир тоһоһо.

Чампарык—туохха эмэ сабырычы бүрүһэй тулар хаар-муус дыһанталба халбаһата, бүүрүк бараһчыта, сарбыһыһа.

Чороон айах (тойон айах)—күндүгэ-мааныга аһаан туттуллар саамай улахан кымыс иһэр чороон. «Айах тутар» дии быһаарыһын көр.

Чуоччах (чуорчах)—үрдүк чочумаас таас хайа мунгур оройо, куоһайар чылчаала.

Чэчээ—олоһхотүт этэринэн: муоһа түспүт (муоһаабыт) таба кулғааһын нэмнэтэ, даллаһара.

Ынах айыһа—сайыһы күн таһыһынан холоһурдаах, илин халлаан алын кырыһыгар олоһтоох, хара сүүрүгү, а. э. ынах сүөһүнү айан-көрдөн биэрэ тулар айыһа. Кини күөх эһирэй аһыры куһан оһус буолан аһаатаан ланкыһата тулар дии манна этиллэр.

Ыһаах эһир (иһир, иһинир) хамыһаһа—быһыргы ыһаах кэмгэр сир-дойду иччитин, үрдүк айыһылары аһа барыһыларын аһатарга сиэри-туому тутуһан алгыһчыт иһирдэтэи (иһинрдэи) ыһарыгар туттар тэриһэ. Хамыһах төбөтүгэр түөрт оһо хайы эһир куоһааһындаах, ойуу-дырһаа түһэриллибит уһун уктаах буолар.

Эргэнэ хара тыһ—мутукчата хаһдарыһбат, көтөһөтө түспэт халыһ ойуур, сис тыһ; булт-алт баайдаах сир.

Эргэтээһи үрүһ суолу сөһоһоһи—быһыргы алгыһ тыһа: үтөһү баһаран, сырдык суолу тэлэйһэн, дыһ-соргу туһугар көһө кэл, биллэ баар буол дии суолтаһа манна туттуллар.

Эриэкээбит—аат ааттаан, аһаан-миһэн кэлбит, мүччүрүһ-бэт ытык иһин иһэтэһэри булбут айыһа бухатырыһын туһунан этиллэр.

Эрэмэдэй—манна олоһхотүт хайдах этэринэн уларытыһы-бакка суруйулуһна. Акка таһаһаһы ыһырдарга, тыйыһ тириһтэи тигиллибит, көһө иһки ойоһоһуван түһэриллэр матаһалаах бэрэмэдэй.

